

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

JUHÁSZ ERZSÉBET ÉS MAJOROS SÁNDOR NOVELLÁJA

P. NAGY ISTVÁN VERSEI

MIRKO KOVAČ ÉS BRASNYÓ ISTVÁN

REGÉNYÉNEK RÉSZLETE

BORDÁS GYŐZŐ ESSZÉJE

BÁLINT JÓZSEF ÖNÉLETRAJZÁNAK ELSŐ RÉSZE

NÉMETH ISTVÁN JEGYZETÉVEL

ESSZÉK VERSEKRŐL

SZOMBATHY BÁLINT TANULMÁNYA

TSÚSZÓ SÁNDOR MUNKÁSSÁGÁRÓL

KÖNYV-
SZÍNI-
FILM-
KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRITIKA

1990

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bogrnár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly,
Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos,
Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Szabó Zoltán, Tóbiás László
és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Juhász Erzsébet: Átlók 10. (novella)</i>	497
<i>Majoros Sándor: Harc az angyallal (novella)</i>	507
<i>P. Nagy István versei</i>	515
<i>Mirko Kovač: A Jago bácsikám (regényrészlet)</i>	518
<i>Brasnyó István: Kész regény (VII. rész)</i>	
<i>Ablak</i>	529
<i>Bordás Győző: A tegeződésről</i>	540
<i>Németh István: Egy önéletírás elé (jegyzet)</i>	544
<i>Bálint József önéletrajzából I. (Szülei és eredete)</i>	546

ÁTLÓK (10.)

JUHÁSZ ERZSÉBET

– Uraim, én még ma írok neki – jelentette ki „asztaltársaságának” Fekete Endre ünnepélyes átszellemültséggel a Patócs-féle vendéglő egyik félreeső sarokasztalánál. Ám az is lehet, hogy e kijelentés nem is ott hangzott el ezúttal, hanem a VÁROSI KÖZKÖNYVTÁRBAN, ahol – akár valami szünni nem akaró korai őszi sötétedésben – Fekete Endre az elmúlt évtizedeket végigdarvadozta, s olykor fennhangon tárgyalta meg magamagával a leghalaszthatatlabb tennivalókat. Tehette. Olvasó csak elvétve tévedt ide be. Napi kettő-három, ha. Az Acsády kisasszonyok például, akik Fekete Endre bizonytalan megfigyelései szerint legalább hármásával olvashatják a könyveket, különben neki semmi szín alatt sem tűnhetne fel, hogy kerülnek-fordulnak, s máris a városi közkönyvtárban kötnek ki. Nincs kizárva azonban az sem, hogy az Acsády kisasszonyok nem is fordulnak elő túl gyakran Endre örök őszi sötétedésbe fordult „birodalmában”, csakhogy e barátságtalan hely *fura urának* világ iránti érdeklődése naponta többször is olyan fokú mélypontra szokott zuhanni, amikor bátran minősíthető egészen kihamvadtnak. Fekete Endre a nap bizonyos szakáiban oly gyér érdeklődést képes kicsiholni magából az őt körülvevő világ iránt, hogy az bátran tekinthető egyenlőnek a nullával. Amelyik világ meg nincs körülötte, hanem, mondjuk, valahol messzi távol helyezkedik el – akár nem is lenne. Van vagy nincs – tökmindegy, annyit se oszt vagy szoroz, mint körme alatt a pizok. Sőt az is rendszeresen előfordul, hogy Fekete Endre, noha nem alszik, még sincs ébren, mit sem tud magáról. Világon van, és még sincs az „élők sorában”, vagy nincs az „élők sorában” és mégis világon van, egyszóval megtestesült fából vaskarika az egész ember. E hihetetlennek tűnő (lét)-állapothoz Fekete Endrét az alkoholfogyasztás szokta hozzásegíteni hol nagyobb hol kisebb hatékonysággal, de évtizedek óta szívós következetességgel.

A fentiekből több minden következik: például az, hogy megeshet: Acsády kisasszonyból csak egy van, mindössze ő látja ikreknek. Egyszer egyik, más-kor másik variáció helyességéről van meggyőződve, de ez a kérdés valójában

igen kevés helyet foglal el Fekete Endre egyébként sem agyonfoglalkoztatott elméjében. Sokkal fogasabb és aggasztóbb kérdés, hogy vajon melyik idő tart most, minthogy Fekete Endre tudatában rendre kibogozhatatlanul összekeverednek az emlékek majdnem beteljesülő balsorsának sötét sejtelmeivel, alig hagyva helyet annak tudomásul vételére, ami éppen folyamatban van. Melyik az, ami most van? Van itt valami? Semmi sehol soha. Mindig kezdetét veszi ugyan egy-egy nap, de vajon miről ismerné fel az ember, hogy melyikről is van szó. Ősz van vagy tél, hó általában csak elvétve, sár annál több. Baktat az ember a sötétben, betér a *Cufi*hoz egy lélekmelegítőre, vált egy-két szót Dora Balázssal, aztán együtt folytatják az utat, hisz úgyszólván egy helyen dolgoznak, mindketten a *főutcán*, épp egymásnak átellenben: Fekete Endre a VÁROSI KÖZKÖNYVTÁR-ban, Dora Balázs a CONCORDIA TEMETKEZÉSI VÁLLALAT-ban. Fekete Endre munkájáról nemigen lehet mást tudni, mint hogy különböző cédulák irkálásából tevődik össze, ami nyilván azt a célt szolgálja, hogy Fekete Endre el ne tévedjen a könyvespolcok rengetegében. Dora Balázs nem buta ember, még ha tanulatlan is, föléri ésszel, hogy nem lehet a könyveket csak úgy taláломra hol ide, hol oda rakosgatni, mert az isten se találja meg, amelyik egyszer elkeveredett. Lám, mennyivel egyszerűbb az ő dolga. Ha ő kiirányítja embereit a megrendelt koporsóval a halottas házhoz, akkor ott nem lehet az égadta világon semmi tévedés: a gyászhuszárok egész biztos az elhunytat rakják be a koporsóba, nem pedig valakit az élők sorából. Van azért egynémely hasonlóság is Fekete Endre és Dora Balázs dolga között. Némelyik temetés olyan regényes, hogy hetekig emlegetik a népek, ő meg akaratlanul is úgy kihúzza magát ott a bakon, és úgy *megadja a módját*, hogy a tarkóján érzi, amint a gyásznép elismerőleg összenéz a zsebkendők mögött: Érti a dolgát ez a Dora Balázs, hiába. De hát temetés mindig van, az emberek lassacskán elfelejtik azt is, amelyik regényesen szép volt, és azt is, amelyik nem volt oly regényesen szép. Így valahogy lehet ez a *regényekkel* is. Fekete Endréről mindenki tudja, hogy úgy ért az *regényekhez*, mint senki más. Dicsérik is a kezét, hogy eltalálta, Fekete úr, máskor is ilyet adjon. De hát ha jó egy regény, ha rossz, előbb-utóbb elfelejti azt az ember – mintha soha sem járt volna a kezében.

– Uraim, én még ma írok neki – jelentette ki „asztaltársaságának” Fekete Endre –, nem halogathatom tovább a dolgot. – De hogy életének valójában melyik szakaszában tette e *sorsdöntő* kijelentést, s hogy kik is képezték „asztaltársasága” tagjait, arra ő maga sem tudott volna megbízhatóan válaszolni. Lehet, hogy a Pataky-fürdő borostyánnal befuttatott teraszán történt valaha, *boldogult úrfikorában*, de az is lehet, hogy vagy húsz évvel később, a Patócs-féle vendéglő valamelyik kétes tisztaságú abroszára könyökölve, épp csak pislákolva már az elfogyasztott szesz bénító súlya alatt. De az sem lehetetlen, hogy mindezt fennhangon soha ki sem mondta Fekete

Endre. Csak az látszik bizonyosnak, hogy éjszaka volt. Éjszaka kint és belül, a lélek legfeketébb mélyén egyaránt. Az ilyet pedig nemigen lehetne valamiféle naptári időben elhelyezni. Régi igazság, noha nem mindenkinek adatik meg e világon megtapasztalnia, hogy némelyik éjszaka milyen feneketlen tud lenni. Isten a megmondhatója, mikor veszi egy-egy ilyen a kezdetét, s mikor ér véget, sőt az is megeshet, hogy az ember örökre benne marad, függetlenül attól, hogy a nap ott az égen fölvirrad-e még, vagy már az sem.

Dora Balázs élete során szükség szerint volt kútásó, napszámos vagy fuvaros, így némi változatosság is helyet kapott mindennapjaiban, mígnem bekövetkezett a végzetes, egész életét fejtetőre állító esemény: megismerkedett Reginával, jövődöbéli feleségével. Regina, mint aki isten tudja, milyen *nagy ágyrul való*, nem tűrhette, hogy Balázs ezentúl holmi piszkos munkát végezzen. Így került a CONCORDIA TEMETKEZÉSI VÁLLALAT-hoz mint a kisváros pompázatos gyászhintájának (gyász)kocsisa, s mint ilyen – Regina szerint – úgy festett, mint egy igazi festmény. Dora Balázs a maga részéről inkább úgy volt vele, mintha azzal, hogy ő hajtja végig a városon a gyászkocsit, maga a halál is elveszítette volna komolyságát, mintha nem is az e világhoz már csak formálisan tartozó utolsó utakat vezényelné, hanem ez az egész csak mozi vagy színház, egyszóval csak utánzata egy igazi gyászmenetnek, maga az igazi pedig úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Dora Balásznak nemegyszer támadt ott a bakon az az érzése, hogy olyanok ezek az *utolsó utak* – melyek akár egy láthatatlan háló, úgy szőtték keresztül-kasul az idők során a kisváros utcáit – mintha valaki elsikkasztotta volna belőlük a lényegét: magát a halált.

Évekkel később – mint akit áramütés ér – döbrent rá hirtelen Dora Balázs mindennek a magyarázatára, na de addig még sok víznek le kellett folynia a Dunán. Történt régen egy esemény, amely Dora Balázs életét egyszer s mindenkorra kisiklatta a kerékvágásból. Mindenki más csak nevetve emlegeti máig is, hogy került-fordult, egyszer csak megjött a Czégény. Mert olyan nem volt, hogy ha minduntalan el is ment, ne jött volna vágül is haza. Honnan ment volna el egyébként újra, hát nem igaz? Na de ez egyszer Czégény hazatérésének konkrét oka volt. Azért jött, hogy *tető alá hozzon* egy műkedvelő társulatot, amelynek *tevékenysége* abból állna, hogy előadja – helyben és a környéken – mi mást? – a János vitézt, Kacsóh Pongrác zenéjével természetesen. Mindez persze csakis ennek az istenverte Czégénynek lehetett az ötlete. Ő mászkált a legtöbbet erre-arra, s ha nem vak, hát csak észreveszi, hogy nincs a környéken falu vagy város, ahol ne a János vitéz lenne műsoron – legalábbis mióta ő, Czégény az eszét tudja –, ahogy beszámolt a helybeli népeknek, És Ő, mint igazi lokálpatrióta – jaj annak a *lokálnak* – jegyezte meg Sihter Tóni szégyenlősen maga elé mo-

tyogva – ahol Czégény a *patrióta* –, tehát Czégény semmiképp sem engedheti meg magának, hogy a kisváros továbbra is híján legyen egy olyan társulatnak, amely a János vitézt tekinti – minden kulturális űrt egy csapásra pótlólag – a küldetésének. Czégénynek arra is volt esze, hogy ne maga vállalkozzon az előadás megrendezésére, hanem ünnepélyesen – ahogy illik – fölkérje Kadvány Béla rendező urat, hogy vállalná e nemes feladatot magára. Kadvány úr ellen nem is lehetett még Dora Baláznak se kifogása, oly ártatlan ember volt az világ életében, hogy a rossz nyelvek szerint nem létezett kerek e világon olyan *darab*, amelynek megrendezésével akár csak meggyanúsíthatták volna is. Egyszóval a jó isten a megmondhatója, minek alapján nevezték rendező úrnak. Dora Balázs egy kicsit mégis gyanakodott: hátha mégis elkövette valaha. Merthogy olyan furcsa az egész ember, mint aki nem is hús-vérből való, hanem a gipsz, a naftalin és valamely messzire elillatozó kölnivíz keverékéből lenne összeállítva.

Kadvány úr mindjárt tudta, hogy Iluska szerepét csak Rackó Ilusra lehet rábízni. Mindez híven tükrözte nemcsak szakmai felkészültségét, hanem plátói lelkületét is. Kadvány úr ugyanis nem győzte eleget hangsúlyozni, hogy csak valamely *légiesen könnyed* leányzó jöhet számításba. Márpedig ami Rackó Ilust illeti, deréktől fölfelé elég *légies* volt, na de deréktől lefelé! Ha csak mozdult egyet, mindene valósággal rengett és csattogott. Nincs kizárva azonban, hogy a rendező úr Rackó Ilus derékig érő hullámos szőke hajára értette a légiességet – ami talán valóban eleget is tett a szóban forgó követelménynek. A furcsa az egészben csak az volt, hogy próbák idején Kadvány úr alig tudta elvonni tekintetét a primadonna testének légiesnek kevésbé nevezhető fertályáról. Dora Balázs figyelmét azonban nem sokáig köthették le ezek az apróságok, mert amikor már a bolond is tudta, végre az ő fülébe is eljutott a hír, hogy Czégény szemet vetett az ő Reginájára. Ezért volt hát, hogy Regina lett a francia királykisasszony Tóth Béla oldalán, aki a maga kétszázhusz kilogrammjával testesítette meg (kiadós alaposággal) a francia királyt. Még csak ez hiányzott! – sóhajtott mélyeket Dora Balázs, amint utolsó útjukra kormányozta a kisváros halottait sorra a cikornyás gyászhintón – ez még képes lesz bennemaradni a *darabban*. Arra azonban álmában sem számított, hogy rá nézve sokkal súlyosabb következményekkel jár az, hogy Regina bizony nem maradt benne a *darabban*, hanem egykettőre kilépett onnan, hogy belépjen (az istenverte, elátkozott) Czégény életébe. Hallani sem akarva többet arról, hogy holmiféle *írás*hoz tartsa magát, amelyik szerint ő (állítólag!) Dora Balázs hites felesége volna, mély meggyőződéssel aziránt, hogy ő nem írás, hanem asszony, s csakis ehhez igazodhat az életben.

Eljött a nagy esemény, az előadás napja is. Már napokkal előbb tele volt a *főutca* plakáttal. Hogy JÁNOS VITÉZ, meg a szereplők nevei sorban.

Lehet, hogy mindössze két-három plakát volt kiragasztva az egész kisvárosban, de Dora Balázs mindenhol csak a Regina nevét látta kiírva. Piros tintával volt írva az egész, mint az igazi szerelmes levelek. S Dora Balásznak kínjában folyton-folyvást piros tintával rajzolt *áttört szív* jutott az eszébe gyerekkorából. És nagy szégyenletében és fájdalomban úgy érezte, az ő szíve is, mintha piros tintával rajzolták volna, át van egy hegyes nyállal döfve, és vérzik, szakasztott úgy, mint azokon a csúfondáros gyerekkori rajzokon. No de a lényeg mégiscsak az, hogy ezzel az istenverte Czégénnyel világgá ment az ő felesége, amikor a társulat *vendégszereplő körútra* indult. Egy-két héten belül azonban kettejük kivételével a szétzüllött színtársulat tagjai sorra hazaszállingóztak mind, élükön a kétszázhusz kilogrammos Tóth Bélával, aki a rossz nyelvek szerint csak a legközelebbi kukoricásig jutott el, minthogy semmi szín alatt sem lett volna képes egy tapodtat se tovább menni. Tekintélyes testsúlya ellenére ugyanis oly apró talpakkal rendelkezett, mint egy ötéves gyerek. Igaz, széltiben-hosszában ugyanakkorával, na de akkor is! Amit nem lehet, nem lehet. Meg is próbálta szépszerével szóba hozni Dora Balázs előtt, hogy könnyű volt a Reginának világgá menni, s közben zavartan tekingetett maga elé, arra gondolván, hogy ha Regina fürge lábait éppúgy lábnak kell nevezni, mint az övét, akkor itt valami súlyos tévedésről, *fatális* félreértésről lehet szó, amely aligha csupán *helyi jellegű*, hanem kiterjed, úgy, ahogy van, az egész világra.

Fatális félreértés vagy sem, Dora Balázs az egész világra haragudott. Csak asztaltársai a Patócs-féle vendéglőben képeztek kivételt: Fekete Endre és Sihter Tóni. Ezekért a *mélyérvésű* és *művelt* úriemberekért az egész világgal is megverekedett volna. A baj csak abból adódott, hogy ezek (önmagukon kívül) senkinek, még a légynek se ártottak soha. Így aztán nem lehetett miért megverekedni értük. Olykor előfordult, hogy Kadvány Béla is társult az asztaltársasághoz. Mióta a *János vitéz* rendezőjeként oly csúfos kudarcot vallott a társulattal, Kadvány Béla méginkább úgy hatott, mintha gipszből csinálta volna valaki rosszkedvében. Holtmereven ült, s az embernek minduntalan az volt az érzése, hogy ha akár egy ujjal is hozzá talál érni, Kadvány menten lezuhan a székről, és nem marad belőle más, mint fullasztó fehér por és némi gipsztörmelék az asztal alatt. Meg is lehet érteni. Ha valakit ekkora kudarc ér, mint Kadványt, hogy minden maradék illúziójával leszámolva kénytelen rádöbbenni: a világ még egyetlen *darab* erejéig sem megrendezhető, akkor nekünk valójában az égvilágon semmi valamirevaló dolgunk itt, legfeljebb megülhetünk itt-ott, míg egy kiadós huzat le nem ver bennünket, mint rozoga konyhakredencről érdektelen gipszfigurát egy oktalan kézmozdulat.

– Én még ma írok neki – döntötte el Fekete Endre, amint kikanyarodtak egy kora tavaszi délután Csernetits Lajos gőz-, kád- és strandfürdőjéből,

ahová évek óta rendszeresen eljárógtak Sihter Tónival. Az álluk sem pelyhedzett még, amikor először eljöttek ide, mert a bolond Ocsenás bebeszélte nekik, hogy itt csupa meztelen nőt látni, csak leskelődni kell a lukakon és réseken. Idővel azonban rá kellett jönniük, hogy a bolond Ocsenás a bolondját járatta velük. Sehol se lehetett meztelen nőt látni a gőzfürdőben, még felöltözöttet is ritkán. Annyi haszon mégis volt a dologból, hogy Fekete Endre és Sihter Tóni életre szóló barátságot kötöttek. S ahogy együtt üldögéltek a Patócs-féle vendéglő megszokott sarokasztalánál, éppúgy hattottak, mintha e kamaszkori gőzfürdőzések csak a minap szakadtak volna – ideiglenesen – félbe, s ők ketten az idő folyásában előállott váratlan katasztrófa folytán, amely csak valamiféle időrengés lehetett, mi más? – egy csapásra öregedtek meg, pillanatok alatt vészeltek át évtizedeket, egy csapásra roskadtak és öszültek meg. Egyhuszonnégy óra leforgása alatt aszalódott össze fiatal testük, s roncsolta szét agyukat, szívüket, gyomrukat és májukat a méreg idő és az alkohol. Bizonyos pillanatokban mintha két nyerítő suhanc volnának még mindig, abból az időből, amikor mindketten egyszerre és életre szóló érvénnyel szerettek bele Énekes Krisztinába, akivel megint csak a bolond Ocsenás beszélt tele a fejüket. Ő beszélt nekik arról is, hogy Énekes Krisztinának oly selymes a haja, mint az angyaloké, s bármikor felbukkanhat ebben a kisvárosban is. Hisz mióta világ a világ, mindig itt bolyong és bujdokol valahol, álmaink illékony ösvényein éppoly otthonosan, mint a *nagykert* évszázados hársfái alatt vasárnap délutánonként vagy nyaranta a Pataky-fürdőben, télen sebes ródlin a Bodrog-téglagyár mögötti dombról leereszkedőben. Egyszóval bárhol bármikor. Kettőjük közül Sihter Tóni volt a zárkózottabb és bátortalanabb. Amint rádöbent, hogy barátja is éppúgy szerelmes Énekes Krisztinába, mint ő, azon nyomban visszahúzódott. S úgy kezdett viselkedni, mint aki csak a barátjának segít örökösen keresni Énekes Krisztinát, vágyakozni tüneményes lényé után, várakozni rá földöntúli türelemmel és kitartással zabolázva meg a türelmetlenséget. És ő csak segít álmodni róla, álmodni mindig újra meg újra meg újra. Mintha nem is tettek volna évtizedeken át mást, így múlt el fejük felett az idő. S ők alatta, lélekben mindenkorra beszorulva abba, amit valaha a bolond Ocsenás, s ők a Csernetits-féle gőzfürdőbe menet és onnan jövet minduntalan már csak Róla.

– Uraim, én még ma megírom neki – jelentette ki Fekete Endre a Patócs-féle vendéglő egy félreeső asztalánál Sihter Tóninak és Dopra Balázsnak, csak a jó isten a megmondhatója, hanyadszor. És Sihter Tóninak – ugyan csak a jó isten a megmondhatója, hanyadszor – az ötlött az eszébe, hogy valójában nem is lehet tudni, kettőjük közül melyikük is van most áldásos révületben önmagán kívül, s melyikük észnél (ez a kettő az ő esetükben különben sem jelent túl drasztikus különbséget). Neki ilyenkor mégis arra

kell godnolnia, hogy szegény Endre. Nem elég, hogy nem emlékszik az elmúlt harminc esztendőre, de már arra sem, hogy ők – hacsak Sihter Tóni úgyszintén elég rozoga emlékezete nem csal – soha, de soha az életben nem találkoztak Énekes Krisztinával. És az látszik a legvalószínűbbnek immáron, hogy a bolond Ocsenás valóban csak a bolondját járatta velük valaha, mert Énekes Krisztina soha nem is létezett. De a legjobb esetben sem lehet szó másról, mint hogy amikor tüneményes alakja végre-valahára felbukkant, akkor ők épp háttal álltak vagy ültek. Esetleg épp akkor vágta neki az ellenkező iránynak.

Annyi biztos, Endre meg ő hajdanán téves iránynak vágta neki. Ahhoz képest, ahogy az ő lábuk alatt inog a talaj, az egy helyben topogás valószínűs megváltásnak számít. Fekete Endre és ő egyvégtében csak csuszkorálnak, süppednek és dülöngélnek. Olyanok, mint valami kétszólamú, abba-hagyhatatlan csuklás. Csak szegény Dora Balázs veszi komolyan őket. És még ő akart műépítész lenni, Endre meg író! Amikor még azt a bizonyos levelet sem lenne képes soha megírni, még ha létezne is Énekes Krisztina, és csodálatosan intuitív lényével várna is, számítana rá okvetlenül, sőt nem tekintené életnek az életet, ha az a bizonyos levél Fekete Endrétől most már mielőbb, sőt most már minden további halogatás nélkül meg nem érkezik végre. Istenem, és micsoda dőreség volt valaha is azt képzelni, hogy a dülöngélésnek, süppedésnek és csuszkorálásnak ebből az ingatag látószögéből tervezhető egyáltalán e világra otthon, ahová háza lehetne találni.

Sihter Tóninak (akárcsak Fekete Endrének) édeskeves maradt meg az emlékezetében az elmúlt harminc évről, amióta abbamaradtak a Csernetits Lajos gőzfürdőjébe vezető útjaik. Mégis számtalanszor támad az az érzése manapság is, hogy épp most vannak újfent indulóban, hisz nem is történt semmi, az a harmincévnyi idő üresben futott le, érvénytelen tehát, s ők épp útban vannak Énekes Krisztina felé. A gőzfürdő előtti évszázados platán mögül mintha most villant volna ki épp karcsú és sugaras alakja. De *ne adj isten*, hogy képesek lennének egy kicsit szaporábban szedni a lábukat. Hol Endre bicsaklik meg, hol ő. Pedig már harminc éve kutyagolnak egyfolytában, hogy odaérjenek a gőzfürdőbe, ahol Énekes Krisztina pillanatokon belül az utolsó lenge ruhadarabot is leoldja magáról. Sihter Tóni teljes bizonyossággal csak arra emlékszik – pedig ez a legkínosabb és legszégyenteljesebb momentuma életének –, hogy többé-kevésbé egyfolytában sajnálta önmagát. Ha maradék önérzete meg nem gátolja, egyvégtében zokogott volna szívettpőőn, amiért ennyire nem vitte semmire az életben. Mert mintha mindig ott állna vele szemközt szigorúan és fürkészően az a másik, aki nem hisz neki. Aki elől porig alázottan kell félrefordítania égő tekintetét, és szégyenkeznie izzón és abba-hagyhatatlanul mindazért, hogy nem történt vele más, mint harmincévnyi üldögelés félreeső asztaloknál a ritka

e világi egyetértés és összhang jegyében Fekete Endrével, a VÁROSI KÖZKÖNYVTÁR elgémberedett agyú, írás- és olvasásfelejtett könyvtárosával és Dora Balázssal, aki a könyvtárnak vizavi a CONCORDIA TEMETKEZÉSI VÁLLALAT-ban van alkalmazásban.

Dora Balázs már legalább egy éve volt a CONCORDIA gyászhintájának (halál)parádés kocsisa, de soha eszébe sem jutott azon töprengni, mit is jelenthet, hogy CONCORDIA. S ez valahogy így is volt rendjén. A halál is érthetetlen, ép ésszel felfoghatatlan. Csak jóval azután, hogy Regina világga ment, jutott tudomására Fekete Endre és Sihter Tóni jóvoltából, akik igen nagy előszeretettel hozták szóba, micsoda *fatalis* félreértés történik – mióta világ a világ – e világon, hogy az egyetértés, az összhang (már-mint az igazi concordia, amelyik nem temetkezési vállalat) nem adatik meg az e világi létben, hanem marad mindörökre függőben, mint szikrányi maradék remény, túlvilágra áttestált esély.

Igen, néhány éven belül minderről Dora Balázs is megbizonyosodhatott. Történt ugyanis, hogy Czégény, az istenverte, újra hazajött. De ezúttal nem gyalog érkezett, sőt egyáltalán nem is szárazföldi úton, hanem a levegőből. Repülőgépen. Dora Balázs mindezt nem látta a saját szemével, de széltiben-hosszában erről beszéltek az emberek. Akadt azért olyan is, aki csak becsmérően legyintett, ha valaki repülőt emlegetett, merthogy állítólag Czégény igenis szárazföldi úton érkezett, méghozzá egy istentelenül csattogó cséplőgépen a szántóföldek felől. Mindennek azonban – sajnos – nem lehetet utánajárni, mert Czégény, alighogy megérkezett, még azonnómód lángoló fénycsóvává válva elégett, oly hirtelenséggel, mint maga a tüzes istennyila. Így aztán az is örök titok maradt, hogy vajon Czégény egymaga égett-e hamuvá, vagy Reginával együtt – hisz végérvényesen nyomtalanná lett Czégény, repülő- vagy cséplőgép egyaránt, s Regina sem mutatkozott soha többé ezen a vidéken. De Dora Balázs pontosan tudta: Czégény nem egyedül érkezett haza. Érezte annak alapján, ahogy végre megnyugodott zaklatott, háborgó lelke. Ahogy ettől kezdve Reginára gondolt. (Hisz eddig is folyton rá gondolt ő, csakhogy csupa haraggal és keserűséggel.) Most egyszeriben minden elrendeződött szívében. Csupa egyetértés és összhang költözött Regina iránti szerelmébe. Csakis arról lehet szó, hogy a volt felesége átkerült a túlvilágra. Mert ő – a vak is látja –, amióta Regina elment, már úgyis fél lábbal a sírban. Az a kicsi pedig, ami meg még itt marasztja, csak arra van, hogy eleven tanúbizonyosság lehessen rá: az igazi concordia csak a túlvilágon létezik.

Czégény lángcsóvává válása mindenkit megrendített a kisvárosban. Voltak, akik Reginát okolták az egészért, mondván, hogy csakis a túl erős s már elviselhetetlen szerelmi lobogás okozhatta, hogy mindkettőjüknek lángcsóvává kellett válniuk. Az igazi szerelem nem e világra való élmény,

nem is lehet tartósan elviselni. Az igazi szerelem vagy maga perzselődik fel itt, vagy felperzseli azt, aki belekeveredett. Sihter Tónira is mély hatást gyakoroltak e fura, megfajthetetlen s biztos érvénnyel egyszerűen kinyomozhatatlan események. A késő éjszaka óráiban egyre jobban eluralkodott rajta a meggyőződés: Regina nem más, mint a tüneményes Énekes Krisztina földi mása, az ő e világi alakja lobogott át általa a túlvilági *concordiába*. S ekkor egyszeriben – emberemlékezet óta nem tapasztalt hevességgel – ugrott talpra: – Balázs, indulunk. Állítsd elő a hintót, fogd be a lovakat! – S amikor Dora Balázs előállt, Sihter Tóni, apró természetéhez képest emberfeletti erővel ölébe kapva Fekete Endre elgémberedett testét – Endre a szaporra kortyintások révén már megint nem tartózkodott az „élők sorában” – belendítette a hintóba, barátsága felől biztosítandó fülébe súgva még: – amit meg akarsz írni, azt most már majd odaát, ahol az egyetértés és összhang. – Aztán fölkapott Dora Balázs mellé a bakra. Istenem, át se öltözködtem, villant át az agyán. De hát nincs halogatni való idő. S ahogy a patkók lassú és ünnepélyes kopogását hallgatta a kisváros kockakövein, meghatottan gondolt arra a láthatatlan hálóra, mely ezekből az *utolsó utakból* szövődött lassacskán, az idők során, s erre a hajszálvékony újabb szátra is, mely épp most van szövődőben, miközben ők hárman útban immár az igazi *concordia* felé, amely nem temetkezési vállalat.

HARC AZ ANGYALLAL

MAJOROS SÁNDOR

A kőfalhoz érve megállt. Letette a bőröndöt, és cigarettát vett ki a zsebéből. Annak ürügyén, hogy hátat fordít a szélnek, megnézte, nem követi-e valaki. Az utca üres volt. Most, hogy megszűnt lépteinek kopogása, nem hallott semmit, csak azt a furcsa zizegést, ami rádióhullámok, kozmikus és egyéb sugarak kaotikus egyvelegéből tevődik össze, s amit más körülmények között csöndnek szokás nevezni. Hallotta ezt a zizegést, igaz, nem olyan erősen, mint hétéves korában, amikor kétoldali tüdőgyulladásra volt, de pontosan úgy lüktetett, mint az érverése, s ebből megállapíthatta, hogy láza van. Attól félt, a zizegés erősödni fog, olyannyira, hogy láthatóvá válik, s akkor képtelen lesz végrehajtani a feladatot. Sürgősen találnia kellett valami hangot, amivel védekezhetett a feltörekvő rosszullét ellen. Még emlékezett rá, hogy negyvenfokos lázzal szürke golyók halmazának tűnt a csönd, és bármennyire erőlködött, a golyók ráfolytak mellkasára, onnan pedig a szemére. Hosszú ideig nem látott mást, csak ezt az undorító, patkányszemek halmazának tűnő mocskos állagot. Azóta, ha láza van, nem meri behunyni a szemét.

A fal tövében száraz juharleveleket vett észre. Olyanok voltak, mint a döglött denevérek. A nedvcspepek rátapasztották őket a kövekre, de néhányat magával ragadott a szél, és a keresztutca irányába lódította. Amíg ezt a ritmus nélküli táncot figyelte, olyasféle hangot hallott, mintha könnyű permet hullott volna a járdára. Zizegés volt ez is, de más, mint az előbbi. Most már nyugodtan rágyújthatott. Kivett egy szál gyufát a dobozból, megforgatta ujjai között, s közben átnézett a túloldalra. A vaskerítésnél, ahol meredek ívben lejtett a talaj, kopasz galagonyabokrok sorakoztak. Távolabb, a völgy fölött, vékony ködfátylak úsztak. Részben eltakarták előle a toronyokkal, kupolákkal, boltívekkel és erkélyekkel cifrázott épületeket. Csak a magasabb fák látszottak jól, de ezek nem jelentettek veszélyt. A völgy felől nem vehették észre.

Úgy tervezte, elszívja a cigarettát, s ha addig sem jön senki, ott hagyja a bőröndöt a fal mellett. Nekidőlt a kőfalnak. Tiszta időben egészen a hegyek aljáig ellátott volna, de mert egyre sűrűbb lett a köd, a formák oldódni kezdtek, megszűnt az árnyalati élesség, és anélkül, hogy rádöbrent volna az ezzel járó veszélyekre, elveszítette tájékozódóképességét. Az a képtelen gondolata támadt, hogy ismét Dalmáciában van, és fönt ül azon a mészkősziklán, ahonnan, a nyílt tengeren horgonyzó tankereket is megfigyelhette. Ült a sziklán, és nem győzött csodálkozni: a látóhatár hullámokkal csipkézett pereme egyszerűen eltűnt vagy inkább a parti sziklákig merészkedett. A fönti szürkeség, a kéknek hitt égbolt pedig összekeveredett a vízzel! A csónakok, vitorlásbárkák sem a tenger színén horgonyoztak, hanem fönt a levegőben! A Bolygó hollandi jutott eszébe, a felhők között bújkáló kísértethajó, és elöntötte a forróság.

Hiába dőlt a falnak, eltűnt lába alól a talaj. Akár a Bolygó hollandi, ő is alárendeltje lett a patkányszemburkot mozgató erőknél. Az utca jól kivethető részletei: a közeli kandeláberek, a galagonyabokrok, a vaskerítés, de még a kőfal sem tudta szertefoszlatni ezt az érzést. Idegen, ismeretlen volt minden, s ezzel együtt félelmetes is. Félt, de ez a félelem nem pusztán a rá váró megpróbáltatás miatt éledt benne, hanem mert be kellett hatolnia ebbe az önmagába záródó, minden parányi részletében harmonikus, ám ezzel együtt semmi különösét nem jelentő térbeli kompozícióba. Itt volt, a város egy félreeső pontján, hál' istennek egyedül, de ez a tény nem várt bonyoldalmakat okozott a környéken. Azzal, hogy végigsétált a járdán, s hogy rágyújtott, mozgást idézett elő. Mozgást térben és időben egyaránt. Valóságos mozdulataihoz valóságos időképzetek csatlakoztak. Végig a múltra gondolt, megtörtént, vagy megálmodott eseményekre, s ezzel behatolt abba a gigantikus csigaházba, aminek peremén csak egy irányba haladhat minden ember. Súlyos hibát követett el! Elképzelt, hogy egy másik korban, néhány csigavonallal lemaradva, épp az a lény áll mellette, akinek bőröndjét letette a kőfal mellé!

Ha nem ragaszkodik oly makacsul ehhez a helyhez, és egy másik útvoalat választ, mondjuk... mondjuk a Téglagyár utcát, lehet, hogy rég túl van az egészen. Arrafelé az emberek minden ócskaságot kiraknak a szemetes kukák mellé. Senkinek sem szűrt volna szemet az ott felejtett bőrönd. De a kőfal már abban a pillanatban eszébe jutott, amikor megtudta, hogy az öreg meghalt a kórházban. Átvette a táviratot, fölbontotta, ám a hirtele nében ráfirkantott szavak helyett egy hieroglifát látott. Hitetlenkedve bámulta. Aztán rádöbrent, hogy megcsalták az érzékei. Nem hieroglifa volt, hanem apró csillagocskák bonyolult hálózata. Hasonlított a bőrönd díszborításához. Meg kellett volna mérnie a vérnyomását, mert biztosan attól káprázott a szeme, de a finom vonalkák, az egymáshoz csatlakozó felület-

részek valósággal megigézték. „Akár egy kőfal” – gondolta, s már itt is volt ennél a falnál. Ugyanolyan dühödtséggel próbált fölkapaszkodni a tetejére, mint gyerekkorában. Újból érezte a kövekből sugárzó meleget még az illesztéseknél összegyűlt nedvcspepeket, s nem értette, mi köze van az egésznek a távirathoz.

Máskor is észrevette már, hogy néha – véletlenül vagy ismeretlen erők hatására – fölcserélődik az események fontossági sorrendje. Itt a kőfal mellett a távirat például sokkal, de sokkal érdekfeszítőbbnek tűnik, mint odahaza volt. Nagy kár, hogy el sem olvasta. Most bezzeg ugyanolyan vágyat érez erre, mint megmarkolni valamit, és behajítani a fal mögé. Egyszer régen meg is tette ezt, de csalódott, mert nem hallotta a földre hulló doboz zörrenését. A perem fölött csak néhány csupasz juharfaágat látott. Ez volt az egyetlen bizonyítéka annak, hogy valami mégis van odabent. A sarkok felé haladva a kőfal szinte észrevétlenül alakult át lakóépületekké. Furcsamód ha kintről, a körút irányából közelített hozzájuk, eszébe sem jutott a kőfal. Csak ebben az utcában volt jelentősége. Nyugtalanította kicsit, de jó volt, hogy nekidőlhetett. A veszély, hogy leleplezik, szemből, a völgy irányából fenyegetett. Nem volt biztos benne, hogy odalentről nem figyelik olyan látcsövekkel, amelyek nem a fényre, hanem az emberi test melegére érzékenyek. És azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy éppen abban a pillanatban bujjik majd elő a galagonyabokrok közül egy gyerek, amikor a bőrröndöt ott felejtve lépkedni kezd a sarok felé. Három-, négy-, sőt ötfelé kellett figyelnie! Talán ha megvárná, amíg besötétedik... de addig még több mint két óra van hátra! Nem, egyszerűen itt fogja hagyni ezt a vacakot! Ennél megfelelőbb helyet úgysem találna neki az egész városban. Itt nyugalom van, s lehet, hogy évek múlnak el, mire újból idetéved valaki. Ez az utca nem köt össze semmit semmivel!

Mielőtt elindult otthonról, sokáig állt az ablaknál. A tér közepét nézte, ahol három nyílegyenes vízoszlop emelkedett a magasba. A hiábavalóság emlékműve volt a szökőkút nevet viselő tákolmány. A víz csak egy bizonyos pontig emelkedhetett fölfelé, utána menthetetlenül visszahullott, és szétporladt a köveken. Cél és értelem nélküli körforgás. Mennyivel kifejezőbb egy sima víztükör! Már a neve is sokkal megkapóbb: tengerszem. A szökőkút látszólagos mozgása olyan változásokat hirdet, amelyek nem hoznak létre semmit. A tengerszem pontosan az ellentéte ennek: a nyugalom, a várakozás, sőt, ha úgy tetszik, a harmónia hirdetője. De hogyan lehetne tengerszemet varázsolni ide, a város közepébe?

Marinak biztosan nem ez járt az eszében, amíg az öreg holmiját rendezgette. Az üres bőrrönd úgy tátongott az ágyon, mint egy nyitott csapóajtó. Tulajdonképpen emiatt fordított hátat Marinak: nem bírta elviselni a polkba vezető kazamata látványát. A szökőkútban bízott, de az sem tudta

lekötni figyelmét. Valami megmagyarázhatatlan módon összeköttetésben állt a háta mögötti üreggel, s nemcsak azzal, az öreg halálával is. Rá kellett döbbsennie, hogy a világon nincsenek egymástól elkülöníthető helyek és helyzetek. Bárhol előbukkanhatnak olyan összefüggések, amelyek kellemtelen képzetek felé terelik gondolatainkat.

Mari gyorsan teletömködte a bőröndöt. Gumikesztyűt húzott, bár semmi oka nem volt erre, hisz az öreg nem volt fertőző. Az ingeket, gatyákat dobálta legalulra, mert ezek voltak a legbüdösebbek. Fölülre a nadrágok meg a posztóholmi került. „A kitüntetéseivel mi legyen?” – kérdezte váratlanul. Úgy tett, mintha nem hallotta volna. Az öreg háborús érdemeiért kapta a lakást. Embereket ölt, hidakat robbantott, s közben meg is sebesült. A lövedék még most – halála után – is benne van a mellkasában. Annak idején egyik orvos sem merte eltávolítani, mert túl közel került a koszorúérhez. Alig pár milliméter volt a távolság. Valóságos csoda, hogy az öreg életben maradt. De aztán a golyó betokosodott, és többé nem okozott semmi bajt. Békésen szundikált inakból, izomszalakból szőtt börtönében. Az öreg akár száz évig élhetett volna vele.

Két éve, amikor elhatározták, hogy megkötik az eltartási szerződést, egyik jóakarójuk figyelmeztette őket, hogy az öreg notórius alkoholista. Ő tehet arról is, hogy a felesége fölakasztotta magát. Addig szekálta szegényt, amíg ideg-összeroppanást nem kapott. Sötét gazember ez, józan gondolkodású embernek nem tanácsos szerződést kötni vele. Ilyen és hasonló híreket hallottak felőle, s bizony, kevésen múlt, hogy nem léptek vissza. De amikor ellátogattak hozzá, kellemesen csalódtak. A lakás kicsit bűdös volt, de várakozáson fölül tiszta, s az öreg is jámborabbnak mutatkozott, mint amilyennek hitték. Meg is állapodtak: övéké lett a térre néző nappali, az öregé pedig a kisháló. Az első héten nem is volt semmi baj, ám egy napon az öreget holtrészegen hozták haza a nyugdíjasotthonból. Lefektette a díványra, s míg Mari lavórért szaladt, megkérdezte tőle, miért iszik ilyen mértéktelenül. Az öreg fölhördült, s csak annyit dünnyögött, hogy ha ő is átélt volna tizenhét pergőtűzet, biztosan nem kérdezne ilyen marhaságokat. Igazat adott neki, s attól a naptól egy szó sem esett közöttük az italozásról. Hagyta, hogy belepusztuljon abba a förtelmes bűzbe, amit alkoholgőz és dohányfüst keverékéből gyártott önmagának. Ruhái megsavanyodtak, szobájában mocsárszagú lett a levegő. Mari könnybe lábadt szemmel jött ki, valahányszor bement takarítani. Nem használt sem a szellőztetés, sem a drága pénzen vásárolt légfrissítők. Az öreg posványoszagú szörnyeteggé változott. Verejtéke, lábszaga, szellentése a kétségbeesés szélére sodorta őket. Éjjelente pokrócot tömtek az ajtó alatti résbe, mert attól féltek, megfojtja őket a beszivárgó miazma. De az óvintézkedés ellenére sem bírtak aludni. Hajnalig tartó vitáik során többször is fölvetődött

a szerződés fölbontásának lehetősége. Legtöbbet Mari szenvedett, mert neki kellett rendbe tenni az öreg szennyesét. Sokat sírt, és azzal fenyegetőzött, elválik, ha nem szűnik meg az áldatlan állapot.

Nem tudta megvigasztani. Hiába mondta neki, hogy jól ismeri a tüneteket: A nagyapja is tüdőrákban halt meg, s közel az idő, amikor az öreg vért fog köhögni. Mari ettől még jobban megijedt. Egyik hisztérikus rohamában azt találta mondani, hogy ez a rozzant vénember előbb-utóbb mindkettőjüket megfertőzi, és jobb lesz, ha elteszik láb alól. Ki tudja, mi lett volna a vége ennek az egésznek, de szerencsére az öreg néhány nap múlva vért köhögött.

Most itt van a lába mellett minden, ami megmaradt belőle. Egy ormótlan bórdoboz pukkadásig tömve ócska gúnyával. Gyorsan meg kell szabadulni tőle. A módszer, amit választott, nem a legtökéletesebb: jobb lett volna elégetni, de ott a szökőkút szomszédságában erre nem volt lehetőség. Az is megfordult a fejében, hogy a pakkot egyszerűen leviszi a szemégyűjtő konténerbe. Meg is tette volna, ha nem fél a macskáktól. Ezek a dögök állandóan ott hancúroznak a szemétkben. Biztosan előráncigáltak volna néhány ruhadarabot. Rágondolni is szörnyű, mit jelentene mindez! Ha a szomszédok fölismernék az öreg holmiját, azt hinnék, nem adta meg neki a kötelező végtisztességet. Ezzel pedig nemcsak az erkölcsi követelmények ellen vétett volna, hanem a lakótársi biztonság ellen is! Aki meggyalázza a halottak emlékét, az bűnöző. És ha bűnöző, akkor mielőbb el kell távolítani a becsületes emberek közeléből. Azt persze nem hitte, hogy a lakást szomszédi közbenjárásra is elvehetik tőle, de azt igen, hogy ezek a becsületes honpolgárok pokollá tehetik az életét! Mennyivel egyszerűbb volt az a másik eset! Hány éve is történt? Huszonöt? Harminc? Annyi biztos, hogy a kápolnában akkor még nem volt villanyvilágítás. Mikor a nagybátyja meghalt, gyertyafénynél virrasztottak. Csakhogy ezek nem templomi, hanem bolti gyertyák voltak. Sisteregve égtek, és szétolvadtak még éjfél előtt. Szerencsére a rokonok közt volt egy találékony ember, aki kerített valahonnan egy cipőkrémes dobozt, megtöltötte kocsikenőccsel, belenyomott egy darab pertlit, és meggyújtotta. A mécs alig pislákkolt, és füstölt, akár a gyárkémény, de jobb volt a semminél. Az asszonyok fojtott hangon beszélgettek, vagy bóbiskoltak, mert a halottat nem kellett siratniuk. Kétéves korától súlyos angolkórban szenvedett, megváltás volt neki a halál.

A gyerekek hamar megunták a tétlenséget. Inkább kimentek a sírkövek közé bújócskázni. Amikor ebből is elégük lett, belopakodtak a harangtoronyba, és rángatni kezdték a kötelet. Az öccse, Gyuri volt a legcsintalanabb. Ő találta ki, hogy lopják el a halott cipőjét. Eleinte hallani sem akart róla, de mikor Gyuri anyámasszony katonájának nevezte, beleegyezett. Odasomfordált a nyitott koporsóhoz, s mikor Gyuri elfújta a mécsét,

benyúlt a szemfedő alá. A vézna tetem valósággal beleveszett a csipkék, selymek tömkelegébe. Lábujjhegyre állt, de így is csak félkarnyira hatolhatott be a halál birodalmába. Végre megtapinott valamit! Zokniba bújtatott lábfej volt! Nagybátyjuk nem tudott járni, nem kellett neki cipő! De ha már idáig eljutott, valamit mégis tennie kellett. A zokni! Leráncigálta a halott lábáról a zoknit!

Csak a temetést követő éjszaka döbrent rá, mit követett el. A temetőből hazavitt tárgy nem hagyta nyugodni a halott szellemét! Utánajött, megzörgette az ablakot, és úgy huhogott, mint egy fülesbagoly! Borzasztó volt. Hiába húzta fejére a paplant, és hiába mondta el az összes imát, amit tudott, semmi sem használt. Reggelre fölszökött a láza, és olyan gyenge lett, hogy alig bírt kikászalódni az ágyból. De még így, lázas betegen is rögtön a temetőbe ment. A keresztnél letérdelt, elmondott három miatyánkot, utána pedig ráhúzta a zoknit nagybátyja fejfájára.

A bőrrönd persze nem hasonlítható össze a zoknival, ez nyilvánvaló. Ám mincsenek egymástól elkülöníthető helyek és helyzetek. Bárhol előbukkanhatnak olyan összefüggések, amelyek kellemetlen képzetek felé terelik gondolatainkat. Elég csak ránézni erre az ütött-kopott ócskaságra, s máris az elmúlás, az elkerülhetetlen vég jut eszébe. Jó lenne tudni, miként került az öreg tulajdonába. Amikor először megpillantotta, fönt porosodott a ruhásszekrény tetején. Rögtön ki akarta hajítani, de aztán kiderült, hogy tömve van birsalmával. Mari kiválogatta a legszebbeket, sajtot főzött belőlük, a bőrröndöt meg bedugták az öreg ágya alá. Csapóajtó lett belőle, a szó igazi értelmében: arra rendeltetett, hogy egy adott pillanatban kitáruljon, és elnyelje hajdanvolt gazdája holmiját.

Igen ám, de ez a holmi az öregé volt! Az öregé, aki nemrég távozott el az élők sorából! Gúnyája immár kapcsolatba hozható a bizonyos zoknival: ha meztelenül temették el – márpedig ez cseppet sem lehetetlen –, akkor biztosan visszajön felöltözni!

Elejtette a cigarettát. Igen, visszajön, de vajon hova? Ide, a kőfal mellé, vagy a térre néző nappaliba? Ez látszik valószerűbbnek. Rágondolni is borzasztó: a lakás ismét megtelik savanykás búzzal, s mert a lélek egy rongyos hálóinget sem talál, amibe belebújhat, bűdös marad örökkön-örökké! Ostoba gondolat volt, sőt egyenesen nevetséges, de nem elhanyagolható. Rég megtanulta már, hogy a döntés előtt minden elképzelhető lehetőséget mérlegelni kell.

Kivett egy újabb cigarettát, meggyújtotta, és ráült a bőrröndre. Ez volt az a testtartás, amit régóta keresett: messziről úgy festett, mint egy fáradt utazó, aki éppen autóbuszra vár. Ebben a helyzetben senki fia nem gyanakodhatott rá. Kár, hogy előbb nem jutott eszébe. Sok fölösleges gyaloglástól mentette volna meg. Amikor elbúcsúzott Maritól – még kora délelőtt –, az

üzletnegyed felé indult, s azóta szinte állandóan mozgásban volt. Egyszerűen nem mert megtorpanni, mert azt hitte ezzel fölhívja a kapualjakban rejtőzködő spiclik figyelmét. Kiváltképp a magas, sovány férfiaktól tartott. Tudomása szerint így néztek ki valaha azok a fickók, akik a halottkém szerepét töltötték be az ispotályokban. Egy ilyen halottkém rögtön rájött volna miben sántikál, mert a bőröndből szivárgó bűz halottbűz volt, s mint ilyen semmiképp sem tartozhatott őhozzá. Még jó, hogy csak a belvárosban mászkáltak gyanús alakok. A sikátorokban alig járt valaki, és a köd is egyre jobban sűrűsödött.

Már odahaza is sejtette, hogy nem lesz könnyű dolga az öreggel, de ilyen küzdelemre nem számított. Jákob harca lehetett ilyen, amikor elfogadta az angyal kihívását. Ott sem a győzelem ténye volt a fontos, hanem az elhódított tér mélysége. Jákob igyekezett visszaszorítani az angyalt abba a kevésbé ismert tartományba, ahonnan évezredek óta csak reszketeg fénysávok bújtak elő, de az angyal nem hagyta magát. Egyenlőek voltak, küzdelmük pedig értelmetlen. Egyikük sem hajlott a kompromisszumra, pedig nem volt kétséges: ebben a küzdelemben nem lehetett másmilyen végkifejlet, csak kompromisszum.

Az öreg meghalt. Átköltözött egy olyan tartományba, ahonnan nem bújhat ki semmilyen fénysáv. Nem maradt utána semmi, csak néhány viseltes ruhadarab. És mégis: ebben a néhány ruhadarabban ugyanolyan reszketeg fénysávok tündökölnek, mint amilyeneket Jákob látott ellenfele testén! Egy kabát, egy nadrág: akár ő maga is lehetne. Ha kiszedné a holmit, és szétszórná az úttesten, egész hadsereggel találná magát szemben. Búzölgő, borostás képű hadsereggel, mint Thészeusz, amikor megvívott a sárkányfogakból lett katonákkal.

Ez a helyzet mégis más. A holmi csak addig titokzatos, amíg megtartja örökölt jellemzőit. Önnálósága megszakad, mihelyt egy másik élőlény főnhatósága alá kerül. A kabát, a nadrág nemcsak testre, lélekre szabott burok is, vagy, ha úgy tetszik, érzékelhető határ két tartomány között. Egy ilyen tartomány most eltűnt, ám határa még létezik, s ha így van, joggal hihető, hogy a tartomány is létezik valamiképp! Kétségbeejtő helyzet! Hogyan harcoljon egy angyallal, ami nem is angyal, hanem egy ingek és gatyák közé illesztett tartomány?!

Lehajolt, kipattintotta a zárat. A bőrönd tartalma nyomban szétszóródott a járdán. Találomra fölelemelt valamit. Elnyűtt posztókabát volt, az öreg bevásárolni járt benne. Kicsit rázogatta, megnézte van-e a zsebében valami, aztán letette a fal mellé. Nem törekedett rá, hogy hajszálpontosan rekonstruálja az öreget: az első keze ügyébe kerülő nadrágot illesztette hozzá, meg egy kockás inget, amit sosem viselt a kabáttal együtt. Az alsóneművel még kevesebb gondja akadt. A térdig érő vászongatyák legfeljebb

a rájuk varrt foltokban különböztek. Még egy pár zokni, cipő, az agyonviselt ballonkabát, a posztókalap, és ellenfele ott feküdt lábainál.

Nem tűnt félelmetesnek. A halálról sokféle mendemonda kering: Örök sötétség, végső megsemmisülés meg hasonló badarságok. Pedig a halál nem más, mint rejtőzködés: hasonló ahhoz a bújócskához, amit vaksötétben játszottak nagybátyja temetésén. Aki nyugton marad, tökéletesen rejtve van a mocorgók elől. Nem talál rá senki, legfeljebb az, ki maga is vállalja a hosszan tartó mozdulatlanságot. Azonos szerepkörben mindenkire azonos feltételek érvényesek. A halott teste szétporlad, de egykor volt tartományának határát híven megőrzi ruházata. Élég csak birtokba venni ezt a határt, és az időn kívüli birodalom menthetetlenül szertefoszlik.

Elhajította a cigarettát, és levetette felöltőjét. Hideg volt, de nem törődött vele. Kilépett cipőjéből, letolta nadrágját, alsóneműjét, és kibújt ingjéből. A két burok egymás mellett feküdt a kőfal tövében. Most még választgatott: vagy visszalép saját birodalmának határai mögé, vagy behatol a másikéba, és testének melegével, kipárolgásaival, s azzal, hogy megmozdítja, irányítja ezt a szövetekből, cérnaszálakból, gombokból; cipzárakból létrehozott rendszert, kiűzi belőle egykor volt gazdája emlékezetét. Ez volt az a pillanat, amikor Jákob – fájós derékkel, megsántulva – eltávolodott az anyaltól. A küzdelem eldöntetlenül végződött, vagy ha úgy tetszik, kettős vereséggel, s Jákobnak be kellett érnie azzal, hogy eldicsekedhetett utódainak végbevitt hőstettével.

De ő nem elégedhetett meg ennyivel! Nem mesélni akart, hanem birtokolni. A burok szétzúzásának csak az első lépésnek kellett lennie. Sokkal fontosabb volt ennél a lakás!

Maga is elcsodálkozott, milyen pontosan illik rá az öreg holmija. Kisebbernek, vékonyabbnak képzelte, és rongyosabbnak is. A ruha kényelmes volt és meleg. Sokkal melegebb, mint az övé. Lehet, hogy eddig tévesen kormányozta birodalmát? Lám, egy halottól is tanulhat az ember. Összeszedte a levetett holmit, belegyömöszölte a bőröndbe, és megindult a keresztutca irányába.

A kőfal végéhez érve még eszébe jutott a szag, de hiába szimatolt, nem érzett semmit.

P. NAGY ISTVÁN
VERSEI

1989

Kezével int. Nézi
mibe kapaszkodhat.
Kezével int. El nem éri
a kézzelfoghatót.
Kezével int. Mintha
távozóban. Kezével
int. Halmazza
a mozdulatokat.
Kezével int.
A búcsúzóinak.
Kezével int.
Visszajelez.

Ki? És kinek?
És ha elhagyom a személyragot?
(Kéz int. Semmi mibe
a szem kapaszkodhat.)
Egy új korszak kezdete ez
vagy végkifejlet?
A költő (birtokosa *valaminek*)
ebből is kimaradt.
Verset ír. Vagy jegyzetelget.

A SZERELEM FOKOZATAI

Egy ölelésbe belefúlni,
vagy mértéktartó lenni
a szerelemben *is* (heti
egy sör = egy összebújás;
erkölcsi fertő, szesztilalom)?
Mi végre az érzelmi
számonkérés, édesem –
én, testi valójával
elégedetlen, kicserélődöm;
túl sok bennem a másik,
hetvenegy kilós a rossz;
erősebb nálam, mi
vele összeránt...
Beléd öltem, mi
belőlem még megmaradt:
éjszakai fogcsikorgatásaimat,
feltorlódozó félelmemet,
még működőképes maradék
valómat. No persze,
a szerelem azért fokozódhat,
de ha nincs kivel
megosztanod! (Ki így
beszél, még nemzőképes.)
A kéj kis körmével
megjelöl: hogy tudja, ki
vagy, és kihez kell
hűségesnek lenned.
És ha hűtlen? Az más.
Az már a te vereséged,
arra már a másik is odafigyel,
kinek a szerelmed
csupán egy helyzet, melyből
kimozdulnod nem lehet,
honnan kilátnod, hová belátnod
sem – kulcslyuk-szerelem,
mozijelenetnyi, annyi sem.
„A szerelem azért fokozódhat,
tetszik tudni, de ha nincs
kivel megosztanom!”

Ki így beszél, mit mond?
 Ilyesmiket:
 „Köszönöm, jól.” „Hogy vagy.”
 „Köszönöm.” „Jól, köszönöm.”
 „Hogy.” „Hogy.” „Köszönöm.”
 „A szerelem azért fokozódhat.”

MINDEN OLYAN, AMILYEN

Olykor meglepjük egymást
 egy-egy hasonlattal. Tudjuk,
 nem igaz: minden olyan, amilyen.
 Olyan vagy, mint... – írtam volt.
 A folytatásra nem emlékszem.
 Mihez is hasonlíthatnálak?
 „Mint gondozott kertben
 meggyűlölt lábnyomod...”
 Lábaik már évek óta ugyanazokat
 a poros lépcsőfokokat tapossák,
 a fölősott kertből egy földszív
 sem a miénk, kőfallal kerített udvar
 sem boldogít. Egyébként is:
 a kertet művelni kell; köztünk
 szólva, nem nekünk való
 tennivaló; szobanövényeink is
 rendre elpusztulnak.
 A józan hang, a hűvös tény-
 közlés, mi újabban versemet uralja.
 Vesszen a *mint*, az *akár*, a *mintha!*
 Egymással vagy egymás nélkül?
 Veled vagy ellened? –
 Naponta mérlegeljük az esélyeket.
 A dolgok állásán mit sem változtat,
 ha ajkadat ízes gyümölcsökhöz,
 tagjaidat faágakhoz hasonlítom.

A JAGO BÁCSIKÁM*

MIRKO KOVAČ

A végre sorra került a Jago bácsikám is! Eljutott a regénybe – no, nem kiválóságai révén, hanem mint különc és széltoló. Már a keresztelője is balul ütött ki. A keresztapja a Jagoš nevet szánta neki, de az anyakönyvvezető lecsippentette az utolsó betűt, úgyhogy a nagykönyvbe meg a keresztlevélre is Jagóként lett bevezetve. Közismerten szép, de hibákkal, betűtévesztésekkel telipötytyentett kézírása volt ennek az anyakönyvvezetőnek. Kihagyott betűket, szavakat értelmetlenné csonkított vagy kiforgatta a jelentésüket. Így járt az én bácsikám is az églámpán senki se viselt ilyen nevet mifelénk. Ki lehetett volna ugyan javítani, de inkább derültek a mulatságos történeten: miként harapta le az anyakönyvvezető bácsikám nevének a farkát. A gimnáziumban az *Othello*-beli Jagóval rokonították a nevét, sőt az iskolai színelőadásokon el is játszotta a szerepet. De mennyit ugratták a neve miatt! Incselkedtek vele, hogy shakespeare-ológus volt a keresztapja. Azt mondják, az ember neve a jellemét is meghatározza: hát Jago tényleg áskálódó és árulkodós diák volt. Bajkeverő hírében állt. Ennek is, annak is a sarkában volt, valódi spicli lett belőle. Odaáll a férj elé, hogy látta a feleségét valakivel, féltékenységet szít, összeveszejti őket, aztán röhög a markába a hitvány. Az órákról bírósági tárgyalásokra szökött, élvezettel követte a pereket, még ha nem is ismerte a pörösködőket. Nemezszer hamisan tanúskodott. Még névtelen leveleket is küldözgetett a bitangja, és milyen ocsmányságokat terjesztett! hogy élvezkedett az agyament történeteiben! Ármánykodásai miatt ő is csávába került elégszer, még meg is kövezték; egyszer jó alaposan elagyabugyálták – de az ilyeneknek soha nem jön meg az eszük.

A háború idején a városban ette a fene. Állandóan kapdosta a fejét, forgott, mint a macska a farka után: mert megjátszotta a bolondot. Megáll arccal a városfalnak, és matat, kaparászik valamit vég nélkül. Húszéves létére

* Részlet a szerző készülő regényéből

fölmászik a fára, és onnan fújja a szemtelen nótákat, a szemérmetlen, zsíros kifejezéseket jól megnyomva, különösen, ha fehérszemély tűnik fel a láthatáron. És még ekkor is sikerült neki bizonyos üzeneteket közvetíteni, kéthárom alkalommal pedig a futár szerepét is betöltötte. Emlékszem jól, kisfiú koromban sokan hecceltek: szakasztott olyan vagy, mint az ütött nagybátyád! Szégyelltem őt. Ó, Istennek hála, nem hasonlítok rá, egy csepp sincs bennem a véréből. A háború után Jago már nem volt ugyanaz! Mintha kicserélték volna; nemhogy bolond nem volt már, nemhogy csúfolódtak volna vele – egyenesen félték tőle, és olyan szóbeszéd kerekedett, hogy kommunista kém volt, azért adta a bolondot. Rögtön felvették a tisztiskolába. Igaz, csak egy kiképzés, egy féléves tanfolyam erejéig, épp hogy felkészítsék a katonai szolgálatra. Először Verbászra helyezték ki. Emlékszem a napra, amikor elutazott. Napos idő volt, talán vénasszonyok nyara, az emberek kiáradtak az utcára, mindenütt sárgán hullongáltak a falevelek, az idősebb urak lehajoltak egy-egy hervadt, összekunkorodott példányért, és elmerengtek rajta, akár az életen – vajon százaz levelek lennének mindannyian, így hullajtjuk el mi is szirmainkat, hát tényleg hervadunk? Bácsikám ünneplőbe öltözött, vadonatúj díszegyenruhában feszített. Kézen fogott, és kivezetett a városba. Milyen büszkén lépdeltem mellette, nagyon el voltam telve. Éberem hallgattam tisztikcipőjének csikorgását, képes voltam ingujjammal letörölni a ráhullott porszemet. Ő elszánt és elegáns léptekkel vezetett. Széltében-hosszában bejártuk a várost, végigmentünk az utcákon, amelyeken nemrég még bolond képében bóklászott. Megálltunk a fája alatt, oda mentünk a városfalhoz, amelyre órákig meredezett. Cirkáltunk a régi utcákon, többször is elhaladtunk a Városi kávéház előtt, ahol fonott székekben üldögéltek az emberek, fentről száraz levelek pilinkéztek; susogtak a platánok. Mindenki minket nézett, megfordultak utánunk, s amikor elhaladtunk azon a macskaköves úton, az iparosok kidugták fejüket rogyant műhelyeikből. Visszhangot vertek a lépteink. Ő, akkor Jago volt nekem a hős; kezét csókoltam neki boldogságomban. Végül aztán elérkeztünk a vasútállomásra. Befutott a vonat, dugig tömve, még a teteje is meg volt szórva utasokkal. A felszállók megrohanták a vagonokat, csak a batya lépdelt szép nyugodtan. Hátrafordult és elköszönt. Nem hittem, hogy valóban elutazik, nem volt nála semmiféle poggyász. Felszállt a vonatra. Rögtön átadtak neki egy helyet az ablak mellett. Én a peronon álltam, és integettem.

Csak rövid ideig maradt meg a hadsereg kötelékében, nem felelt meg neki, így aztán leszerelték, majd hivatalnoki állást vállalt a községházán. Ott mulatságosabb volt, ármánykodhatott kedvére, különösen a Crnogora-i kolonisták körében. Mindenfélét kitalált, még attól sem riadt vissza, hogy a sváb portákra beköltöző szegény ördögöket elrejtett kincsről meg aranytallérokról szőtt mesékkal bolondítsa. Bizony, sokan feltúrták az udvart,

egész falakat döntöttek le; felültek a füllentéseinek, nem tudták, hogy a Jago név rosszat jelent, hogy gonosz szellem lakozik benne. Kegyetlen tréfákat tudott űzni az emberekkel, különösen, ha rájött, mi a gyenge oldaluk. A mohóság pedig, amióta világ a világ, gyengénknek bizonyult. Nemsokára mint községi képviselő járta sorra az új tulajdonosokat, hogy betagosítsa földjeiket a szövetkezetekbe. Az egyik portán egy kisebb szolgálat fejében egy szép, aranyozott *Omega* zsebórát kapott. Az ajándékozónak nem esett nehezére lemondani róla; no hiszen, nem családi örökség. Ettől kezdve az órák lettek nagybátyám passziója, fölvásárolta őket, de megvesztegetni is hagyta magát velük; rövidesen egész szép gyűjteményt hozott össze. Rögeszméjévé vált az idő múlása. Mindegyik óráját mindig felhúzta, külön-külön foglalkozott velük, pontosan tudta, melyik hogyan jár, a hangjukról felismerte őket; teljesen összenőttek. Egyre több időt szentelt nekik, virrasztgatott fölöttük, időnként visszavonult, és éjt nappallá téve figyelte a kegyegést meg az óraütéseket. Beszédbe elegyedett, sőt veszekedett is az óráival, különösen azokat gúnyolta, amelyek megálltak: Ilyenkor még szidalmazta is őket: Csak kullogtok az idő után, csak pöszmögötek! Minden halad, minden előre tart, ti meg félúton megálltok! Azokat is figyelmeztette, amelyek siettek: Hova indultatok neki, mit rohantok? Úgy nekiiramodtatok, mintha várna rátok valaki! Ezek az órák mindent helyettesítettek neki, a politikát, a nőket, sőt még az áskálódást is. Pedig zavaros idők jártak, ezerkilencszáznegyvennyolcat írtak, szembekerült az ország Sztálinnal. Jago nem volt besúgó, nem juttatott ő senkit rács mögé, menekült a magas politikától; ez csak alattomban ármánykodott, éppen csak egymásra haragította, összeveszejtette az embereket, ami valósággal ártatlan csínynek számít ahhoz képest, ami órá zúdult. Valaki csúnyán elbánt vele; mindig akadnak aljas, kegyetlen emberek, mindig kerekedik egy Jago a Jagók fölébe. Államellenes összeesküvést olvastak a fejére, amit állítólag bizonyos Crna Gora-i tisztekkel szőtt – akiket pedig nem is ismert igazán. Találtak viszont a lakásán egy Sztálinhoz és a szovjet tábornokokhoz szóló felhívást, miszerint indulhatnak seregestül – a Crna Gora-iak várják őket. De ez hamis levél volt. Kuzma tartóztatta le, és ez szerencsés körülménynek számított; nem nyösztetette, nem bántalmazta a nagybátyámat, emberségesen bánt vele, és mindent megtett, hogy ne essen kár az óragyűjteményben – ennél többet nem tehetett, nem volt rá felhatalmazása.

Bácsikámnak engedélyezték, hogy három zsebórát is magával vigyen a fogságba; ez nagy privilégium volt. Ami ezekkel a zsebórákkal megesett, az egy külön történet. Tudnék erről mesélni, de ez messzire vezetne a nagybátyámtól, elkanyarodnánk az elbeszélés menetétől, és zátonyra futnánk valahol, egy másik, zűrzavaros időben. Ezek az órák segítettek, hogy könnyebben áthidalja a börtönkorszakot. Nem tartott sokáig, hat hónapot

ha ült, de ez is éppen eléggé megkeserítette, úgyhogy szabadulása után teljesen begubózott, még áskálódó szenvedélye is elmúlt. Elszótlanodott, elutasító lett és bizalmatlan, de az órák továbbra is fogva tartották, ugyanúgy bolondult értük, mint azelőtt. A gyűjteménye szaporodott, igaz, minden rendszer és válogatás nélkül, úgyhogy inkább hasonlított egy halom régi kacatra, mint értékes, ritka példányok gyűjteményére. Az emberek gyanakvó szemmel kezdték nézni: hogy lehet az, hogy egyedül ő úszta meg hat hónappal, amikor a többiek mind éveket kaptak! Ez fáj neki, és úgy döntött, hogy elhagyja Verbászt. Zimonyban telepedett le, egy nagynak nem mondható, de szolid házban a Duna közelében. Három helyiségből állt a ház, az udvarban volt még fészter meg árnyékszék. Akkoriban esett meg, hogy írtunk neki levelet; gyerek voltam, emlékszem, mily sok szó esett a dolgról, különösen miután megérkezett a batya válasza; napokig szinte mást se lehetett hallani ebéd közben vagy a ráérő időben, amikor beszélgetni szoktunk. Bácsikám tömören leírta az életét, majd bővebbre eresztve előadta némely nézetét és megfigyelését. A börtön arra jó volt, hogy összeszedje magát, és megszabaduljon sok mindenkitől. A jövedelméről annyit írt, hogy szerény, de kijön belőle. Kérte, hogy senki ne gondoljon vele, ne értesítsék az otthoni eseményekről, mert azok nincsenek rá hatással, különben is lassan kitörlődnek emlékezetéből a múlt képei, minél fogva úgy érzi magát, mint akinek se származása, se szülőföldje. Kérte továbbá, hogy ne látogassák, az atyafiak ne untassák; kiváltképp kikelt azok ellen, akik egyetemre kerülnek a városba; egytől egyig éhenkórászok és senkiháziak, az ő ajtaján ne kopogtassanak az ilyen gólyák! Végső szava, hogy nem ismer senkit, nincsenek rokonai, és nincsenek érzelmei. Neki nincs hazája, talán csak az idő hulláma vetette ki a térbe. Anyámat ez felkavarta, egészen elszomorodott, ugyanis ismét úgy kezdtek beszélni Jagóról, mint bolondról, annak ellenére, hogy sok mindent elhallgattunk vele kapcsolatban sőt azt hazudtuk, hogy tetemes vagyona és birtokra tett szert a Vajdaságban. Ám mindenkinek megvolt a maga története a nagybátyámról; ilyenek az emberek. A más baján rágódnak, előszeretettel beleártják magukat más gondjába, különösen ha valamilyen hallatlan, észbontó esemény hírlík; ó, mennyi tanú jelentkezik ilyenkor! Senki úgy nem tért vissza Belgrádból, hogy ne találkozott volna a bácsikámmal. Egyesek koldusnak meg csavargónak látták, mások pedig csodabogárnak, aki órákkal teliaggatva jár-kei a városban. De mindebből egy szó sem igaz, senki sem látta őt, nem is beszélgetett vele, csak kitalálták az egészet. Ugyan miért?

Mondanék valami fontosat: csak az én történeteim igazak, csak én mondom el a valóságot, és ettől semmilyen körülmények között nem tágitok, bármennyi lehetőségem kínálkozzék is a hazugságra. Könnyen megtaláltam a bácsikámat, mihelyst feljöttem az egyetemre. Egyáltalán nem volt

szörnyeteg, csak az, ami mindig – külön! Nem csapta be előttem az ajtót, kezét nyújtott, befogadott. Bevezetett egy helyiségbe, mely telis-tele volt órákkal. Nem változott sokat, néhány ráncsal több volt az arcán, a homlokánál kicsit kopaszodott – ez minden. Leülök a karosszékre. Minden oldalról ketyegnek az órák, más semmi sem hallatszik. De igen, hajótülkölést is hallani, meg a Nautikus klub motorcsónakjainak berregését, de csak időközönként, szaggatottan, ezek nem állandósult hangok, nincs bennük ritmus, se monoton tiktak – semmi titok. Ezek valóságos, felhangzó és elülő hangok. No de nem akarom ezt részletezni, nem ez a kutatási területem.

Bácsikám megmered, hegyezi a fülét. Ugyan mire fülel ilyen odaadóan, mint egy vadász? Mit fürkészként, milyen titkot szimatol? Hall valamit, amit mások nem hallanak? Miféle délibábót kerget? Lábujjhegyen lopakodik, az asztalon felsorakoztatott zsebórák fölé hajol; már tudja is, melyik mondta fel a szolgálatot, hiányzik neki a hangja. Néha előfordul, mondja, hogy némelyik óra fordított irányba kezd járni, vagy akkor üt, amikor nincs itt az ideje, hogy a mutatók meglódnak, mintha elébe akarnának vágni az időnek, vagy be akarnak hozni azt, ami elmúlt. Bele akartam fogni a családi történetekbe, de bácsikám kinyújtotta a karját, tudtomra adva, hogy hallgassak. Ingatja az ujjait a szemem előtt, a keze reszket, arca átszellemül, mintha a közelgő boldogságot érezné. Ekkor ütni kezd a nagy állóóra: talpzata ében, ingája diszkosz alakú sárgaréz, a két súly közül az egyik lefelé araszol. Tompán ver, mintha templomi harangszó hallatszana messziről. Ez az én katedrálisom, suttogja a batya. Egyszerre több falióra is ütni kezd, s végül megszólal egy torony alakú fatalapzaton álló óra is. Kinyílik egy ajtócska, kimasíroznak a figurák, a torony felfegyverzett őrei, esetlenül düllöngélve leírnak egy kört, és bemennek a másik ajtócskán, amely magától becsukódik mögöttük. Betársul még egy óra, ez késik ugyan, de vidám, ezúttal egy kakasfigura pattan ki a szekrényből és kukorékol. Bácsikám izgatottsága a tetőpontjára hág. Aztán minden elnémul. Ez az ember óráról órára él, a csúcspontot pedig délben vagy éjfélkor éri el, amikor kicsit hosszabb a csinnbumm. Sehogy se hangolódnak össze a drágák, mondja. Nem akarnak összefogni, mindegyik a magáét hajtja! Rajtam ragad a tekintete, elámul: kihez is beszél ő! Semmi szükségem társaságra, mondja. Van kivel beszélgetnem, egyáltalán nem vagyok magányos! Máskor ne gyere. Hát hallani sem akarsz az édestestvéredről? kérdelem én. Megözvegyült, illene jelenkezned nála! Senkinek sem jelentkezem. Egyáltalán senkinek, mondja. El vagyok foglalva, dolgom van!

Így zajlott le az első látogatásom, ám két-három hónap múlva ismét be-toppantam; éhes voltam. Igen, gyötört az éhség, különben nem jöttem volna el hozzá; a nagybátyám az utolsó, akihez segítségért folyamodnék. Sok csorba esik még a büszkeségemen, még nincs vége a megaláztatásoknak! Jó

fél óráig haboztam, kétszer is eljöttem a kapuig, aztán mégis meggondoltam magam. Na jó, legyen, benyitottam, úgy illatozott az étel, úgy csiklandozta az orrom, hogy nem bírtam ellenállni. A szimatom és az ösztönöm vezetett. De mindenünnen ételszagot, sült hal illatát éreztem. A szél hozta, ugyanis enyhe szellő fújdogált, a folyó vize befodrozódott egy pillanatra, aztán ismét kisimult, és nyugodtan, lomhán folyt a Duna. Nem, egyáltalán nem feledkeztem bele a víz folyásába, nem bővölt meg a múlás, csak szimatoltam a levegőbe, és egyre jobban nyújtogattam a nyakam az éttermek felé, mert onnan jöttek az illatok. Bevágódom a bácsikámhoz, és nekiszegszem a kérdést: van valami harapinvalód? Van, de a magam részére, mondja. Hát számomra van-e valami? kérdem. Ha megdolgozol érte, adódhat, mondja ő. Ma hozták a szenet, vedd a lapátot, köpj a tenyeredbe, ha a nagybátyáddal akarsz ebédelni. Milyen szörnyű ember! Behánytam a szenet a fészerbe. Rengeteg port nyeltem, tele lett az orröm szénporral, feketéket köptem; teleköpdöttem a batya házának rapancsos homlokzatát. Miért tettem ezt? A másik oldalra is köphettem volna, a járdára vagy bele a szénporba, de belém fészkelte valami gonoszság. Nem lehet ártatlanul leködni valaki otthonát!

Ebéd közben tréfálkoztunk, intim dolgokba is belemerészkedtük, faltuk a paradicsomos makarónit, amit ő készített. Ittunk rá a két-két korsó sört. Mondd, miből élsz te? kérdezte. Éhségből, feleltem. Ó, hogy nevetett ezen, hogy derült a silány poénon. Majd komoly hangon megkérdezte, hogy ezt én találtam ki, vagy loptam valakitől? Aztán a halálról beszélgettünk, elvéve felemlgettük őseink csontjait is. Nem egy rokonunk idegen földön halt meg. Nagybátyám anyját, az én anyai nagyanyámat egy Amerikába tartó hajón érte a halál. A Monarchia idején családunk öt tagját internálták; nem tudni, hol a sírjuk. Ilyen sors ítéltetett nekünk, megnyugvás nélkül halunk meg, távol a mieinktől. Erről hosszasan eldiskuráltunk, egészen összelekedtünk. A bácsikám beszélt önmagáról, de minden bolondéria és fantáziálás nélkül, sőt ironikusan. Így mondta: Lehet, hogy tévedésben élek, és hiábavalóságokra pocskolólok az életemet, mégis igyekszem jól beállítani és összehangolni a csörgő-börgő jószágaimat; pontosságot és egységes időérzéklet követelek tőlük! Sikertelenül. Hát kérdezem én: vajon a mechanizmusban van a hiba, vagy minden dolog ilyen szeszélyes? Nagybátyám szavait a saját irományaimra is érvényesnek találtam: hát nem hiábavalóságot cselekszem én is, amikor az elérhetetlen tökéletességet kergetem?

Ez alkalommal szeretetben váltunk el, sőt még azt is hozzátette, hogy bármikor felkereshetem. De legközelebb már nem nyitott ajtót. Az ablaküvegen keresztül nézett, és gonoszul vigyorgott. Ettől aztán felbőszültem, és nekivágtam a Duna-partnak, anélkül, hogy akár egyszer is visszapillantottam volna. Lehet, hogy hívott, lehet, hogy kitérte felém a karját, de

a büszkeségem mindennél erősebb volt, lépésről lépésre egyre magabiztosabban törtem előre, talpam alatt éreztem a szilárd földet, hallgattam bocsorom dobogását. Mosolyogva intettem a Dunán sikló uszálykormányosnak. Ha hiszik, ha nem, átható túlköléssel viszonzta köszöntésemet. Jól emlékszem, amint riadtan felrebentek a madarak.

Elkezdtem régiségeket gyűjteni és adni-venni. Néha még házaltam is a könnyebb, kézhez álló darabokkal, amilyenek a rámak, kisebb tükrök, lámpák, órák. Ekkor társultam Laza Stojkovval – barátságunk máig zavartalan. Neki bejáródott kapcsolatai voltak, beajánlott a vevőinek. Többnyire belgrádi művészekből, főként színészekből állt ez a kör, de a dedinjei úri népe se maradt ki belőle. Őhözjuk csak ajánlás révén lehetett bejutni. Könnyen meg tudtam nyerni a vevőt, mert minden tárgynak megköltöttem a történetét, páratlan teljesítményekre volt képes a képzeletem! Egy forradalmárra rásóztam egy régi töltőtollgyűteményt. Ó, milyen ügyesen és meggyőzően hazudtam, hogy e pennák valaha a királyi írnokot szolgálták, személy szerint Sándor király pedig a *Caran d'Ach* cég tollával szerette aláírását adni, mely céget az orosz emigránsok alapították meg Svájcban, az októberi forradalom után. A végén hozzátettem: Töltőtollat és nót nem ad kölcsön az ember. Az idegen kéz mindkettőt menten tönkreteszi! Az úr kikísért a kapuig, hogy meg ne harapjon a kutya. Megbízott, hogy szerezzek neki valahonnét egy 400-as meg egy 140-es *Pelikant*; számára ezek voltak a világ legszebb töltőtollai.

Ekkoriban fordult hozzám Tempo is, hogy mindenképpen szerezzek be neki egy szép, kandallóra való órát, legyen minél cifrább és aranyozott. Nem baj, ha nem jár, mondta. És valóban, számukra az idő nem mérvadó, hisz ők maguk az idő. Igyekeztem hozzájutni valamilyen szép kandallógarnitúrához, aranyozott bronz foglalatú órára és porcelánvázákra gondoltam, Gautier stílusában; okvetlenül udvari stílus legyen az elvtársnak. Jártam a bolhapiacokat, kísértem az apróhirdetéseket az újságokban, de házhoz is elmentem, tönkrement, valaha gazdag emberek, az elszegényedett úri osztály címeire. Sok lakásba belestem, kétszer-háromszor is visszatértem alkudozni, de nemigen vásároltam ezektől az uraktól, sőt előfordult, hogy egyenesen bűnösnek éreztem magam, mintha én döntöttem volna nyomorba ezt a réteget. Néha előnti az embert a szégyen honfitársai cselekedetei miatt. De hogy milyen könnyű végletekbe esni, azt, ugye, nem tudják; ezek azok az áttetsző rácsok, amelyek elválasztanak bennünket, s megmutatják rejtett arcunkat. Határhelyzetben örült eszmék, ádáz gondolatok fogannak az ember agyában. Egyszer én is aljasságra vetemedtem. Egy szép úri nő felajánlotta a perzsaszőnyegét, s én csak akkor voltam hajlandó megkötni az alkut, miután belement, hogy lefekszik velem ezen a szőnyegen. Tépegettem is magam eleget, amiért ilyen örültséget csináltam; képes vol-

tam kihasználni a hölgy szájalmas helyzetét. Valóban bűnösnek éreztem magam, mert hitványan viselkedtem. Furdalt a dolog, úgyhogy egyszer a teljes keresetemet neki szántam; meg akartam váltani a bűnömet. Gyászjelentést találtam az ajtajára ragasztva. Nem, nem csöngettem be, meredten bámultam hölgyem fényképét a gyászjelentésen. Lehet, hogy velem kefélt utoljára? Nem jártam utána, nem tudom, hogyan halt meg, elfojtottam az egészet – s íme, az epizód most magától utat talált az elbeszélésembe. Van-e abban igazság, hogy az írás egyebek mellett a bűnök megváltása is? Ezt nem tudom, de abban biztos vagyok, hogy ez a szerencsétlenné tett társadalmi réteg regényíró után kiált. Miért nem születik már meg ez az író?

Később szólok még a sors fonalának szövődéséről és arról, hogy ez mi-ként játszik szerepet elbeszéléseinkben. Semmiféle tudós okfejtéstől nem kell tartaniuk; én olyan elbeszélő vagyok, aki inkább kérdez: kinek a kezében vannak az orsók és a rokkák, ki az, aki könnyedén összeölti életeinket és megszabja életünk ritmusát? Az apróhirdetéseket böngészve egy ilyen történet nyomára bukkantam akkortájt; ezt fogom most elmesélni. Talán mindennek befejezett, kerek egésze kell válnia? A vasárnapi *Politikában* megjelent egy hirdetés, mely páratlan tabernákulum-órát kínált eladásra. A szekrény mahagónifurnérból van, aranyozott sárgaréz díszítéssel. Felső része kosarat formáz, sárgarézzel szép csipkésen befuttatva. A számlap zománcozott, festett. Angol stílus holland beütéssel. Az óra a nap mozgását is mutatja az állatövben. Jár, harminc óra hosszat működik egyhuzamban. Telefonügyelet 15–17 óra között. Türelmetlenül vártam ki az időt, felhívtam a megadott számot. Kissé rekedt, eléggé barátságatlannak tűnő férfihang jelentkezett. Ön hirdetett? kérdeztem. Igen, mi érdeklí önt? kérdezett vissza. Hát az óra, feleltem. Kértem a címét, mire ő felkiáltott, hogy csengetnek az ajtón. Jelentkezzen később, tette hozzá. Tíz percet vártam, és ismét felhívtam. Eladva, mondta. Sajnálom, mondtam én. Nem lenne valami más? Egyelőre nincs, válaszolta. Ha pedig beszerzek valami ritkaságot, azt meg szoktam hirdetni. Tehát kísérjem figyelemmel a hirdetéseket? Igen, kísérje csak, mondta még ásitva, és letette a kagylót.

Pár nap múlva ismét kijött egy hirdetés. Ezúttal két régi óraritkaságot kínált. Egy angol órát iránytűvel és hőmérőkkel a szekrény minden oldalán. Az iránytűt négy aranyozott bronz-delfin emeli magasba. A számlapot angyalberakások díszítik. A másik francia óra volt, aranyozott-bronz-szekrényben, kígyó alakúra mintázva, három kézi festésű elefáncsontlemezzel, amelyek a 18. századi jeleneteket ábrázolnak. Az ár kedvező. Öt perccel előbb hívtam fel, mire figyelmeztetett, hogy még nincs itt az idő. Ismét tárcsáztam, de foglalt volt, harmadszorra pedig már elkéstem. Mindkét díszpéldány elkelt, mondta.

Az alak továbbra is csodálatosnál csodálatosabb órákat hirdetett; hát ez

egy valódi kincsesbánya. Nem volt szerencsém. Többé-kevésbé ismétlődött a történet, úgyhogy már mulatságossá és persze gyanússá vált a dolog. Kandallóórák kerültek sorra, majd egy ritka falióra, negyedóránként ütő szerkezettel. Rokokó stílusú bronzszekrényben, virágmintás díszítéssel, fekvő alakra tekintő szimbolikus Erősz-ábrázolással. Ismét nem volt sikerem, és még neki panaszkodtam, hogy milyen balszerencés vagyok. Nem tanúsított megértést; talán még élvezte is sorozatos kudarcaimat? De hát miért? Egyre részletezőbbek és olyan szakszerűek lettek a hirdetései, mint ha csakis gyűjtőknek szánta volna őket. Apróra leírta az órák mechanizmusát, különösen az ütés mikéntjét. Néha híres diplomokkal példálózva egész költői hasonlatokat kerekített. Egyszer azt írta: ez az a csodálatos óra, amely toktok-ot mond tiktak helyett! Mindig utalt a mesterre és kézjegyére, feltüntette, mikor, milyen stílusban készült az óra, milyen cégjelzéssel van ellátva, sőt helyenként egészen belemerült a korszak ecsetelésébe. Egyszer egy forradalom korabeli órát írt le, mely mutatja a nap járását napkeltétől napnyugtáig. Azúr égbolton aransugarakkal díszes korong ível. Dimbes-dombos tájékon kel és nyugszik. Máskor egy regulátor-óra részletes leírását adta, de olyan szakszerűen és precízen, hogy katalógusba is beillett volna. Mindegyik apróhirdetésére jelentkeztem, beszélgetéseink egyre szívélyesebbekké váltak. Ez az ember vagy rögeszmés író, vagy valódi örült – ha nem mind a kettő. Néha viccelődtem, hogy akinek ilyen drága kollekcója van, azt egyszer ki fogják rabolni. Nem félek, mondta. Van két agaram, mérges kutyák! Széttépnék, aki csak közeledni merne az udvaromhoz. Aztán meghirdetett egy nagyon ritka arany zsebórát is. Hátlapjára az Orosz Birodalom sasmadarát gravírozták, a fedőlap belső oldalára pedig az ajándékozó, II. Miklós orosz cár neve van bevésve 1903. február 15-i keltezéssel. Amikor jelentkeztem, felismerte a hangom. Köhincselte a telefonba, aztán tüszentett egyet. Bocsánat, mondta. Biztosan érdekli ez a csodálatos példány! Ez világít a sötétben! Nyilván nem tudom megadni az árát, de azért szeretném látni, mondtam. Magának tényleg nincs szerencséje, vágta rá.

Most már szórakoztatott a dolog, találgattam a rejtélyt, sőt mondhatni, nyomozást indítottam ellene. Megbízta Kuzmát, hogy leplezze le nekem ezt az alakot. Már másnap megérkezett a jelentés. Nem más volt ez a mániákus örült, mint a Jago bácsikám. A telefonszám az övé, bár még mindig a ház régi, megboldogult lakójának a nevére jegyzik. Ó, az örületnek nincs határa! Emlékszenek, röviddel ezelőtt megígértem, hogy bővebben is fogok szólni a párkákról, akik sorsunk fonálát fonják és szövik, de ez most fölöslegesnek tűnik, nem is tudom, miért, de tényleg fölöslegesnek érzem. Jól mondja egy bizonyos író, hogy semmi se megy végbe egyenes vonalúan: szüntelen a gonosz erők és az örület között bujdoskolunk. Meg kell

mondanom, többször is felötlött bennem, hogy talán éppen a batya rejtőzik e gyanús alak mögött – amilyen széltoló –, de a stílusa, a kifejezőmódja, no meg a hangja, legfőbbképpen pedig az órák és történetük szakszerű ismerete mindannyiszor cáfolni látszott ezt a lehetőséget. Meg sem akartam említeni a bitangot, hisz már régen leszámoltam vele. Am a szeszélyes erők, melyek gyakran tréfát űznek velünk, íme, romba döntik elhatározásainkat, és néha valósággal feldühítenek. Hisz beavatkozásuk nélkül is épp elég nyomorúságos az életünk.

Elmesélem még utolsó telefonbeszélgetésünket is. Az apróhirdetés ezúttal egy magas, angol állóórát kínált eladásra. A talapzati részben helyezkednek el a súlyok meg az inga, a felső rész pagoda alakú; az egész szekrény berakásos. Igen régi óra, állítólag egy tekintélyes familia birtokolta; tulajdonosnője egyszer kijelentette, hogy legalább annyira szereti és becsüli, mint a majmát, mindenesetre jobban, mint a férjét. A. Fromentil munkája. A megadott időpontban felhívtam. Nyugodt voltam és visszafogott, nem lázasodtam be, mint azelőtt. Felismerte a hangomat. Bizonyos benne, hogy Fromentil munkája? kérdeztem. Nagy név. Csak múzeumokban és magángyűjteményekben bukkan fel! Az árveréseken minden képzeletet felülmúló összegeket adnak érte! Ez is egy múzeumi példány, mondta büszkén. Vanak kapcsolataim, megvannak a módszereim, a világ bármely pontjáról be tudom szerezni az órát, akár diplomáciai postán. Drága multság, de gazdag emberek mindig akadnak, mondta. Megyek, megnézem ezt a múzeumi példányt, jelentettem ki. Nagybátyám zavarba jött, dadogni kezdett, én pedig letettem a kagylót. Nem mentem el hozzá rögtön, pár napra rá látogattam meg, hosszú idő múltán. Megöregedett, kopaszra borotválta a fejét, foghíjas volt és görnyedt. Pedig nem is olyan régen még jó karban lévő középkorú férfinak látszott. Mi törte így meg, talán valami betegség? Csodálkozott a látogatásomon. Elfeledkeztél rólam, mondta. Egyáltalán nem, feleltem. Állandóan kapcsolatban álltunk! Hát igen, mondta, az embereket mindig összefűzi valamilyen különös kapcsolat, még a halottakkal is, hát hogyne fűzne össze bennünket, hisz egy a vérünk. És lágyan elmosolyodott. Ekkor mindent kitálaltam neki az apróhirdetésekről meg az órákról. Szíven ütötte a dolog. Elborult az arca, elszomorodott. Felcsipegette a kenyérmorzsákat az asztalról és mind felfalta. Ugyan honnét szedted azt a rengeteg adatot? kérdeztem. Előhúzott a fiókból egy díszkiadású könyvet: *Montres anciennes*, Éditions Ch. Massin, Paris. Szótárt használt hozzá. Kibányászta a könyvből az adatokat, saját maga fordította le őket, és elég sokat költött az apróhirdetésekre. De minek kellett ez neked, batya? kérdeztem. Nem tudom, mondta komoran, megszegyenülten. Beszélgetek az emberekkel. Talán ezért.

Utoljára akkor láttam őt, amikor nővére halálhírét vittem. Ágyban talál-

tam. A takaró alól kilógott meztelen lába, teljesen sárga talpa. Arca megfakult, szeme beesett. Szúnyogok zümmögtek az egész házban, sőt nagy, fekete hangyák is betelepültek már. És pókok ringtak fonalaikon. Mindent belepett a por. Anyám halálát az izgalom legkisebb jele nélkül fogadta. Az ember azért születik, hogy meghaljon, mondta. Hogy éljen és meghaljon. Hány éves is volt ez az asszony? Megmondtam neki. Az édestestvéredről van szó, batya! Igen, igen, tudom. Az édestestvérek is meghalnak. Mindenki meghal. Itt sem ketyeg már egy szál óra sem. Letelt az idő! És a fejére húzta a takarót. Nem akkor halt meg, pár héttel később azonban elhunyt az én Jago bácsikám is. Kívánatos végkifejlet annak, akit leteper az élet. Szépen meg van írva a Zsoltárokbán, hogy a halál vizei és a seol hálói vesznek körül bennünket, s holtak közt van a nyugvóhelyünk. Így leszen föld-dé a por!

RADICS Viktória fordítása

KÉSZ REGÉNY (VII.)

BRASNYÓ ISTVÁN

Nem kezdtem el lövöldözni, mert szó nélkül elment, mintha parancsba adtam volna neki, én pedig nekiláthattam kialudni magamból a „szokásos” hatását; amint fületem ismét a földre fektettem, már nyoma sem volt a harangszónak, mostanra elült, úgyhogy hiába is lettem volna hegedűtok, nem gyűjthettem volna magamba – valami más után kellett volna nézmem máris, miközben elaludni készültem, kezemben azzal a súlyos revolverrel: még arra gondoltam, mi lesz, ha elsül, és alvás közben az életemre tör; valami kényszert éreztem, hogy megtapogassam minden tagomat, mint aki az imént zuhant ide, valahonnan magasról, és hogy e hirtelen megváltozott körülmények között rendben van-e vele minden. Nehogy az legyen, hogy ha majd fölbredek, ne magamat, ezt a körülírhatatlan szubsztanciát találjam e helyen, hanem inkább valami szubsztitúció uralkodjon el rajtam, és ne a mostanra már többé-kevésbé kialakult egyszeri ember legyek, akiben elakadt az emlékezés, hanem valaki egészen más, aki a tartós fáradtságtól a nyirkos földre roskadt, s verőfényes délutánon pattan ki a szeme, már nem a címerpajzs mezejében vagy a biliárdasztal zöld posztóján eldőlt bábként, hanem a szabad ég alatt, s egyszerűben ott a kezében az a hatalmas revolver, amellyel hogyan állíthatna be bárhová is?

És a táska a fejem alatt a bizonyára még továbbra is érvényes pecséttel? Senki sem szokta maga után széthagyni a dolgait, akármennyire is átmeszelték a történelmi változások! A pecsétnyomónak lehetséges, hogy megérte ily könnyen megszabadulni tőle, a számára kimondottan tövéről hegyére ismert tartalmától, ám az én szerepem merőben más ezzel a táskával kapcsolatban, nekem ez már úgyszólván szerzett járulékos szervem, ha afféle rudimenta is, mivel én a magam egészében sem lehetek sokkalta különb, nemigen lenne állítható velem kapcsolatban a magasabb fejlettségi szint, lehetséges, hogy még a világ elszenvedésére sem vagyok teljes egészében alkalmas, elsősorban bizonyára a kor miatt, de azután sorolhatnánk tovább

is, összhangban a korszellemmel, habár ez minden bizonnyal sebesebben deformálódik annál, hogy ne az legyen az értelmesebb, ha nem igazodom hozzá, egyáltalán figyelembe sem veszem, és valahol majd csak bezáródik velem a kör, ahogy az ördögmalmon ülnék, ha nem szégyellnék fölülni rá. Így igaz: miért pont engem bámuljanak? – föltételezhető, hogy bizonyára éppen ezt szeretném most álmodni, s mi más is készülődhetne bennem álom gyanánt? Úrfi belenéz az ördögmalom apró, szürke lovának a szájába, mintha a gipszből mintázott fejének a korát szeretné megállapítani: ám ez már megint csak egy másik idő, ezt én magam bizonyára megközelítőleg sem élhettem, még a csupasz, pucér térdkalácsomat sem találnák meg itt, ha utánamásnának, a testmaradványaim nélkül viszont végleg nem lehetek az, ami jelenleg vagyok, valami sohasem látott nagyságú krumplival a koponyámban, amelynek csírája majd hamarosan meg fog eredni a két fülemleresztül, csak végleg magunk mögött tudhassuk a hajnalonkénti fagyveszélyt; ettől függetlenül azonban föl kell nyomakodnom a festett nyeregbe, habár az év ilyen korai szakában még egyáltalán nem szoktak búcsút tartani, inkább egyelőre még lehetne havat várni, vagyis még épp elegendően tarthatnak attól, hogy lesz hó, rendes, valamirevaló, hóemberrel és nyírfasöprűvel, amikor kalap helyett lyukas, kék vagy barna zománcú fazekat húzhatnak egymás fejére, és alig lehet majd megkülönböztetni a korommal bekent arcukat, én pedig alszom a címerpajzs zöld mezejében, akár egy elfeledett hősi halott, aki a saját teóriái vagy esztelensége nyomán futott világgá, habár még híre sincs a madárvonulásnak, nem lehetne rám azt mondani, hogy netán az ragadott magával egy lokális történelmi periódus végén.

Mert valójában semmi sem történt itt, legalábbis ki van zárva, hogy velem történhetett volna, hacsak az alváshoz való készülődésemet nem tekintem valami sorsdöntőnek, mert érthető módon képtelen vagyok nyomkövetni, hogy mire fogja ez adni magát, hogy fegyverrel a kezemben kerüljek bármiféle állapotba is, amit képtelen leszek néven nevezni, miként az eddigiek során sem tudtam volna ezt bármi, velem kapcsolatban állóval megtenni, valahogy túl rövidre volt itt fogva az én érzékelési és eligazodási képességem, röviden, a tájékozódásom, egyes-egyedül idomulni voltam képes, de azt szakadatlanul, habár azt sem tudnám pontosan megmondani, hogy voltaképpen mihez is.

Tehát ennek az idomulásnak az eredményeként most egyszeriben magamra maradván, illetve magamra kényszerítve vagy furfangos módon elérve ezt a magambanvalóságot, amikor már a legkevésbé sem kötődhetek olyasféle véges eredményhez, amilyen az önmagamtól is elvárt vagy kívánt kifejezett magatartás, szinte ráartás, amely akár a kétségbeejtésig is fokozható lenne, természetesen a mások rovására: úgyhogy mi is lett volna a különbség eközött meg rögtönzött személyiségem között, hacsak nem az, misze-

rint ez más elgondoláson és ötleten alapult, amennyiben elgondolás vagy ötlet alapját képezheti bármiféle magaviseletnek is – inkább építkeztem belülről tudtomon kívül is az elveszettségemet sugalló helyzetemből, e még fölmérésre szoruló bizonytalanságból vagy alaptalanságból, meg abból, hogy valaki mégiscsak itt van, én vagy akárki más, aki végső soron pontosan így nevezi magát. Egy egyes szám első személyben megszemélyesített vagy megszemélyesült valaki vagy valami, s hogy érzékelései nyomán eredhetnek mind a többiek, továbbá mindaz a tárgyi vagy lényegi dolog, ami egyáltalán szóra érdemes. Egyedül a meglétem lehet kétségtelenül igaz, hiszen ennek révén az imént már távozásra is bírtam egy másik személyt: érdekes, hogy mily kevésbé akadékoskodott, úgyhogy ebből a későbbiek folyamán, ha addig a valómat tekintve nem enyésznek el, bármikor meríthettek, ha a „bármikor” eléggé rövid lejáratúnak is tűnik a valameddig tartás és a teljes elmúlás zárványában.

Tehát itt nagyjából le is zárhatnám az egészet, ami megveszekedett és sikertelen személyemmel kapcsolatos, amennyiben nem éppen itt kezdődne mássá levésem, egyáltalán nem mint esemény, hanem olyasmi, ami mindeddig lappangott: ha egyáltalán lenne bokor, itt kiugraszthatnánk a nyulat a bokorból – nyomban jönnének is, akik üldözőbe szeretnék venni, vagy csak kiáltoznának egymásnak, ég felé lengetett karral:

– Ne hagyj, hogy elmenjen, tegyél sót a farkára! – vagy csak sapkájukat dobálnák kurjongatva a magasba, hátha nem esik vissza: képesek lennének egészen gyerek módjára viselkedni.

Ám most mégis inkább az ördögmalomra kellene figyelnem, ott valahol maradt félbe az a mozdulat, ahogy éppen emelem a lábam, hogy beletegyem a miniatúr kengyelbe, valami gyerek- vagy női cipő szélességéhez van szabva, s kár is volna erőlködnöm, mert ha váltig rángatom ezt a tákolmányt, az egyenlőtlen súlyelosztás folytán könnyen magamra boríthatom – sokkalta egyszerűbb lesz rám nézve, ha Úrfi hanyatt belelök a lovacsákák vontatta kereketlen kiskocsiba, s megkezdem hosszú lejáratú pályámat egy elméleti tengely körül, amelyet félálomban képzelek a mindenség közepének, nem kis mértékben a „szokásos” még mindig tartó, sokaktól ugyan félvállról vett hatása alatt.

– Né, a részeg disznó, úgy alszik itt, mintha odakinn lenne a répaföldön – hallok a megjegyzést, habár bizonyára korai lenne még elvetni a cukorrépát, legföljebb a gondját lehetne, ha már sikerült egy kevéske előleget kicsikarni a gyártól a termésre, és ezentúl már fájjon az ottaniak feje, hogy hogy lesz meg mint lesz.

– Itt legalább nem fázik föl, mert teljesen körüljárja a szél – s ez már afféle békülékenyebb észrevétel.

– Ugyan, már a halottak sem fáznak ilyen időben, egy olyan sem mutatkozott mostanában, aki hazajárna . . .

– Az más, de az ember könnyen megkapja a magáét! Az embernek előre kellene gondolkozni, nem hátrafelé. – Tehát nem mondhatom, hogy nem foglalkoznak velem kimerítően, habár mindig halottakkal összefüggésben emlegetnek vagy velük példázgatólnak velem kapcsolatban. Mindenesetre kimeríthetetlen példatár! Mintha egy malomban örölnék velük, csontvázuk ott viháncolna az ördögmalom kupolája alatt.

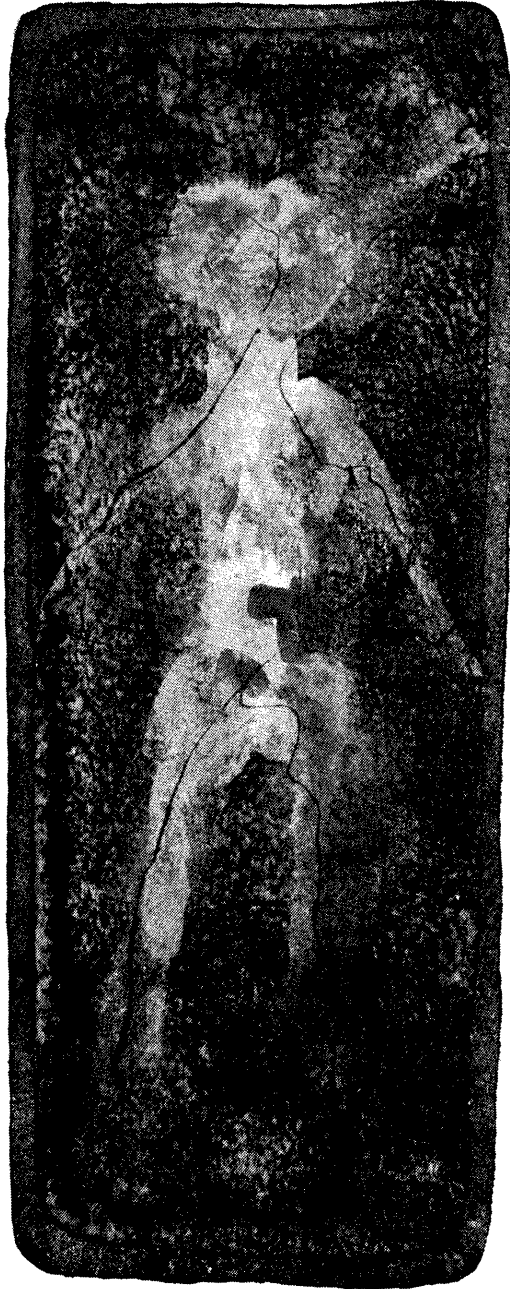
– Nem lenne jobb fölkötni a szélmalom vitorlájára, ott talán gyorsabban kijózanodna. Mert elvégre, ugye, egyik is malom, meg a másik is malom . . . Meg onnan aztán messzire is lehet látni, ha épp fönn van valakivel a vitorla.

Ez valami új még az én számomra is, soha meg nem fordult volna ilyesmi a fejemben, ám most majd megfordul velem a világ, ha akad, aki megteszi, bár nem hiszem, sokkal gyávábbnak ismerem őket ennél. Meg aztán miféle szerep jutna ebben Úrfinak, aki szakadatlanul a pártjukat fogja, még számolni is segít nekik mindig, vagy pontosan megmondja, hogy hol van a hiba a számadásukban, kezdettől fogva úgy jön ki, hogy többet tud róluk, mint ők önmagukról tudhatnak.

Hogy ezek mindig készen állnak arra, hogy kifordítva adják rá valakire a tulajdon bekecsüket, és aztán az majd nézze a maga dolgát, hogy miként tisztázza magát vagy szabadul ki belőle! Akár valami fölhatalmazott bolondingból, amit hirtelen kerítettek elő a tiszteletére. Ugyan hova veheti benne az irányt égnek álló lábakkal? De még hallani fogunk róla, pontosan el fogja mondani, szóról szóra, hogy mit látott az eperfa kopár hegyében vagy még azon is túl. Miféle világ történik ott fejjel lefelé, vajon egy-e az isten odafönn is, meg idelelni is? Ki az, aki kettenként is létezik, és milyen vélemény alapján juthatott erre az elképzelésre, ha nem kimondottan görbe úton?

Mily sokan vannak itt, akik majd szép sorjában zsebre akarnák vágni egymást, mintha a frissen féltalpalt cipő pereméről reszelnék le a faszögek fejét. Pedig fogalmuk sincs arról, mennyi víz férhetne bele egy csizmaszárba: állnak csak a literessel a kezükben, mintha próbát szeretnének tenni – ilyen bolond foglalatosságot találnak maguknak, félreeső helyen, amikor senki sem látja vagy figyelheti őket. Inkább innának tavalyi pálinkát, mert abból sohasem lehet elege az embernek, és aki már azt sem bírja, csakugyan közel érezheti a végét.

– No, kiszálltak-e már a denevérek? kérdezhetné a szélmolnár, égnek fordított képpel és lógó alsó állkapoccsal, hogy látni a szájában a lekopott fogsorát. Most kellene Úrfi, hogy megállapítsa a pontos életkorát, ha egyáltalán van, és nincs túl már minden lehetséges határon, de hát mégsem csaphat föl hivatlanul is halottkémnek, ez önmagáról a véleménye. Inkább arra

törekszik, hogy kívül maradjon a nyilvánvalóan rá vonatkozó célzásokon, elengedi a füle mellett, akár a fejsze suhintását:

– Hanem maradt-e a mézeslepényből? – Mintha itt nekik bármiféle lepény is sülné a holdvilág karimáján kívül: azt fogd meg, és rágd, vén krampusz, vagy majd én, a malom vitorlájának fölszálló hegyében. Különben is, ha jól számolom, már oda az ebédem, meg még egy ebédem, és még egy, mindent egybevetve, ha bele nem sültém máris a számolásba, hiszen az egész nem visszafelé megy, hanem a negatív végtelen felől a nulla felé vezető abszcisszán, amelyik félő, hogy töből leszakad, és semmi egyéb sem marad belőle a számomra, mint a mezei kaland, amely ettől függetlenül is zajlik, fegyverrel a kezemben, mostani vagy egykori ébrenlétem határán, és hogy mindebben bizonyos lehessek, nem ártana, ha belelőnék a lábamba: ettől nyilvánvalóan mindenki szétrebbenne a közelemből, a csattanásától vagy a vér látványától, föltételezem, hogy Úrfi is, mert különben hová futott volna a koronafasövény mentén, amit pedig a tulajdon szemmel láttam és látok most, utólag is – fut előlem, akár az adószedő, amikor tele van a tarsolya, hogy már alig bírja.

És most az lenne az igazi, ha kerítenének maguknak papot, hogy mind Ezeket a szándékaikat meggyónják, ha az olyan egyszerű lenne, mert mostanában már nem a gyom közt tenyészik a pap, távoli parókiára kellene menni, ott keresni, ha mostanra be nem rukkoltatták volna, pedig ki az ördögnek kell manapság a tábori lelkész; úgyhogy hiába is zörgetnének a paplak ablakain, helyettest még nem állított a püspök, pedig milyen szép számban fősorakoztak itt, borongós időben és meghatározhatatlan órán, hogy miértelen ennyiüknek szüksége lett valamiféle lelki vigaszra? Ezen a váratlan magukba szálláson sem tudna akárki eligazodni, ahhoz nem ennyi időt kellett volna itt élni, hanem még ennyit vagy még annál is jóval többet, mert miből mennyi legyen az elég? Az ember megint itt lenne kénytelen megvárni, hogy elmúljon egy újabb századvég, amikor emennek is, supán egy-két emlékezetnyire, alig hogy vége lett, ha igazából így van ezzel végével.

Tehát akkor most mennek maguknak papot keresni vagy nem mennek, meggyónni valahára egy századvéget, nem azt, amelyik ránk jön, arra még lesz idő, azt a fenékgig fölforgatott gyónást örökbe fogják hagyni, hanem azt az előbbit, a puccparádésat kellene nekik nyélbe ütniük, ha már eddig halogatták, vagy csupán nem tudták rászánni magukat, hogy mindent elősoroljanak, és most is inkább azt néznék, ahogyan én lábbal fölfelé kaszálok a magasban, ott, ahol még egyikük sem járt: ezek talán még mindig el sem hinnék, hogy létezik repülőgép, ha frontarcos korukban nem csördített volna a nyakuk közé – csak ilyesmi következhet az emberre odafönt-ről, ezért is piszkálnák most a magasságot, ahogy meszelőnyéllel szokták a darázs-fészket, amíg csak valamelyiküket oldalba nem vágja a malomvitorla,

amikor át akar menni a közén, hogy csak úgy záporozik a magával hozott szakajtó kukoricája, alig győzik összekapkodni a molnár tyúkjai: ha egyszer valaki nem nézi, hogy milyen irányból közelítheti meg az ajtót, hiszen mindkét oldalon, amerről bejárat van, fehér keresztet meszeltek fölé; talán innen tudni, hogy arra lehet észak, amarra meg kelet – vagyis ebből még mindig nem tudni semmit sem, csupán arra következtethetek, hogy én mennyire edzett lehetek már ennyi szabad ég alatt eltöltött nappal meg éjszaka után. Mintha arra várnék, hogy valami körmenetet szervezzenek, amelynek az eleje a végét éri, mintha az én tiszteletemre tennék, és hogy suttymban magam is bekapcsolódjak bele, egészen ártatlan képpel, mint akinek már semmi köze az egészhez, habár a gyászmenetre gondolva még mindig összeborzadok: ez lehet az az atavisztikus mélység, amelyből a föl-színre szeretnék bukkanni, de csupán mintha éppen azt nem tudnám, hogy merre lehet fölfelé meg merre lefelé: talán ezért is lehetek a malom vitorlájához kötve, hogy lassanként megtanuljam – hát rááll-e erre végre a hiányos egyensúlyérzésem?

No, akkor kászálódjunk lassan, mondom, ideje lesz végre valahol egy megfelelőbb helyet keresnünk, avagy nem azzal a céllal indultam-e mindahányszor útnak? És csak utóbb sül ki, hogy nekem egyetlenegy hely sem fog megfelelni, még csak gondolatban sem tudnám kiépíteni a számomra megfelelő hely képét, mert az már valahol eleve adva van, és ugyan miért is kellene elképzelnem, hogy milyen az? Egy mindenesetre biztos: nem a malom vitorláján fogok lakni, és hogyha üzembe helyezik, szólítani kelljen: maradok? Megyek? De különben ott alhatnék a vitorlavászonba csavargóva, ennyit biztosan megengednének.

Tehát a revolvert visszateszem a táskába, amelynek még mindig nem vagyok tisztában az egész tartalmával, most meg hirtelen annyira sietősnek érzem a dolgomat, hogy nincs időm nekilátni és kipakolni, talán teljesen rámsötétedne, mire végeznék vele, egyáltalán, mi a fenét tarthatna valaki egy ilyen táskában, teszem azt, mit tartanék benne én, ha egyértelműen az enyém lenne, vagyis csakugyan mit tartok benne? A majdani hagyatékomat, és innen a kifejezett súlya? A nyomorúságos útravalómat? Amikor érzésem szerint hazafelé tartok, akármerre is legyen az! Szerintem még csak meg sem is fognak lepődni, amikor beállítok, mintha minden maradna a régiiben; csupán mihez viszonyítva? És mennyi év után? Habár Úrfítól, mondjuk, még mindig megkérdezhetné valaki:

– No, megtaláltad?

Erre mi egyebet válaszolhatna a nyilvánvaló és szemmel látható tényálláson kívül:

– Nem én. Vagyis mit hogy megtaláltam-e?

– Hát a hólyagot, amit elszalasztottál! Mikor volt az? Hányban is? Már nem is tudom pontosan...

– Nem lett meg. Elszállt! Ki tudja, hol állt meg.

– Pedig akkora nagy léptekkel futottál utána, hogy azzal voltam, utol-éred. És mégsem!

– Csak az idő múlt vele hiába. Vagy talán még az sem – ezt állítaná Úrfi, pedig még nem is tudnák róla, hogy időközben ez lett a neve. Hogy mi a csoda lehetett eredetileg a neve? Ezt alighanem majd máskor fogom megtudni, és abban is biztos vagyok, hogy nem itt, ahol épp a táska csatját kapcsolom, be, mintha épp lóhajtó subába készülődnék beleülni, és nemsokára ki is fordulna velem a szekér erről az elszíntelenedett udvarról, ahová a milyennek is mondható sorsom vetett? Épp elég bőven időzhettem az elmosódott fantáziámban, nem is fog ártani egy kis rázódás a rugózatlan kocsin, hogy a helyükre kerüljenek nyaki csigolyáim, mint olyan valakinek, aki éppen ködöt készülő fuvarozni, még mielőtt rászakadna az este, hogy tapogatva kelljen keresgélni az utat, amelyik ugyan itt volt, és eddig vezetett is valahová.

Ez lett volna egy kényelmesebb változat az életemre, talán ha megmaradok Süketpusztán, és végeredményben miért ne maradhattam volna meg, afféle álombeli alakként, akit oda lehet képzelni az elgurított, régi kocsikerek küllői közé, hogy egyszer oda fonálként vagy kőként fölgombolyodott, és mintha váratlanul elveszett volna a köztudatból, most meg, lám, itt van, megkerült, vagy inkább megkergült, mert egy istentelenül nagy pisztollyal rohangál, mintha valamire löni szeretne vele, és már ezért is jobb lenne, ha útban volna elfelé, ám ez úgy tesz, mint aki most érkezett, és az sem kétséges, hogy vissza. Ez várt volna ott engem, ha már egyáltalán szóba hoztam, ahogy – legalábbis szerintem – pár nappal ezelőtt is akaratlanul szóba került, elsősorban egy üzenet formájában, mert erre még emlékszem.

Hihetetlen helyeken tenyészik fürtökbe verődve az emberiség – tételezzük föl, habár Félnadrágtól nem igaz, hogy kitellene ilyen üzenet, ezért is marad a puszta föltételezés. Máskor majd mást fog kitalálni, jelenleg ennyi is épp elégnek tűnik: már az a mozdulat, ahogy elhajtja a palackot, amelyet előbb-utóbb be fognak szántani valamelyik barázdába, tengermély színűbe, ahonnan valószínűleg már sohasem kerül elő – még mindig jobb, ha né tán én magam lennék az, mint akit elcsíptek valahol az ürgelyukban, mielőtt kiutat talált volna belőle, miként egy tetszőleges természeti labirintusból. Még ennyi sem jutott itt nekem, akárkitől nyomban meg is lehetne kérdezni, ha volna, aki kérdezze.

No, de én majd ráteszem a kezem erre, nemigen lesz itt kibúvó az én markomból. – Akarnának-e dohányt íratni? – ilyen nagy táskával a kezemben ezt is megkérdezhetném akárhol, ha már kényelmesen elhelyezkedtem a konyhaasztal mellett.

– Isten ments, azzal olyan sok munka van, meg aztán nem is nagyon akar fejlődni, nem szereti ezeket a földeket.

– Szeret az minden földet, csak kapálni kell szaporán meg napjában öntözni.

– Nincs itt annyi víz, a kút feneké már csupa iszap, és abban csak úgy hemzsegnék az apró, vörös kukacok. Sötétben nem is tanácsos inni belőle, mert még széttúrnák az ember belsejét. Inkább egy rendes kutat kellene ásni, azzal is volnánk jelenleg elfoglalva, csak még nem sikerült kijelölni a pontos helyét.

– Partra ne ássák – szólok bele –, mert akkor annyival többet kell húzni, amilyen magas a part.

– Épp fordítva! Nem úgy állnak itt a vizek, ahogy maga gondolja, pusztán ránézésből! – nyelvel velem egy menyecske vagy mit tudom én, kicsoda, mindenesetre olyan valaki, aki hajlandó velem szóba állni, miközben a többiek csak az orrukat csavargatják.

– Hát akkor ássák a partra, de aztán nehogy az legyen, hogy én mondtam! – győzködök tovább a menyecskével, aki talán még az én fejemben is vizet sejt.

– Maga honnan kerül ide épp ilyenkor? – kérdezi tőlem, pedig éppen erről szeretnék a legkevésbé beszélni. Annyi különb és épületes dolog lenne ezen kívül, amit meg lehetne beszélni, ő meg pont ezt az egyet kezdi el firtatni.

– Ja, csak itt jártam a Suhogóban vagy hogy is hívják – utaltam a legutóbbi kiindulópontomra. – Azoknak nagyon jó kútjuk van, mindjárt az ajtajuk előtt, nem tudom, szoktak-e inni belőle? Aki arra jár, az mind meg szokta kóstolni a vizét...

– Annak? Ne beszéljen már! Mit nem csinálnak azzal a kúttal a részegek, mindig egymást akarják belelökni, nem igaz, hogy legalább ötük már nem vezett bele. Abból a kútból a végén már a lovak sem akartak inni, csak szaglásztaák a vizét.

– Mit ittak akkor, talán bort?

– Azt szeretnék azok ott, a Suhogóban, hogy mindenki azt igyon, de csak az övékéből.

– Miért nem engedik teli vele a kutat, úgy biztosan vernék egymást a vízért az emberek...

– Éppen, majd az a kiállhatatlan Onoka meg a részeges anyja! Nem vette észre, hogy mennyire maguknak valók?

– Ahhoz túlságosan is rövid ideig tartózkodtam ott. Különben is egy másvalaki hívott meg.

– És az az illető íratott dohányt?

– Hogy őszinte legyek, el is felejtettem előhozakodni neki ezzel. Nem találtam rá alkalmas pillanatot.

– Itt a vízről beszél, ott meg a bort itta. Most alkalmasnak látja a pillanatot arra, hogy valakivel dohányt írasson. Pedig sokkal többen szoktak lenni, ott könnyebben találhatott volna valaki megfelelőbbet!

– Amit én ittam, arra azt mondták, hogy „szokásos”. Azelőtt soha életben nem ittam kocsmában sem „szokásost”, sem mást. De meghívtak és muszáj volt innom.

– Akkor hogy szabadult meg tőlük ilyen hamar? Mert ott még együtt kell hogy legyen a társaság, akárkik is legyenek, nem tágítanak azok bizony holnaputánig!

– A kerítésen keresztül – mondtam. – Ugyan semmi más módot nem látam a távozásra.

– Magát aztán meg fogják jegyezni maguknak! Ilyet nem tett velük senki, amióta áll a világ!

– Nem hiszem, hogy lenne miről – igyekeztem véget vetni ennek a személyes irányt vett beszélgetésnek.

– Dehogynem! – és már vártam, hogy a cipőfejemet hozza szóba. – Erről a nagy táskájáról! Csak azt nem tudom, mit hurcolászhat benne, ami annyira fontos lehet, hogy mindig a keze ügyében kell tudnia. Mintha valami messze útra szánta volna magát...

– Ez nincs elég messze, ahol most vagyok? – kérdeztem idegesen a táska miatt. – Meg lehetek én még messzebb is holnap, holnapután. Az elég sok mindentől függ!

– Ugyan már! Gondolja, hogy bolond lesz valaki is dohányt íratni magánál? Van rendes dohánybíró, nem engednek be ide semmi más szerzetet sem. Együtt van itt az egész pakli!

– Ezt nem tudtam. Hogy együtt van a pakli – igyekeztem visszakozni a dohánytermesztésből.

– Még mennyire hogy együtt van. Meg fogja látni! Csak próbálja meg! – az úgy hangzott a szájából, akár valami fenyegetés.

– Ha már így áll a dolog, azért talán nem kötelező megpróbálnom? – érdeklődtem. – Mert az én föltételeim sem túlságosan előnyösek – voltam kénytelen kijelenteni, amikor azt sem tudtam, hogy mit ígérjek, sőt arról sem volt fogalmam, mit szoktak ilyenkor ígérni.

– Emezek fűt-fát ígérnek, de semmi sem lesz igaz belőle, csak a rengeteg munka...

– Fűt-fát, azt én is ígérhetek...

– Csak hogy magának nem hiszik el, mert idegen.

– Szóval, ahhoz helybelinek kell lenni, hogy valamit ígérjessen valaki, és ne tartsa be. Ez itt a szokás – igyekeztem zöld ágra vergődni abból, amibe keveredtem.

– Úgy valahogy – adta értésemre –, maga itt hiába is próbál meg kereskedni.

– Nem is képzeltem azt, hogy valami sok kereskednivalóm lehetne itt, de hátha, gondoltam, mégis...

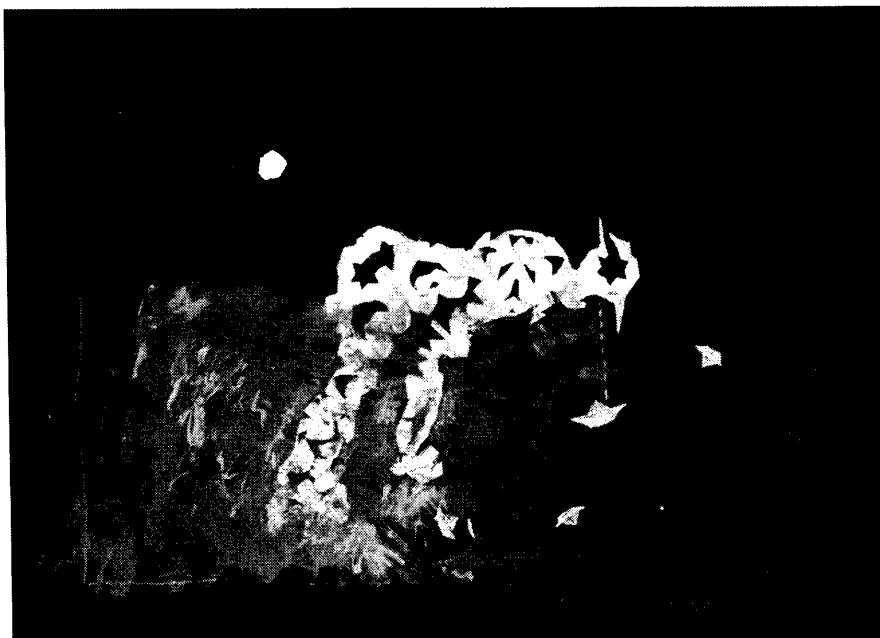
– Hogyhogy nem láttuk magát még sohasem erre felé – nyugtalanított tovább a kérdéseivel.

– Nem vagyok én olyan régi ebben a szakmában – vettem elejét a további kíváncsiszkodásoknak. – Most is az az érzésem, hogy alaposan beugrattak. Nem kellett volna az erre valóakkal keverednem...

– Van itt a környékben ismerőse? Vagy rokona?

– Nekem? – fogtam csodálkozásra a dolgot. – Ugyan honnan lenne? Honnan is lehetne?

(Folytatjuk)

ABLAK

A TEGEZŐDÉSRŐL

BORDÁS GYŐZŐ

Szakmabeliek között tegeződni, korra való tekintet nélkül, ma már majdnem olyan szigorú szabály, mint a közlekedési lámpa piros fényére megállni. Szinte az a szabálytalan ebben a játékban, ha nem azonnal „szervusz”, „foglalj helyet” meg „kérek szépen”. Szokássá, sőt divattá vált. És még azt sem mondhatom, hogy nem szép ez az úzus, mert olykor fölemelő érzés is egy pillanat alatt meghitt, közvetlen viszonyba kerülni valakivel, történetesen azokkal, akiknek könyveit már régóta olvassuk, írásaik révén szinte karnyújtásnyira kerültek hozzánk. Bár, meg kell vallanom én még ma is berzenkedem kissé az azonnali pertura való áttérés ellen. Nem azért, mintha nem töltene el jó érzéssel a bizalom előlegezése, de valahogy egy idegszálam mindig megmozdul, mielőtt az előszöri találkozáskor kimondanám azt a bizonyos „te”-t. Mint nemrégiben is, amikor a távolról érkező Faludy György a világ legtermészetesebb dolgaként kínálta fel az azonnali tegeződést. Vagy Méliusz József több mint egy évtizeddel ezelőtti újvidéki látogatásakor. De sorolhatnám a példákat: még fiatal szerkesztőként „illett” visszategezнем Ottlik Gézátt éppúgy, mint Illés Endrét vagy Cseres Tibort, hogy a tőlük fiatalabb írókat, Juhász Ferencet, Konrád Györgyöt, Danilo Kišt vagy a jugoszláviai magyar írókat ne is említsem. Sokszor méltatlannak is tartom magam e megtiszteltetésre, pedig tudom, a tegező viszony sem jelent sokat, nem több beidegződött gesztusnál, a pertuivás szertartásossága pedig éppenséggel a múlté. A pertu tűzkeresztségén én nem is szerkesztőként estem át, hanem még jóval hamarabb, gimnazista koromban, amikor Szirmai Károlyt kellett letegezнем.

Egyébként a tegeződés nálunk, családon belül honos volt, olyannyira, hogy a zentai nagyszülők mintájára a feketicsieket is tegeznünk kellett, nem kis botrányt váltva ki a faluban, ahol akkoriban a gyerekek nemigen tegezték a szülőket sem, hát még a nagyszülőket.

– Ezek a gyerekek, ha így nevelitek őket, a fenébe se vesznek majd vínsí-

getekre – hallom, miként dorgálja Julcsa nagynéném öreganyámat, mire ő sértődötten, ugyancsak a maga ízős nyelvjárásában s máig fülemben csengő – én így nevezem – református diftongusaival vágja vissza neki, hogy:

– Nízzíl csak te a magad dougod után, minket meg haggyál bikín.

– Nem úgy van az, Kati – mondta volna tovább a nagynéni, de látva, már a seprű is előkerülhet, hogy azzal zavarja ki az udvarból, jobbnak látta, ha maga indul a kiskapu felé.

Apám természetesen magázta a szüleit, mi meg nem. De cifrább esetet is tudok a faluból, ami persze egyáltalán nem az, csak első hallásra tűnhet annak. A velem egykorú fiú még magázta a szülőket, ma is, a tőle öt-hat évvel fiatalabb lány pedig már tegezi. Én változó világunkat látom ebben is, meg azt, hogy e divatnak hódolva még bizonyos szokásokat is úgy vetünk el, mint egy üres konzervdobozt. Bár az is igaz, hogy a folyamat nem volt gyors, e kis bácskai vagy vajdasági közösségen belül is két-három évtizeden át tartott, míg mindenütt gyökeret vert.

A családon belüli tegeződésbe tehát belenőttem, ami azt jelenti, hogy tudatában sem voltam, s ha történetesen nem vagyok fültanúja annak az emlékezetes párbeszédnek, talán most sem töprengek el fölötte. Meg ha né tán nem úgy zajlik le ama első személyes találkozásom Szirmai Károllyal.

Lehet, mert éppen készülõ kötetével meg születésének századik évfordulójával vagyok elfoglalva, õ mostanában még álmomban is megjelenik. Mint a minap. Ministránsokként állunk Domonkos Pistával kisvárosunk templomában, s az áldozók tömegében a kórus felõl jövet feltűnik kissé görnyedt, hatalmas termetével, elmaradhatatlan fekete öltönyében. Mikor közelebb ér, már visszhangzik a templom kövezetén megpatkolt magas szárú cipõje. Micsoda különös hangok ezek az áldozás halk nyüzsgésében, amikor se orgona, se ének, se csöngetés, csak az emberek lelkében a hangtalan metamorfózis. Amikor letérdel az oltárlépcsõ világos szõnyegére, mint ha nagy fekete varjú telepedett volna a hóborította szántóföldre. E mély csendben és feketeségben most még világítóbb vastag falú szemüvegének domborulata. Akár valóságos gyertyák égnének a szemében, amikor szinte fölhasítva e csöndet, rekedtes hangján és szokatlanul hangosan válaszolja Bogisics tisztelendõ úr „Corpus Cristi”-jére az áment. Mondom, álm képeben is megjelent az egykori valós esemény. A Veszteglõ vonatok a sötétben című novelláját már olvasnunk kellett az iskolában is, önképzõkõri délutánra várva õt, amelyre meghülés miatt nem érkezett meg.

És valóban volt valami sejtelmes Szirmaiban. Városunkban különck tartották, nyilván azért, mert sűrűn bolyongott mellékutcákban, a vasútállomás és a gyártelep környékén meg a csatornaparton is, és ilyenkor gondolataiba merülve senkit sem ismert föl; úgy kellett ráköszönni, megszólítani. Böske néni, a felesége meg attól féltette, hogy elüti az autó. Anyám,

aki a cukorgyárból jól ismerte, Szirmai is őt gyerekkorától kezdve, a valóság fölött lebegőnek tartotta, amiben nyilván sok igazság volt. Ő közvetített első személyes találkozásunkhoz is: „Iré, küldd el a fiadat, beszélni akarok vele – mondta Szirmai az utcán, szinte parancsolóan, mitután rábukkant gimnazistaként az *Iffúság*ba írt szövegem egyikére. – Melyiket? – kérdezett édesanyám vissza, érthetően, hiszen négy fia közül ekkor már háromnak is meg-megjelent a neve az újságban. – Hát a novellistát – titulált meg elsőnek, talán egyetlenként, nem ő tehet róla, hogy végül is nem az lettem.

Micsoda félelemmel csöngettem be a magányosan álló, kendergyártelepi lakására. Ma sem tudom, mitől féltem ott, az akác- és ecetfák árnyékában, lesve, kattan-e a zár. Talán attól, hogy kioktat, bonckés alá veszi szövegemet? Esze ágában sem volt, csak beszélgetni akart, meg buzdítani az írásra.

De ezek az emlékek elhomályosulnak már, az viszont nem, szakasztott templomi öltözékében nyitott ajtót. S hogy örültem volna, ha a templomba menésre hivatkozva egyszerűen elküld, mert itt most nemcsak e három lépcső magasság választott el bennünket, hanem az az ötvennyolc év különbség is, amelytől úgy süllyedtem, mint a vízbe merülő. De ő nem hagyott, nyújtotta hosszú, csontos kezét, és mint fuldoklót, húzott föl maga mellé a küszöbre.

– Szóval, te vagy az – mondta, de hangjában semmi bizalomkeltőt nem éreztem.

– Édesanyám mondta, hívatott Szirmai bácsi – valami ilyesmit mondhatam –, mire ő:

– Én neked nem vagyok Szirmai bácsi, hanem Károly bátyád és Te, érted?

Dehogyan értettem, mint ahogy azt sem, miért ül egy ember otthon is fekete öltönyben és nyakkendőben. Csak a cipő titkát sikerült ezen a délutánon megfejtenem, mert panaszkodott visszeres lábára, amelynek jól tesz a magas szárú betétes cipő. Ma is beleborzadok, ha rá gondolok, hogyan kényyszerítette rám a maga rámenősségével ezt a tegező viszonyt, amiben én akkor semmi fölemlőt nem láttam, s talán innen bennem mégis az a furcsa érzés, ha természetellenesnek tartom a tálcán felkínált azonnali pertut. Borral nem pecsételtük meg ezt a rögtönítélő bíróság módjára kihirdetett barátságot, de nyilván csak azért nem, mert ő kávé kívül mást nemigen ivott. Ezt az óbecsieiek tudják legjobban, akik valamikor 1936 őszén ezüstkoszorúval tüntették ki, s maguk is jócskán megszomjazva a hat novella felolvasása alatt, sietve kérdezték, mit parancsol az író úr meginni vacsora előtt, mire ő a maga kissé nyers modorában válaszolta: Tejet. Szóval a pertuivás elmaradása ellenére is kialakult közöttünk valami, amit nyilván barátságnak kell nevezni. De csak azután, hogy már hetente eljártam hozzá, meghallgat-

tam novelláit, hoztam kéziratait az újvidéki szerkesztőségekbe, megmutatta leveleit (Bartók, Andrić, Kosztolányi, Szenteleky...), meg velem küldte a kötegnyi Németh Lászlóét Bori Imrének, hogy aztán ezek maradéktalanul éppen itt, a *Híd*ban jelenjenek meg. Emlékszem, hányszor beszélt leveĺcsatáiról az akkori szerkesztőkkel, ítélezett keményen író társairól, olvasásra pedig ideadta az *Új Látóhatárt*, a *Magyar Műhelyt* meg a párizsi *Irodalmi Újságot*, amelyek hozzá rendre befutottak. Sőt, bizalmaskodott is olykor, persze csak úgy, a maga módján. Egyszer például, halkabba fogva a szót, hogy a konyhában kávé t fózó Böske néni ne hallja, megkérdezte, tudom-e mi a különbség Szenteleky és Gozdsu Elek között. Természetesen nem tudtam, s mindenre gondoltam, csak éppen arra nem, amit ő olyan diszkrécióval közölt, mintha személyes titkáról vallana:

– Hát az, kérlek szépen, hogy Szenteleky egyszer sem nősült, mégis mindig volt három felesége, a Gozdsu meg háromszor nősült, és mindahányszor ugyanazt a nőt vette el.

Jegyzeteket beszélgetéseinkről sohasem készítettem, így hát nem lenne ildomos bármi mást a szájába adni. Még szerencse, hogy nyolcvanadik születésnapjára készülve sikerült rávennem önéletrajzának megírására, amit magam szerkesztettem, s nyomban ki is adtuk ott, Verbászon, igaz, igénytelen kis füzetecskében és számos sajtóhibával. Máig szégyenlem e curriculum vitaét, nemcsak a hibái miatt, amelyeket a legolcsóbban szedő keresztúri ruszin nyomdászok vétettek, hanem mert a felelős szerkesztő jócskán megnyirbálta a szövegét. Nyilván ez az emlék is azért tolakszik ide a többi mellé oly akaratosan, mert most is itt fekszik előttem a teljes szöveg, mintegy fölkinálkozva és reménykedően kérdezve: no, jöhetnek-e már?

Látom, beleveszek az emlékekbe, pedig csak arról akartam beszélni, hogy is ért be – mondja így, kissé fellengzősen –, mint egy szerelem, ez a mi tegeződésünk. Nem úgy, mint sok másik, amelynek alig van – és lehet, hogy sosem lesz – kellő fedezete.

EGY ÖNÉLETÍRÁS ELÉ

Idősb Bálint József – önéletírónk – nagyszülei Telecska alapítói közé tartoztak. Mind a két nagyszülő sokgyermekes, nincstelen bánáti családból származott. Itt kapaszkodtak meg az új telepítésű faluban, itt tettek szert házra, földre. Jó száz évvel azelőtt például az idegenből jött német telepeseket nem várta oly mostohán ez a föld, ahogyan saját hazájukban Telecska megalapítóit. Erre a párhuzamra az önéletírás nem tér ki: idősb Bálint József csak azt jegyzi le, amit a saját szűk környezetében lát és tapasztal.

Ezek a jegyzetek nem szépírói ambícióval készültek, még a közismert paraszti önéletírásoknál is sok tekintetben puritánabbak, egyszerűbbek, szürkébbek. A lélek alig-alig nyílik meg bennük. Nem tudunk meg belőlük semmi titkot. Még a szerelemmel, helyesebben szólva a párkereséssel foglalkozó rész is kizárólag a külső körülményekre szorítkozik; rejtve marad minden bensőségesség, intimitás.

De a szerző tartása, gondolkodása, jelleme mégsem marad rejtve az olvasó előtt. Egy katolikus hitben nevelt, a fajtájához, a közösségéhez (falujához) hűző, szorgalmas, iparkodó kiscgazdát ismerünk meg személyében. Aki nagyon szereti a földet – és a földművesszakmát. A fiaiból is azt iparkodik nevelni. Öntudatos földműves ő, nagyon is tudatában van önnön értékének; a világ számára ő teremti meg a nélkülözhetetlen kenyérnek valót. Önéletírásában mindig földművest ír, sosem parasztot.

Irodalmi művek serege, tévhit és babona már-már féreggé próbálja lealacsonyítani ezt a kivételesen értékes emberfajtát. Zsugori, önző, begyöpesedett, maradi, képtelen minden változásra, sunyi, bizalmatlan. A háború után a haladás legelszántabb kerékkötőjévé kiáltották ki. Porig alázták, meghurcolták, kicsi vagyonából kiforgatták, a történelem során még egyszer jobbágysorba taszították.

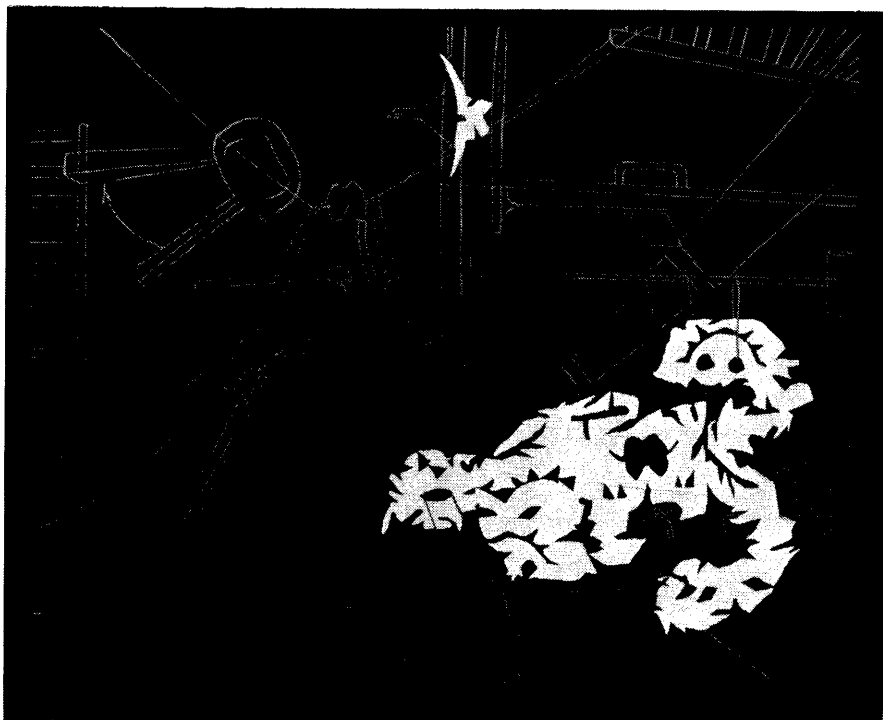
Idősb Bálint József nem elemzi helyzetének ilyen vonatkozását, még csak nem is lázad mostoha sorsa ellen, hiszen jámbor, hívő ember, leírja viszont, mit

csináltak vele és sorstársaival a háborút követő években, a kötelező beszolgáltatás idején. Leírja érzelemmentesen, szenttelenül, de aprólékosan. Önéletírásának talán ez a legmegrendítőbb részlete.

Sokat ki kellett hát állnia idősb Bálint Józsefnek, ennek a fizikai mivoltában kicsiny, törekeny, de lélekben, hitben annál erősebb embernek. Amikor találkoztam vele, már közel volt a kilencvenhez, épp az ablaka előtt az utcán kapálgatott. Még jó erőben volt. Elkocogott velem a plébániára. Útközben megmutatta a tempolomkertet, amit ő gondoz. Bizalmasan elárulta, hogy leírta élete történetét, majd néhány példányban lemásolta, hogy ha egy elkallódna, maradjon még. Az eredeti példányt ideadta elolvasásra. Ebből választott néhány részletet a Híd főszerkesztője.

Idősb Bálint József 1989. december 25-én a tizedik évtizedébe lépett. Isten éltesse még sokáig erőben, egészségben.

NÉMETH István

BÁLINT JÓZSEF ÖNÉLETRAJZÁBÓL (I.)

SZÜLEI ÉS EREDETE

Mivel sok jó könyvet olvastam, különösen életemnek utóbbi felében, elgondolkodtam, hogy azok az emberek, akik azon könyveket írták, mind az Úr Jézus tanítása és Evangéliumából, valamint az ő életük folyamán történt különböző életfelfogásokból merítették, és azért írták, hogy azt kövessük, ami jó és igaz. Így hát én is az életem történetéből akarok írni, de itt én a szüleim életénél akarom kezdeni. Hogy be fogom-e végezni azt, amire magam elhatároztam, azt a jó Isten tudja csak, én nem tudom, mert már a nyolcvanadik évemet taposom, december 25-én, töltöm be, vagyis Jézus Krisztus születése napján.

Először is, az édesapám született Bánátban, Tóba községben, 1861. évben, nagyon szegény szülőktől, Bálint Antal és Kovács Teréztől. Heten voltak élő testvérek; legidősebb Katalin, Antal, a harmadik édesapám, József, Rozália, Anna, Imre és István, a legfiatalabb. Földjük, mesterségük nem volt, hogy miről éltek, nem tudom, csak az édesapám elbeszéléséből tudom, öneki ruhája, lábbelije nem volt, így hát iskolába sem járt. Mikor tavasz kezdődött, és mezítláb lehetett, 10–12 éves korától kezdve a Csekonics uradalomhoz járt, amit majornak neveztek. Ami gyerekkori munka volt, csumaszedés, vagyis kukorica töve, utána kapálás, miegymás, mielőtt el nem ment katonának 3–4 évben télen is mindig kijárt az urasághoz. Szántottak, trágyát hordtak, lovakkal, ökrökkel dolgoztak csekély napszámért. Kukoricás kenyeret a tarisznyába, és menni, és este, mikor hazaért, már az utcán megérezte a jó illatot. Vagy kukoricagaluska, ahogy ők mondták, vagy mamaliga vagy ganca vagy málésütemény. 1882. évben elment katonának Erdélybe, a nagyszebeni és a disznódi kaszárnyába 3 évig mint lovashusár. És addig nem volt haza szabadság, még a három év le nem telt.

1980. év, január 2. – Ezt most az édesanyámról kezdem írni, akit úgy szerettem, mint ahogy egy igazi édesanyát kell szeretni. Tehát az édesapja Darázs Albert, az édesanyja Vastag Erzsébet. Hét élő családjuk volt: Teréz, József, János, Erzsébet, Verona, és édesanyám, Rozália és Lajos, a legfiatalabb. Ők

Csongrád megyében laktak, Szegedtől följebb, mert az édesanyámat Kistelken keresztelték 1862. évben. Az édesapja juhászkodott. Hogy volt-e neki birkája, nem tudom, a másokét őrizte. Az édesanyám négyéves volt, amikor az édesanya meghalt. Így az öregapám özvegyen maradt hét árva családdal. Meg akart újra nőülni, de az asszony, akit megkért, mindjárt azt kérdezte, hogy ez a sok család mind velük lesz? Igen. Így hát az öregapám élete végéig özvegyen maradt. Mivel látta, hogy a juhászsággal nem bírja a családokat nevelni, mert a legöregebb tizenégy éves volt, ez már sokat segített, főzött, kenyeret sütött és a kisebbeket nevelte, de a jövőről is kellett az öregapámnak gondoskodni, így hát Bánátba jött, Térjánra vagy ahogy később nevezték Lőrincfalvára, az akkori uraság neve szerint, a későbbi Léderer-uradalmat. Tehát volt egy sor ház, egy kis víz, bara kettévágta a középön. Az egyik vége a házaknak volt Buda, a másik vége Pest. De az egész kis község az uraságé volt. Tehát az öregapám ide költözött a családjával úgy 1866 körül. Feles dohánykertész volt itt, bírta foglalkoztatni a családot, amikor a dohánynál nem volt munka, dolgoztak más napszámba, az édesanyám ott neveledett fel anya nélkül, de nagyon jó édesapja volt, családjának élt, szegény volt, de mindig vidám és szelíd, és becsületes. Csak az idő haladt, és ő is öregedett, az idősebb családokat már szárnyára eresztette, még csak kettő volt vele, az édesanyám és a Lajos, a legfiatalabb. 1883. évben az öregapám valahogy értesült, hogy Bácskában katolikus keresztény, tiszta magyar családokból egy községet telepít a földművelésügyi miniszter a Pusztakulának nevezett földrészen, és hogy kapnak telket, vagyis házhelyet, és hozzá nyolc hold szántóföldet. Az öregapám bizonyára ennek megörült, mert már élete delén túlhaladt, és még magának semmit mást nem mondhatott, csak a családjait. És arra gondolt, hogy öreg napjaira, ha szegénynek is marad, de egy kis nyugodt életet, a sok munka s küzdelmek után nem kell az uraság kenyerét enni, hanem hogy lesz egy kis magántulajdona. Igaz, hogy éppen nem ajándékba kapták, mert meg volt annak az ára szabva, és ötven évre felosztva, és évenként törleszteni. Így hát az öregapám is kapott házhelyet és nyolc hold földet Gyulafalván, ami később Bács-Gyulafalva volt, most pedig Telecska. Idejöttek szegényesen, az édesanyám már ekkor huszonegy éves volt, a Lajos nagybátyám tizenkilenc éves. Az öregebb testvérek ott maradtak a Bánáton. Az öregapám 1884. évben hozzáfogott az építéshez, még akkor csak földből verték a falat, és a falverés sem gyerekjáték volt, és amint a falat felverték, nagyon elfáradt és megizzadt, lefeküdt biztosan hűvös helyre, beteg lett és meghalt. Így hát az édesanyám az édesanyját nem ismerte, és most a jó édesapát is elvesztette, és öregebb a két testvér között, neki kellett a gazdaságot, illetve a szegénységet vezetni. De képzelje el bárki, egy lány, aki csak az uraságnak a birtokán és édesanya nélkül, iskolába nem járt, tehát sem írni, sem olvasni nem tanult, sem katolikus keresztény vallásunkról nemigen hallott, mert templomba Csókára jártak, amikor ráért, de aki dohánynal már foglalkozott,

az tudja, hogy mennyi munka volt 3–4 hold dohánnyal még abban az időben, és az uraságé, azt kellett csinálni, és fele volt a kertészé, palántaneveléstől a másik év palántaneveléséig mindég volt munka. Tehát olyan helyzetbe került az édesanyám, hogy neki kellett a még fiatalabb testvérével a kis házat felépíteni. De az édesanyám, amilyen sorsot a jó Isten rámért, a helyét megállta haláláig, 71 éves koráig. Tehát most újra az édesapámról írok. Ő, amikor a katonaságtól megszabadult, 1885 októberében, nem Bánátra hanem Gyulafalvára jött. A Bálint öregapám az édesapám nevére is váltott egy telket, 50 forint volt egy telek megváltása. Ezt az öregapám fizette ki, de ahogy tudom, többet nem bírt adni az édesapámnak. De ezt is mint onokája nagyon megköszönöm neki majdnem 100 év után. Továbbá 1886. május hónapjában az édesapám megesküdt az édesanyámmal. És itt kezdődött megint egy olyan szegénységnek az alapja lerakódni, amelyet hosszú évek során sokszor olyan veszély fenyegetett, hogy teljesen szétesik. Mert mint föntebb írtam, a Bálint öregapám sem bírt segíteni, öneki is volt egy telekje, de még volt az édesapámtól fiatalabb négy testvére, és azokat is nevelni kellett, de szegények voltak, a föld is sovány volt, de a termés még soványabb. Az édesanyám sem kaphatott, az, ami az ő házuknál volt, kellett a Lajos nagybátyámnak, nem adhatott, mert ő is megnősült, és ők is szegények voltak. Tehát mikor a szüleim összekerültek, mentek aratni részre a moravicai gazdákhöz, utána cséplőgéphez Kerényre, de csak napszámba, az édesapám kévét hányini és szalmát rakni, de elevátor nem volt, hanem két fenyőrúd lefektetve, és rakták rá a szalmát, egy ember elöl, egy hátul, két-két karral összefogni, és mint egy boglya, vinni föl a kazalra, az édesanyám kéve- vagy kötélvágó a cséplőn, és a pelyvát rakták és hordták, természetesen a felét kapták, mint az emberek, de csak pénzt, és nem búzát. Utána való évben hozzáfogtak építeni, de mivel (és miből), mikor ez nincs, az sincs, semmi sincs, talán két évig tartott, amikor volt annyi hely, ahová behúzódhattak. Még bele nem bírtak menni lakni, addig vagy az egyik rokonnál vagy a másiknál laktak, akik náluk erősebbek voltak, és 1883-tól 1887-ig. Az öregapám használta a földet, az övét és az édesapámét is. És mivel nagyon gyengén termettek, sem az adót, ami akkor még nagyon csekély volt, sem a törlesztést nem fizette, nem rendezte. De már a szüleim is akarták átvenni, amit az édesapámra kapott. Mivel az öregapám váltotta, nem akarta átadni. Azért, mert mind a négy fiára váltott, és magára is, egy telket, de a két fiatalabbét bevonták, mert kiskorúak voltak. Így hát az édesapámnak kellett jelenteni Zomborba, és neki adtak igazat, mert ő már kiszolgált katona volt és nős ember. Itt most már meg volt a föld is, és a kis ház is lassanként felépült, nádfedeles, a legegyszerűbb. De ez már az övéké volt. De még sem ló, sem kocsi, sem semmiféle gazdasági szerszám nem volt. 1887 júliusában megszületett az első család, lány, Teréz. 1889. évben ez fiú, József. 1890. évben a második fiú, István. 1892. évben a második leány, Etelka, 1893. évben a harmadik leány, Rozália és 1896. évben a harmadik fiú, János. Összesen hat

család. Ha ezt a mai korszak népei olvassák, lehet, hogy lesz, aki gúnyolódik rajta, hogy minek az a sok család. Ma azt mondják, hogy vagy egyke, vagy egy se, de már a kettő ritka, a három még ritkább, tovább nem folytatom, elég ebből ennyi, nehogy valaki rákoppintson a kezemre vagy a fejemre, avagy szemközt köpjön. De kedves olvasó, lehet, hogy te is úgy gondolod, mert nem tudod azt az igaz közmondást, aki adta a báránykát, az ad hozzá legelőt is. Tehát az én szüleim is így voltak. Mert talán ahogy ők elmondták, a legszegényebb házaspár ők voltak az egész új telepések között, mert még szék sem volt, amelyre az édesapám leüljön, amikor jött a borbély borotválni. Csak a banyakemence mellett a padka volt a szobában az első. De ahogy a családok szaporodtak, mindig volt ösztön, hogy szorgalmasan dolgozzanak, dolgozzanak és takarékoskodjanak, csak így lehet Isten és ember előtt a helyünket megállni becsületesen, és a nagy szegénységből kilábolni. És az én szüleim ki is lábaltak, csak nagyon nehezen, a jó Istennek köszönhatték, és mi is, családok köszönhetjük, meg annak a jó édesanyáknak. Mert az édesapám nem volt olyan elszánt hős, mint az édesanyám. Mint föntebb írtam, már mikor a föld birtokába léptek, nagy adósság terhelte.

1980. január 3. – és sokan mások is úgy tettek, cselekedtek, amikor érkezett az az idő, hogy lehetett a telepet eladni egészben, nem szétszaggatni holdanként, a házat vagy házhelyet a nyolc hold földdel együtt. Sok szegény ember azelőtt talán soha nem látott száz forintot. Ekkor, hogy megindult a telepelés, hat-, hét- nyolcszáz forintot kapott a házért és a nyolc hold földért. Ennek nagyon megörült sok szegény magyar testvérünk, voltak idősebb telepések, akiknek nem volt családjuk, vagy nem akart az utódon segíteni, eladta a földet, házat, vagy csak a házat visszatartotta a házaspár magának, hogy legyen nekik örökös lakásuk, míg élnek, vagyis haszonélvezetnek mondjuk. Természetesen így kevesebbet kaptak a földért. Megörültek a szegény emberek, mentek Csúrogra, pancsovai rébbe, Szlavóniába, volt pénzük, költek, forgatták a százakat, hogy meg ne penészedjen. De nem is penészedett meg, hanem elszáradt, és nem telt el öt, nyolc tíz év, és visszajött Gyulafalvára, és lett belőlük s családjukból a szegény zsellér családok. De megörültek a környező községek zsírosabb földművesei is. Csak ezt várták, hogy megengedett legyen az ingatlan átírása, jöttek Szivácról (Vanyúrok, Tóbiások, Zóni, Vilóf, Vicsek, Rohacsek stb.), Kishegyesről. Az idősebb Trombitás Péter négy telepet megvett, vagyis négy házat és 32 hold földet. Természetesen olcsón, mert az igazi vételárat törlesztésben kellett Zomborban fizetni. És jöttek kerényi gazdagabb németek, és vették a földeket, telepeket, három, négy, öt, hat telepet egy-egy. Így hát a községünk nem gazdagabb, hanem szegényebb lett abban az időben, mert a határunknak a termés 25%-a Kerényre ment. A századforduló után, körülbelül száz zsellérház épült az ötszáz telepes ház körül. Így a moravicai gazdák, Ungár zsidó uraságok, kerényi és sziváci szállások gazdái, jó és olcsó munkásokat

kaptak Gyulafalváról, illetve Telecskáról. Tehát amint fõntebb írtam, az én édesapám is el akarta adni a telepet, mert már a kezdet kezdetén nagy adósság volt a telepen, mert az építkezés, gazdasági szerszám, jószágbeszerzés, aprócsalád-nevelés, ruházás, ezek mind fékeztek az előre való haladást. Így az édesapámnak elment a kedve a teleptõl. Jött egy helybeli Gulyás nevezetû ember, meg is alkudott az édesapámmal, már a foglalót akarta kifizetni. Amikor az édesanyám közbelépett. Mert az édesapám, amikor az édesanyámmal megesküdött, a polgári törvény, vagyis a teleposztó gazda gondosan közösen íratta, úgy az asszonyra, mint az emberre, hiába mondta az édesapám, hogy a kincstár elveszi tõlük a telepet, mert sok az adósság. De az édesanyám feláldozta magát az egész családért. És a telep nem lett eladva, és az édesanyám azt mondta, ha a kincstár elveszi a telepet, kénytelenek lesznek a házból kimenni és a földet átadni, de õ a Bánátra vissza nem megy, akárhogy lesz is. Mert õ már ismerte a bánati földnek a munkálását, kapálását, amikor a sok dohányföldet kapálták ekézés nélkül, és csattogott a kapa benne. És az édesanyám itt is próbálta a kapálást és megtudta a különbséget. És a telep nem lett eladva, hanem tovább, éjt nappallá téve, a dohány termelésénél már a hét-, nyolcéves lányt vagy fiút is lehetett használni. De itt a szüleimet megint olyan csapás érte, hogy talán nagyobb a telep eladásánál, a második család, a kilencéves József meghalt. Orvos akkor még nem volt, torokgyík, vagy minek nevezték azt a betegséget. Ez a szüleimet nagyon elszomorította, ahogy beszéltek a szüleim, már azon nyáron kijárt a lovakkal legeltetni, még akkor a tarlókat nem ugarolták fel, esõs nyáron megnõtt a gaz, és volt legelõ. Volt két kis lova az édesapámnak, felültette a kis Jósikát az egyikre, egy este már besötétedett, még a gyerek nem jött, az édesapám ment elébe, látja, hogy a lovak jönnek, de a lovast nem látja, be volt húzódva a ló nyaka mögé. Kérdé az édesapám, hogy miért nem jött hamarabb. Felelé, most legeltek legjobb ízût. Tehát abban az idõben a családot már fiatalkorában munkára szoktatták, és ha szüleinek és feljebbvalójának engedelmes volt, az olyan megállta a helyét az életben. Továbbá ez történt 1898. év XI. hó 30-a körül. Utána egy évre megszülettem én, 1899. év december 25-én. Az édesanyámat bizonyára megörvendeztette ez az eset, mert a meghalt József helyett, kit nagyon szeretett és elvesztett, az Úr Jézus Krisztus születésével megajándékozta egy másik Józseffel. Folytatom tovább, mert csak még most születtem meg. És még 80 évet át kell élnem a születésemtõl kezdve. Ahogy idáig írtam, a szüleim nagy megpróbáltatásoknak voltak kitéve. De az édesanyánkat a küzdelmek, a csapások és szenvedések oly acélossá tették a jövõnkért és a családért. Az idõ halad, nem áll meg, ahogy szorgalmasan dolgoztak, az adósságból is kiláboltak. Az édesapám nagybátyjának munkáltak nyolc hold földet kilenc évig és a mienket. Ott is volt egy hold dohány harmadából, és a többi búza, kukorica harmadából. És nekünk is egy hold dohány stb. A nõtestvéreim 13 éves koruktól kezdve nemcsak nekünk, hanem másnak is dolgoztak. Még

egy csapást majd kihagytam, a második lány is, az Etelka kilencéves korában meghalt, ez is nagyon jó lány volt, született 1892-ben, meghalt 1901. évben. Így maradtunk énvelem öten, Teréz, István, Rozália, János és én, József, születve hetedik, és ők közül ötödik, és a családba utolsó. Így jutottam el én is odáig, hogy az ők közé számítottak. Még iskolába nem jártam, a testvéreim szerettek velem incselkedni, ekkor hamar sírtam, az édesanyám nagyon a pártomat fogta, és ezért a testvéreim úgy voltak velem, mint az egyiptomi Józseffel a bátyjai. Mindig olvasták a bibliából, hogy Józsefet bátyjai beledobták a száraz kútba, és azután Józsefet bátyjai eladták izmaelita kereskedőknek, és ilyenkor mindég sírtam, ők meg nevettek rajtam, az édesanyám azért kissé pörölte őket, és így én kissé el is kényesedtem, az édesanyám csak Jócikának becézett még iskolába nem jártam. De ahogy elkezdtem az iskolát, kissé okosodtam, és az édesanyám is valahogy nem választott ki a többiek közül. Szerette mindegyiket, de nem mutatta, elég szigorú volt hozzánk, de hasznunkra vált, aki megfogadta a tanácsát. Amint írtam, a nénéjeim is mindég munkába voltak 13 éves koruktól kezdve, elmentek marokszedőnek, morovicai és pacséri kaszázgazdáik voltak, két-három hétig odavoltak, hazajöttek, utána mentek cséplőgéphez, három-négy hétig odavoltak, hazajöttek, volt két hold dohány, és azután itthon velünk dolgoztak, jó lányok voltak, az öregebb, Teréz 24 éves volt, mikor férjhez ment, a fiatalabb 20 éves volt, mikor férjhez ment. Tehát ők is elősegítették az anyagi helyzetet. De volt egy bátyám, az István, aki tőlem kilenc évvel öregebb volt, ezt nem lehetett dicsérni. Mint a nóta mondja, minden jó családban kell egy rossznak lenni. Dolgozni nem szeretett, engedetlen volt, az édesanyámnak sem fogadott szót, de az édesapámnak sem. Ha a lovakkal dolgozott, verte őket, és káromkodott, kocsmázott, a kocsmában sűrűn veszekedett, de mindég kikapott, még nem volt tizennyolc éves, amikor erővel kiment Németországba, szénbányánál dolgozott fent, 10 hónapot volt kint, egy kis pénzt küldött haza nemsokára, mikor kiment, utóbb annyi pénze volt, hogy haza bírt jönni. A fiatalabb bátyám, János született 1896-ban, ez meg nagyon jó fiú volt, ez nem káromkodott, nem dohányzott, nem ivott, a szüleim nagyon szerették, csak volt neki egy szenvedélye. Vasárnap délután ment kuglizni, nagyon értette, én helyette itthon a jószágoknál elvégződtem, mikor hazajött, kaptam a koronát, ami akkor annyit ért, mint most új 50 dinár. Nagyon takarékos volt, a szüleimtől nemigen kért pénzt, csak mikor nem jól gurult a golyó, a teke.

1980. január 4. – Az iskolát elkezdtem, az első osztály kissé nehezen ment, olyan ijedt, félős gyerek voltam, a tanító meg elég szigorú volt, úgy reszkettem tőle, sokszor a fogam fáj, akkor a tanító hazaküldött, mert sírtam, mégis valahogy átjutottam a második osztályba, ott már jobban ment, keményebb és bátrabb voltam, és az észtehetségem is kezdett nyíladozni, úgyhogy a jobbak közé kerültem úgy a tudománnyal, mint a magaviselettel, így kezdtem megszeretni az iskolát. A harmadik osztályt egy nő tanította, vagyis

kisasszonynak hívtuk, itt már én voltam az első mindenben, úgy a katekizmus kikérdezésben és vezetésben, úgy az egyszeregy mondásában és vezetésében, még el nem kezdődött a tanítás. A kisasszony bejött, feladta a leckét az osztálynak, és hozzáfogott kézimunkázni. Engemet kihívott oda mellé, a nádpálcát a kezembe kellett venni, ő kézimunkázott, az egyik szemével a munkáját figyelte, a másikkal a tanítást vezette. A tanuló, ha nem jó viselkedett, vagy a leckét nagyon rosszul tudta, akkor mondta, Bálint, adj neki hat pacsit a nádpálcával, az egyik tenyerébe háromat és a másikba is. Kis vékonyka gyerek voltam, a pálcá majdnem hosszabb volt, mint én, hát előbb olyan gyámoltalanul fogtam, hogy csak kicsit csaptam, meg elkapkodták a tenyerüket, ekkor rám szólt a kisasszony, és magasabbra kellett emelni a pálcát. A negyedik osztályon szintén én voltam az első, mindenben, és megbízható, és ennek nagyon örültem, persze ezt a tanító is észrevette. És a boltba is, és másik osztályba is hozni vagy vinni valamit, csak én. Két esetben azért megjártam a hősködéssel, a negyedik osztályban. Délelőtt úgy tizenegy órakor kiengedte az osztályt, engemet visszatartott, hát hozza köszörűkövet, késeket, baltát, talán kettőt is, hajtsd, Bálint, hát hajtottam is én, még a késeket tartotta rá, de amikor a baltát rányomta a tanító úr, a Bálint éhes is volt, nehéz is volt, gyenge kisfiú voltam, igaz, tízéves voltam, izzadtam, de a szemem is könnyezett, de szégyelltem, nem mutatta, lehet, hogy észrevette, de azért be lett fejezve a köszörülés. A másik eset szintén a negyedik osztályban történt, a (Vicsek) Vaskúti Antal tanító úrnál történt. Pedig az első eset után úgy gondoltam, hogy többé nem megyek. Tehát abban az időben csütörtökön nem volt tanítás, szerdán délután indulnánk hazafelé, kettesével felsorakoztunk az iskolafal mellett, mielőtt nem mondtuk a Dicsértessék Jézus Krisztust. Azt kérdi a tanító, hogy ki bírna holnap eljönni a fiúk közül, én megint csak jelentkeztem, Baló Jóska és Harangozó Pista, három, mikor mondja a tanító, hogy falapátot is vigyünk, nem jót sejtettem, de azért, ha szavamat adtam, nem hátrálok meg. Még otthon nem is mondtam meg, hogy falapátot is viszek, különben a szüleim nem fogtak vissza az iskolától vagy a templomtól, mert kitűnő tanuló voltam, meg legkisebb, nálam nélkül is megvoltak. Tehát csütörtökön reggel valamicskét ettem, fogtam a falapátot, hogy a szüleim és testvéreim látták-e, hogy falapáttal vagyok felszerelve, nem tudom. De én mentem, Baló Jóska nem jött el, mert őneki mostohaanya volt, és nem voltak úgy neki testvérei, mint nekem. Tehát felmegyünk az iskolapadlásra, én és Harangozó Pista és Bezdán Etel, nagy, erős lány, úgy tizennégy év körüli szolgáló. Mindhárman falapáttal, a tanító megmagyarázta a szolgálónak, hogy melyik búzarakást merre fordítsuk, merre hányjuk. Mert abban az időben búzavetése is volt, meg vásárolt búzát, a pénzét befektette a tanító. Tehát itt megint jól megdolgoztunk, talán mi kaptunk 10-10 fillért Pistával. Nem sok pénz volt, de 5-5 iskolai füzetet lehetett rajta venni abban az időben. De jól meg is éhezünk. Az ötödik osztályba már nem volt semmi megbízatásom. Mert az

ötödik és hatodik osztály egy terembe jártunk, egy tanító tanította mind a két osztályt, Bundula János nevű. Akik már túl voltak a hatodik osztályon, azok nagyon rosszat meséltek a Bunduláról. Egy sor pad volt a teremben, elöl az asztal a katedrával, és utána sorba a padok 12 vagy 13, elöl a hatodikos lányok, utána az ötödikes lányok, következtek a hatodikos fiúk, leghátul az ötödikes fiúk. Hatodikos fiú volt két egész és fél paddal, a másik felét mi töltöttük be. Egy szíváci szerb fiú volt az első az ötödikes fiúk közül, de nem azért, hogy jobban tudott, mint én, hanem hogy a Bundulánál volt kvártélyon és kosztion, gazdag szerb fiú, Pein Slavko. Magyarul taníttatta az apja. Így Slavko volt a hatodikos fiúnak, Piri Palinak a szomszédja, a másik szomszédja én voltam, nagyon szeretett engem, de Palival nem férték össze. Ott is elég könnyen tanultam. És ott már versenyzés is volt, aki jobban tudott, előreült, a gyengébb tanulónak pedig hátrább kellett ülni, aki nem szeretett tanulni, annak mindegy volt, hogy hol ül. Itt azonban csodálkoztam, hogy a harmadik és negyedik osztályba fiú, vagyis én voltam minden. Itt meg egy hatodikos leány volt a vigyázó, Vörös Rozália, egy egyke, gazdag lány volt, az apjának 16 hold földje. A hatodikos fiúk között pedig voltak jobb tanulók is mint Vörös Roza. Az ötödik osztályt is, hála istennek, kitűnővel végeztem, csak még akkor nem kaptunk bizonyítványt. Hanem az ötödik és hatodik osztályba is 4–5 fiú és 4–5 leány kapott jutalmat, 1 hatost, ami 20 fillér volt. Tehát a vizsgán én is 20 fillért kaptam. Mikor jövünk kifelé az iskolából, a Bundula a kezembe ad két darab 20 fillérest, örömmel vittem az édesanyámnak, hogy ki lettem tüntetve nem egy, hanem három darab 20 fillérest kaptam. De hamar megtudtam, és elment a kedvem. Mert az édesapám ott volt a kocsmában, az iskola szomszédságában, és a tanító átment egy kis pálinkára, és az édesapám adta neki a két 20 fillért, hogy adja át nekem. A hatodik osztályba is szerencsésen átjutottam. Itt már legtöbbet kellett tanulni, mert az elemibe akkor az volt a legmagasabb. Itt tanultuk a fejszámolást. Tőke, kamat, százalékszámítást. A földmérést, öl, láb, hüvely, magyarul: □, △, ◇ ilyen alakú földterület. Hogy hány katasztrális hold és hány száz négyszögöl. Továbbá bizonyítványt, számlát, nyugtát, kérvényt, folyamodványt, szerződést megírni vagy kiállítani. Biblia, katekizmus, magyar történelem, természetrajz. Voltak térképek, Magyarország hegy- és vízrajzi térképe, Magyarország politikai térképe. A 62 vármegyét, ennek fővárosait és nagyobb, nevezetesebb városait, Ausztriának az összes országrészeit és fővárosát, folyóit, hegyeit. Szintén Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, észak és dél és Ausztrália, és ezeknek minden országait és fővárosait, és ezeket a térképeken megmutatni, és ezt fejből megtanulni és könyv nélkül elmondani, de hiba nélkül. Tehát ezt megtanulni a gyerek 10–12 éves korig önnönmagától nem tudná megtanulni, ha isteni segítség nem volna, de nekem az is volt. Mert mikor a hatodik osztályt megkezdtem, itt is első deák voltam, és itt megint fiú lett a két osztálynak vigyázója, tanítóhelyettese, ez én voltam. A Bundula tanító az első osztályos tanító-

nak, Katona Józsefnek sógora volt, ők segítették egymást. A Katona feleségének valahol Pest megyében volt földbirtoka, vagyis szállása, és a Katona sűrűn elutazott oda, olyankor, ha a Bundula ment az első osztályba, akkor engem bízott meg az ötödik és hatodik osztályt vigyázni, tanítani, ellenőrizni, viszont ha ő maradt a nagyoknál, engem küldött az első osztályt tanítani. A ministrálók névjegyzéke nálam volt, a délutáni tanítás után ki kellett jelölnöm, hogy másnap reggel ki ministrál a misén jobb és bal felől, és a latin ministrációt tudni kellett, különösen a jobb felesnek. Csak mindamellett nem tudtam belenyugodni a helyembe, mert nem szérül ültem, mert az iskolánk szomszédságában volt egy német ház, onnan járt egy fiú, Valter Vendelnek hívták, olyan idős volt, mint én, csak egy évvel hamarabb felvették, mint engem. Tehát ő második évbe járt a hatodik osztályba, és a tanító odaültette elsőnek. Igaz, hogy jó feje volt, két esetben versenyeztem az első helyért, de én is és ő is hiba nélkül tudtuk, pedig nehéz lecke volt, dicséretet kaptunk a tanítótól, és egy-egy író tollat ajándékba, de a hely a régi maradt, a helyért ő fizetett rá, mert mindég ki kellett neki is menni a padból, hogyha nekem ki kellett mennem.

1980. január 5. – Ezek után megint történt valami az első hellyel. Téli hónapok voltak, egy délután bejött Kovács Feri az iskolába, ő már két évet járt a hatodik osztályba, és mondja, hogy két hónapot kifizet az apja, hogy még nincs munka, járjon iskolába, ő szérül ül a pad végére, így én már a harmadik lettem, mondom neki, akkor ő legyen vigyázó, ha már szérül ül, de ekkor sem ő, sem én nem vigyáztam a rendre. Mikor bejött a tanító, nagy láрма volt, szabad volt mindenkinek kiabálni, kérdé tőlem, hogy nem tettem csendet, mondom a tanítónak, Kovács ül szérül, ő a vigyázó, felelé a tanító, hogyha ő nem mondja, hogy más lesz a vigyázó, addig nekem kell vigyázónak lenni, így hát megnyugodtam, és vigyáztam tovább, ha a harmadik helyen ültem is. Ha földrajz volt, a tanuló ott volt a térkép előtt, és nem tudta azt a várost vagy bármit a pálcával mutatni, azt én mutattam meg neki. Szintén ha természetrajz volt, ott kellett lennem, hogy melyik az az állat vagy növény vagy ásvány, amiről tanulunk, én megmutattam. Kedves olvasó, én nem azért írom ezeket, hogy magamat dicsőítsem (én csak egy porszem vagyok), és a jó isten a porszemet is szél által odahelyezi, ahová akarja, nekem is csak ő adta a tehetséget. Idáig tartott az iskola. Tavasz kezdett lenni, a Szemző János plébános jött a községünkbe, a Prendl Adorján helyébe, a tanítóm összeállított egy verset az új pap fogadására, ezt nekem meg kellett tanulni, kívülről elmondani, amikor először jön osztályunkba, én szépen felmondtam, 20 fillért kaptam ajándékba és dicséretet. Másik héten megint jött hittant tanítani. Mivel nagyon sokan voltunk, heten is ültünk egy padban, azt mondja a plébános, hogy akik január elsejéig elmúltak 12 évesek, kimaradhatnak az iskolából, csak a plébániáról kell hozni anyakönyvi kivonatot. Hát itt lett vége az iskolai pályafutásomnak. Az édesapámtól többször hallottam, hogy ez a tanító, amaz a tanító mondta neki, hogy taníttasson tovább,

nagyon jó fejű vagyok, és gyenge termetű vagyok munkára. Az édesapám mindnek azt felelte, hogy a többi testvérem is szegény, én sem lehetek más. De én is kíváncsi voltam arra, hogy ha én majd két szép lovat hajtok, milyen jó lesz, szóval a földművelés után rajongtam, így hát csak meg kellett odahaza mondanom, hogy mit mondott a plébános, a testvéreim egyhangúan elfogadták, hogy hagyjam ott az iskolát. Így egy reggel megkaptam az anyakönyvi kivonatot, vittem az iskolába, odatettem a tanító elébe az asztalra. A tanítónak mintha vilámlott volna a szeme, mintha egy csapásra rám akart volna csapni, egy szó nem szólt. Az az ember nagyon szeretett engem, két évet jártam hozzá. Nagyon komoly, olyan cigány színű ember volt, de hozzám soha egy ujjal sem nyúlt, nem is gondolta, hogy vizsga előtt ott hagyjam az iskolát, mert egy tanító annak örül, hogy ha jó tanulókat tud felmutatni a vizsgán, meg bizonyára más embert akart belőlem és nem földművest.

Most két évet visszalépek, 1910-ben vagyok. Akkor már 13 hold föld volt, öten voltunk testvérek, a tőlem idősebbek mind bírtak dolgozni, a szüleink is még 50 év körüliek voltak, csak a lakás még a legegyszerűbb, egy szoba, egy nyitott konyha szabad kéménnyel, utána egy kamraszoba, utána istálló négy darab jószág részére, alacsony, sötét, előtte gang törött kis cseréppel, három szakasz dohánypajta, alacsony és keskeny, az összes mind nádfedeles.

1980. I. hó, 8. nap – Ekkor valahogy ki kellett indulni. Mint mindenkinek az életben vannak ballépései, de az édesapámnak is voltak. Az édesanyám még egy kis föld vételét szorgalmazta volna, az édesapám másik házat akart. És döntött is, hogy hogy, azt később megtudjuk. Mivel szokott kocsmába is betérni, így aztán akadt ott egy csonoplai ember, aki házat árul Gyulafalván, ő árverésen vette, de most el akarja adni, volt is vele egy gyulai ember (cenzár), közvetítő, meg a kocsmáros, mivel már iszogattak, az édesapámnak addig beszéltek, hogy megegyeztek a némettel. Az édesapám nem is nézte a házat, mert egy évnek előtte látta, hogy néz ki kívül-belül. Csak a foglalót kellett adni. Hazajött az édesapám, mondja az édesanyámnak, hogy ő vett házat, és vigyék a foglalót. Mit volt mit tenni, kellett pénzt elővenni, és vinni, azt gondolta az édesapám, hogy olcsón vette, csak gyorsan foglalót adni, és azután az édesanyámnak megmutatni, hogy ő milyen jól tud vásárolni, de bizony, mikor meglátta, mindjárt észretért és kijózanodott. Mert az épület kívülről az, ami volt, de belülről nem az, ami volt. A három szakasz dohánypajta magas, olyan, mint az eleje, csak ez nádfedeles, kilenc méter széles, csak az összes ágasok, amik a közepén a pajtákát tartják, kiszedve és elvive. Az összes szergyiák, amit a falak közé az ágas mellé behúzva, a kukákat, a zsinóros dohányt ráaggatni szárítás végett, mind elvitték, az udvar felől a falak kidőlve, a tetőzet nádból volt, szintén az eleje lerogyva. Szép nagy, hosszú kukoricagóré az udvaron, azt egy másik gyulai német vette meg az árverésen, ezt megint külön ki kellett fizetni. Tehát itt amennyit fizettek a házért, mégannyiba került a teljes rendbe hozása.

Mivel talán a pénzünk, ami volt, még a ház árát sem fedezte, így hát valahol bankból vettek fel kölcsönt kamatra. Odahurcolkodtunk, nagy munka volt, a régi ház nem lett eladva, a kertet, gyümölcsfákat mink használtuk, a lakás ki volt adva bérletbe. Mink, a család, fiatalok örültünk, mert mikor minden rendbejött, szép ház lett abban az időben, a gazdagabb házak közé tartozott. A főutca úgy 500 méterre a központhoz. Magas téglavég, az utca felől egy szoba, egy konyha, másik szoba, kamra, alatta pince, torok felett, padlásra feljáró a kamrából, a kamra és pinceajtók. A széles folyosóra nyílik, csak mind földes, nem padlós. Ennek végébe hatméteres lóistálló, kilenc méter széles, ez mind cserepes, téglavég vagy tűzvégnek is szokták modani. Utána szintén hatméteres marhaistálló, szintén kilenc méter széles, csak ez már nádfedeles és a három szakasz dohánypajta, 5, 5, 5, méter hossza, kilenc méter széles, mind nádfedeles, de mind olyan magas, mint a cserepes. Az épületek előtt végig az udvar téglával kirakva. A másik oldalon egy kis nyári konyha, utána egy jó kút, nagy csigával, két vederrel felszerelve, utána jó meleg tyúkól, utána 10 méteres hosszú kukoricagőre, alatta disznóólak. Most már az egész család örömmel dolgozott. De a Pista bátyám itt sem szeretett dolgozni, de az édesapám sem. Az öregebb néném férjhez ment Bajmokra, azután én is jobban be voltam fogva a munkába, küldtek ide-oda, ruha és gazdasági szerszámon kívül mindennemű vásárlásra megbíztak, de minden fillérrel beszámoltam, meg már a dohánymunkában is sokat segitettem, a tanulás nálam könnyen ment, engem nem nagyon kellett keltegetni. Az édesanyámnak mondtam, hány órakerelt fel. Egy óra alatt reggel pihent volt az ész, megtanultam, akármennyi lecke volt feladva. De most megint itt volt egy ballépése az édesapámnak, de most nem előre, hanem hátra. Igaz, hogy volt adósság, de volt akkor is, mikor nagyon szegények voltak, és bennünket nevelni kellett, és mégis kiláboltak az adósságból, most meg már mindnyájan dolgoztunk, és voltak jó lovaink és gazdasági szerszámok, de mindig azt már egy év óta mondogatta, hogy eladja a házat, nem eszik egy tálból az adóssággal. És édesanyám is hiába rimánkodott, és mi, a családok is mondtunk, hogy ne adja el, de még a szomszédok is mondogatták, hogy ne engedjük eladni. Mert nagyon sok német lakott arra, és mikor odamentünk lakni, örültek, és szerettek bennünket, de mind hiába, csak eladta németnek, de sem az adósság végett, sem nem a víz végett, igaz, hogy a víz nem volt olyan jó, mint a régi háznál. Hanem volt neki egy szenvedélye (hobbija), a kártya, minden vásárnap délután visszajárt a régi szomszédokhoz, és az új és szép háznál nem tudott megszokni. Hogy milyen fájó volt az édes jó anyámnak és a családnak elviselni. És úgy adta el, hogy a nádas épületekről a nádat leszedtük, és olcsón eladtuk, és úgy a marhaistállóról, mint a pajtáról az összes faanyagot elhoztuk a régi házhoz. Ez történt 1912 év kora tavaszán, és ezért maradtam ki az iskolából, mert nagyon sok munka volt, és engem is igénybe vettek. Sok mindent bontani és elhurcolkodni, és abból a sok fából készült egy hétméteres

gőré, és a teleknek az üres felére épült véggel utcára egy ötméteres szoba és háromméteres konyha.

1980. I. 10. – És ez lett a tisztaszoba és konyha, de nem ott laktunk. A régi ház maradt úgy, ahogy volt. Itt átlépek az 1914-ik évbe. A Pista bátyám meg-nősült. A községnek volt négy lova, két kocsija, a bátyám volt az egyik kocsi, de itt, nálunk laktak, és az ángyom nálunk dolgozott, és nálunk kosztolódtak. És a fiatalabb néném is férjhez ment. De 1914. július 26-dik napján kitört az első világháború, a kisbírók is berukkoltak, és ekkor a bátyám lett a kisbíró, és a feleségével a községházához hurcolkodtak, és a községházát ők takarították és fűtötték. A néném férjének volt egy fél hold portás háza. De a sógorom is elment a háborúba, így a nénémet hazahurcolták a szüleim. De az öregebb nénémnek is a férje berukkolt, akik Bajmokon laktak a vasúti állomáshoz egy kilométerre. Egy kis szállás volt három hold földdel 25 évi bérletre, amit rátának neveztek. Ott most egy kis község van. Az öregebb néném ott lakott 1920-ig. 1914. november 9-én született egy kislánya, de ez sohasem látta meg az édesapját, a szerb harctéren hirtelen visszavonulás volt, és a szerb fogságba került. Egy levelet íratott, mert nem tudott írni, kért 20 koronát, a néném küldött neki háromszor 20 koronát. Az első 20 korona nem jött vissza, de a másodszor és harmadszor küldött 20 korona visszajött, derék jó ember volt, isten tudja, hol halt meg, soha semmit nem tudtunk róla. A szüleimnek csak mindég nagyobb gondjuk volt és fájdalmuk lett. 1915. év, tovább tombol a háború. Március hónapban Pista bátyáméknak született egy kisfiuk. Az egyik öröm, de a szomorúság váltogatta egymást. A Pista bátyám nem jó viselkedett a községházánál, és fölmondtak neki, és elvitték munkaszolgálatra Pestre, mert fegyveres szolgálatra nem volt alkalmas. Ez történt júniusban. A feleségét és a kisfiát a szülei hazavitték. Július 15-én a Jani bátyámat elvitték fegyveres katonának Zomborba. 19 éves volt, a szüleimnek, de különösen a jó édesanyámnak a szíve majd meghasadt fájdalmában, mert a Jani bátyám nagyon jó fiú volt, nem ivott, nem dohányzott, és nem is káromkodott. Maradtam még én, 16 éves voltam, az édesanyám szeretett volna kímélni, mert kis fejletlen gyerek voltam, de nem tehettem, mert az édesapám már nem szerette a lovakat sem etetni, sem hajtani, pedig akkor még csak 54 éves volt. Tehát most eljutottam oda, amire iskolából való kimaradásomkor ábrándoztam, ekkor éppen volt két fekete, fiatal lovunk, az egyik harapós volt pucolásnál, de hála istennek, lassankint nekibátorodtam, és nem félttem, nem bántottam, de ő sem harapott meg talán egyszer sem.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ESSZÉK VERSEKRŐL*

JUNG KÁROLY: ŐSZELŐ A BIRTOKON

Sok jó verset olvashattunk 1989-ben, választani nehéz volt tehát a szívünkhöz nőtt versek között. Hogy Jung Károly versére mutatok a *Híd* múlt évi októberi számából, azért teszem, mert a szép kert-versek közül is kiemelkedik teljeségbenyomásával, nézzem akár a kisvilág és a nagyvilág, akár a tárgyi világ és a gondolati létértelmezés jelenlétét a versben, az én és a világ között támasztott párbeszédet, a Térnek és az Időnek a zártságát, egyúttal pedig határtalanságát – általában az élmény biztos és költői megfogalmazását a vers törvényei szerint.

A képzelet merészen indázik, ahogyan az élmény ösképe, az istengyalulta tők a kertben, a „birtokra” ültetett württembergi fenyő törzsén felkúszik. Mert magasba szeret törni ez az ősi emberi táplálék, szemnek és ínynak kedvence, és formáz virágzása idején csodálatos nyári karácsonyfát, s lesz ez a kép versben „egy örült karácsonya” – s abban a pillanatban, ami hétköznapi s talán megmosolyogtató *látvány*, egyszerre *látomássá* változik át, s befonja az Időt is – a vetés tavaszától a termést betakarító őszi, a télre asszociáló Horáctól és Berzsenyitől (a „közelítő télre” gondolva) az őszt ünneplő Petőfiig, s egy kisebb körben a dolgozószoba idilljét a könyvek között díszelő tők képében.

Úgy látom, benne van ebben a versben minden, amit szeretek a költeményekben: az asszociációk szabad áramlása, a képzelet merész kirándulásai, a valóság gazdagságának tárgyi bizonyítékai, azután a hétköznapi lét, majd egy emelkedettebb szinten érzelemben és gondolatban megnemesedett vetületei, azután a művelődéstörténet egyetemességébe ágyazódó képzelet Horatiustól Szondi Lipótig, s nem utolsósorban a verscsavarítás, amely a költői gondolkodásnak tündéri varázsát adja!

BORI Imre

* Elhangzott az Újvidéki Televízió *Alkotóműhelyének* 1990. február 19-ei adásában, melyben hét irodalomkritikus egy-egy költeményt emelt ki az elmúlt év jugoszláviai magyar versterméséből

CSÖRGITS JÓZSEF: ÉRIK A TÖK? ZAJLIK A BÁL

Csörgits József költeményének kételemű – kérdő és kijelentő mondatos – címe többszólamú és ellenpontozott bálélmény kifejezését ígéri: olyan élményét, amelynek lehetséges pozitív, öröms tartalmához a megelőnek fenntartásos, sőt ironikusan-elutasító a viszonya.

ÉRIK A TÖK? ZAJLIK A BÁL

ellenfél nélküli győzelem minden tánc / a páholy felőli köszönés-fogadás / oh, mily szép ragyogás / ruha, társválasztás / határozatokról lógó kitermelt lajhár / felvonulnak a nyolcvanas évek / bokájukat mutagató vénék / hogy padlóba roppják a szégyent /

MOST PEDIG EL DA-DA

DADOGOM

A MÁSSAL ÍRATOTT

GO-GO GOVOROM:

HOGY ÖRÜLÖK

HOGY JÓ

ÉN ÉS ITT

CSAK MOST

HÁT KÖSZÖNÖM

BŐR ALATT REJTŐZKÖDÖM

Te rosszkor születted / ha ebből nem ettél / markolni nem mertél / de aki kívánta / a folyón magát átmarta / benzinét nem sajnálta / a zenekartól magát eldönteni nem hagyta / csökken a számunk rippen-ropp / szárny nélkül is robotok /

MOST ISMÉT EL DA-DA

DADOGOM

MÁSSAL ÍRATOTT

GO-GO GOVOROM

HOGY ÖRÜLÖK

HOGY JÓ

MERT ÉN ÉS ITT

CSAK MOST

A BŐRBŐL ÁGASKODVA

KISZABADULOK

E rétegezett élménytartalom szimmetrikus szerkezetben ölt alakot: egy-egy líró-reflexív (illetve önreflexív) prózaversbetétben, s egy-egy verssorokba

tördelt, tipográfiaileg is elkülönített monológban. E négy szerkezeti elem szabályosan váltja-ellenpontoszza egymást, s már ezzel a komponálástechnikával is erőteljes hangsúlyt kap a *többszólamúság*.

S az indítás, az első prózaversbetét közvetlenül is jelzi az olvasónak, hogy itt nem holmi egyszerű és impresszionisztikus bálélményről lesz szó, hanem polifonikusról és egzisztenciálisról, s nem is időtlenről, hanem időben pontosan meghatározottról: *felvonulnak a nyolcvanas évek / bokájukat mutogató vének / hogy padlóba ropják a szégyent...*

A közösségi szégyent, a kollektív lét szégyenét részletezi aztán a második, immár önreflexív prózaversbetét, amely e negatív létélménynek *kisebbségi* árnyalást is ad: *csökken a számunk rippen-ropp / szárny nélkül is robbogok...*

S hogy konkrétan *milyen és hol* is zajló létszámcsökkenésről van szó, azt már az előző, az első versmonológ is egyértelműen jelezte, s még egyértelműbbé teszi a második, verszáró monológ rész a szólam megismétlésével, nyomatékosításával: MOST ISMÉT EL DA-DA / DADOGOM / MÁSSAL ÍRATTOTT GO-GO GOVOROM...

Ha mindemellett kiemeljük még azt is, hogy az első monológ rész a bálélmény egzisztenciális voltát, a táncos-duhajos nyomorúság bizonyos sorsszerűségét a BŐR ALATT REJTŐZKÖDŐM kinyilatkoztatással jelzi, a második, a zárórész pedig A BŐRBŐL ÁGASKODVA KISZABADULOK groteszk képével: akkor még nyilvánvalóbbá lesz, hogy Csörgits József kisebbségverse a lehetetlen feszülés, az önbőrből való képtelen kibújás, a vereségre ítélt önmeghaladás-kísérlet súlyos létélményének biztosít tartós formát, sikeres esztétikai megvalósulást.

BOSNYÁK István

VARGA SZILVESZTER: ÁRPÁDFA

Prózaíróink legifjabb nemzedéke ékes példákkal bizonyította, hogy a múltba fordulás nem a jelenből való menekülés, hanem modern művészi téma is lehet. A lírában már sokkal ritkább a múltidézés, különösen az olyan hangú, amelyen Varga Szilveszter szólal meg.

Az avantgárd előtt költészeti minták alapján az elmúlt idők megverselését aligha képzelhetjük el ah!-ok és oh!-ok nélkül, csak patetikus vértetben. Az avantgárdnak nem volt témája a múlt. Ezért is érdekes, hogy a kitapinthatóan a modern költők iskoláját kijárt Varga Szilveszter nem a jövőjét, a jelenét, hanem a gyökereit keresi.

Az Árpádfa című költeményében a régmúlt keveredik a közelmúlttal és a jellel. Minden dagályosságtól mentesen, sőt profánul, ha tudjuk, hogy a költő szülőfaluja, Moravica újratelepítésének évfordulójára írta. Hatalmas kiterjedésű teret zár körül alig pár soros versével, nem csupán a nagybőgő alakú tájat, hanem legendát és valóságot, mítoszt és reáliákat, megéltet és emlékeket. Nem csoda, hogy szinte tapintható energianyalábok villóznak sorai között; és ez az energia a játékosságban ölt formát. A költői játék, ez az intellektuális ipi-apacs igazi és mély élményre alapul, az önemésztő történelmi nemzetsorsra, valamint a létformának a táj általi determináltságára. A közép-kelet-európai létképlet szorításától képtelen megszabadulni Varga Szilveszter, ezért jelennek meg verseiben tájba kapaszkodó emberek, ezért van sajátos hangja versbeszédének, és költői érettségét dicséri az a közvetlenség, amelyel a determináló múlthoz tud nyúlni.

FEKETE J. József

BOZSIK PÉTER: *MIRE*

Bozsik Péter tavaly megjelent első verseskötetének címe *Visszakézből*, s amint a cím is jelzi, verseiben többnyire az indulat, az érzelmi felfűtöttség irányítja a nyelv- és képkezelést, a formát, a költői magatartást általában. Van azonban egy sor olyan költeménye is a kötetben, amelyekben e világostrom megszeli, hangja hígadtabb, csendesebb lesz, nyelve, költői képei áttetszőké válnak, formái pedig szabályok közé vonulnak vissza. Ennek az elégikusabb, lágyabb vonulatnak egyik legszebb, legtisztább darabja a *Mire* című vers.

Egyetlen mondatból áll, egyetlen ellentétet vezet végig, a jelennek és a jövőnek az ellentétét, de ebbe a szembesítésbe annyi mozgalmasságot, annyi vibráló feszültséget tud beleszőni a költő, hogy a vers jelentésszintje végül is rétegessé, bonyolult viszonyok rendszerévé válik. Ezt elsősorban az idősíkok és a nézőpontok egyesítésével, egybeolvasztásával éri el; nem különíti el élesen a két pólust, a jelen és a jövőt, hanem folyamatot ábrázol, az elmúlásnak, a megsemmisülésnek a természetes folyamatát. A *partot homokká locsoló tenger* képét állítja minden emberi cselekvésnek, az egymást súrló szavaknak, a viszályoknak és a szenvedéseknek a hátterébe, s innen szemlélve kétféleképp mutatkozik meg számára a jelen: az, amit az időbeli közelség végtelen, soha elmúlni nem akaró zavaros tákolmányoknak mutat, az időbeli távolságból, a jövőből nézve kristálytisztának, de ugyanakkor – mulandósága miatt – értelmetlennek is látszik.

Bozsik Péter ebből a verséből kiiktat minden aktualitást, az ábrázolt táj kihalt és steril; képeit látszólagos egyszerűséggel, látványos stíluseszközök

nélkül alkotja, s el tudja bennük érni azt, amit a romániai Szávai Géza a költőtől elvár: azt „a hihetetlen, végtelen műgondot... melynek célja áttetszővé tenni a nyelvet”, mert „minél áttetszőbb a nyelv, annál inkább látható az, amit (vele) megmutatni kíván az író”.

HÁSZ-FEHÉR Katalin

JUNG KÁROLY: FÚJNAK A BÖJTI SZELEK

A folklorista Jung Károly bemutatásra választott verse mind tartalmi, mind pedig formai tekintetben költészetünkben rendhagyó rétegezetségű, sajátosan bonyolult költemény, kétségtelen, hogy benne a költő valami nagyon személyeset fogalmaz meg, amit inkább érezni, mint minden vonatkozásban érteni lehet. Talán elnézést is kellene kérni, mert elmondásra alkalmas vers helyett inkább olvasásra, vizuális befogadásra alkalmas verset választottam ebbe a tévé-műsorba. Annak ellenére, hogy az írott szöveg látható, megmutatható a képernyőn, a tévénező is inkább a fülével, mint a szemével „lát”. Ezért kértük meg a legértőbbet, a költőt, tomácsolja ő a versét.

A vers felső rétege folklorisztikus elemeket tartalmaz, „A nép tana” szerint, kissé vaskosan, említi a „kan böjti szelek”-et s a velük keveredő, nőinek mondott esőt. De a közt felseprő szelek nemcsak tisztítanak, hanem gazt, dudvát sodornak maguk előtt, s ez elől keres mindenki magának, ahogy tud, menedéket.

Ez a versnek már második, mélyebb rétege, amelyet másféle kifejezések értelmeznek, mint például a „contra corsagh”, a „zagyva, megfordult” idő s ez emlékezésre felszólító „remember”. Az egyik, a „corsagh”, archaikus írással, ravaszul csinált mai szó: korszak, a másik – a megfordult idő – Hamletet idézi, a kikökkent időt, az angol szó pedig a civilizált Nyugat felé fordítja figyelmünket. A múltra, az irodalomra, az európaiságra történő utalás nyilván ellenpontoszó szereppel kapott helyet a versben. Ellenpontoszása ez a vaskos népiességek éppen úgy, mint a böjti szelek átvitt értelmezésének.

Még csak egy apró részletre kívánnám felhívni a figyelmet. A mottóra. Csupán ennyi: „Hm”. De Dérytől van, jelzi a költő. Nem véletlenül. Déry életében ugyanis gyakran fújtak azok a bős böjti szelek. A hangutánzó szónak különösen fontos szerepe van: Hát akkor Mi lesz? – kérdezi vele a költő. Egyszerre elgondolkodást, tünődést, bizonytalanságot, kétkedést fejez ki. Azt, amit a vers. A választ majd az utolsó sor adja meg: „Ne dudóm!” Kiszolgáltatott vagyok, de akkor is gúnyt űzők belőled: itt az alfelem, te böjti szél!

GEROLD László

CSORBA BÉLA:
ELEGICO-ÓDA
EGY FELVILÁGOSULT FÉRFIÚHOZ

Az utóbbi évek során, amikor gazdasági és társadalmi válságunk egyre mélyebb pontokat ért el, költészetünkben fölerősödött a közéleti témák megverselésének igénye. A hosszú hallgatás és a huzamos félelem időszaka után csaknem sisteregve törtek felszínre mindazok a kiáltások és szitkok, amelyek nemrégiben még teljesen elképzelhetetlenek voltak az egyébként is rossz akusztikájú vajdasági térségeken. A hagyományos szépség és az újdonság jegyében alkotók mellé fölzárkóztak azok a fiatalabb évjáratú költők, akik a létünket meghatározó gondokról már nem akarnak és nem tudnak áttételek, rejtjelek segítségével szólni.

Közülük való Csorba Béla is. *Rögeszmelet* című kötetének tanúságaként újabban a konzekvenciák végső levonásáig jutott el, addig a pontig, ahol az elme fájdalma már gyakran csak megbotránkoztató gesztusok révén nyerhet hiteles költői formát. Ezúttal azonban mégis egy hangvételeben visszafogottabb versére esett a választásom, egy olyan költeményre, amely látszólag ráérősen, már-már szenttelenül sorakoztatja föl a tényeket, hogy aztán végül annál megrohanóbb erővel kínálja fel a végső tanulságot.

Eleinte fogalmunk sincs arról, ki is a versbe foglalt férfi, aki légkondicionált hivatalában, az esőcsapta fákra bámulva ki, mondatai lekerekítésén fáradozik. Sőt, a továbbiakban a költő egy figyelemaltató megállapítást is beékel a versbe. „Belül tán valahányan ilyenek vagyunk” – közli, a záradékban azonban met szetten adja tudtul, hogy ez a „felvilágosult férfiú” valójában hatalombitorló, hiszen a magasban, ahova feltornázta magát, egyetlen nagy élménye van, az, hogy „Már majdnem szabályos a nép!” S e mögött az idiotikus cél és fantáziátlan vágyképzet mögött aztán, mintegy a vers meghosszabbításaként, megképlik előttünk a „szabályosságra” ítélt, ezredévek óta vonuló megalázottak végtelen serege.

A költő persze védtelen vidám hőse ellenében. De legalább megnevezte őt, halvány reményét csillantva meg annak, hogy egyszer talán mégis kivesznek majd ezek a mítoszok léggömbjével föl-fölszálló derék férfiak.

UTASI Csaba

SZIVERI JÁNOS: APPENDIX

Nehogy csempészés vádjával illessenek, ezért előre kell bocsátanom, az Appendix című Sziveri-vers, amelyről néhány szót szeretnék mondani, a Budapesten megjelent *Mi szél hozott* c. verseskötetből származik. Akik ismerik Sziveri János sorsát, azok tudják, hogy a szóban forgó vers szorosabban kötődik a Vajdasághoz, mint igen sok azok közül, amelyek tavaly nálunk jelentek meg. Nem csupán azért, mert a vers befejezésében kétszer is találkozunk a Szabadka városnévvel, hanem amiatt, minthogy senkinek sem vált olyan mértékben sorsává a Vajdaság az utóbbi években, mint Sziveri Jánosnak.

Az Appendix c. versnek már indítása itteni gyökerekre utal: „négy éve már hogy elmúlt az ősz” – állapítja meg Sziveri az 1987-ben íródott versben, s ezzel az 1983-as évre utal, amikor őt és társait a hatalom durván ellökte a fiatalok művészeti folyóiratának kormányrúdjá mellől. Annak a belső ellentmondásnak az esztétikai egysége teszi rendkívülivé e költeményt, amely első olvasásra is szembe tűnik. Egyfelől egy olyan valaki áll a vers mögött, aki pokolnak érzi az életet, és búcsúzik tőle, miközben betegségének érzékelhető tüneteit, anyagi körülményeinek sivárságát, létélményének tartalmatlanságát is megemlíti, sőt annak a városnak is féljobbot mond, amely átmenetileg menedéket adott neki. Másfelől viszont az a félelmetes önuralom nyugöz le, amely közvetlenül vádló szavak helyett tárgyilagos mérlegelésnek, öniróniának és humornak ad helyet lazán ritmizált sorokban. Ez a fiatal költő eljutott oda, ahol a legtöbb embert pánik fogja el, s inkább átkozódik vagy költőként elhallgat, semhogy ön maga fölé kerekedne, semhogy rezdüléseit figyelhetné. Sziveri úgy mutatja be helyzetét, saját kínjait, mint a körülötte levő dolgokat. Nem elfogult, nem patetikus, nem bosszúálló. Vállalja sorsát, amelyért saját magát is felelősnek tartja. Ezért nemcsak mint költőt, hanem mint embert is becsülnünk kell.

VAJDA Gábor

HOMÁLYBÓL VILÁGBA

*A Tsúszó-kutatások újabb momentumai
Tsúszó Sándor nemzetközi kifutása tekintetében*

(Vázlat egy doktori disszertációhoz)

SZOMBATHY BÁLINT

Határozottan állíthatom, hogy az egyetemes magyar irodalom szakmai berkeiben bombaszerű meglepetésként hatott az az összeállítás, amely Tsúszó Sándornak, a korábban alig ismert írónak, gondolkodónak és világcsavargónak a felfedezéséhez fűződik a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1987. 10. számában. Kolozsvártól Újvidékig, Budapesttől Ungvárig s Pozsonytól Párizsig sem találunk olyan öntudatos és vérbeli irodalmárt vagy minden lényeges kérdésben feltétlen jártasságra törekvő irodalombarátot, akit ne csigázott volna fel a hatalmas felismerés: íme, létezett egy Tsúszó Sándor nevű felvidéki kozmopolita művész, aki valójában csak most születik meg lassacskán. Ahogy a lepke ott hagyja a mozdulatlan báblétet, s szárnyait verdesve immár határtalan terek meghódítása válik számára lehetővé, úgy bontakozik ki előttünk most, lépésről lépésre, egy, a század első felében virágkorát élő autoritás arcéle. Mert hogy Tsúszó igazi kozmopolita jelenség volt, ahhoz nem férhet kétség. Nehogy meglepetés érje ugyanis a kedves olvasót, aki mindeddig a nép „plebejus indulatú szószólójaként”¹, a cigánység sorsának felvállalójaként vagy – utolsó korszakában – „az erotika és a bölcsélet”² költőjeként ismerte csupán.

Előljáróban megjegyzem, hogy az elmúlt esztendőben – vagyis 1988 tavasza óta – időt és fáradságot nem kímélve tettem meg néhány európai körutat Tsúszó Sándor nyomában: levéltárakban kutattam, avatott vagy annak feltételezett személyekkel beszélgettem, irodalom- és művészettörténeti gyűjteményeket tanulmányoztam, könyveket, folyóiratokat bújtam. Ennek köszönhetem többek közt, hogy megtanultam az olasz lombard változatát. Ám ez kevésbé fontos. Tettem mindezt Tsúszó Sándor életpályája felgöngyölítésének az érdekében – nem minden eredmény nélkül. Vagyis, Tsúszó szavaival élve, „trójai falóvá faragtam a szívemet”, s így lopakodtam be olyan, mások számára elérhe-

¹ Hizsnayai Zoltán: A naszraji remete. *Irodalmi Szemle* 1987. 10.

² Juhász R. József: Adalékok egy évfordulón. Uo.

tetlen szellemi szférákba, melyeknek rejtett zugaiban Tsúszó-nyomokra bukkanhattam. Kutatómunkámat nagyban serkentette Slavko Matkovičnak, a szabadkai Városi Könyvtár szakmunkatársának a levéltári bűvárkodása, aki a helyörténeti anyagból Tsúszó szabadkai kapcsolataira, sőt rövid ott-tartózkodására (!) utaló adatokat hozott napvilágra*. Ha az olvasóban csak egy kissé is érzékeltetni tudom ennek a meglehetősen bonyodalmas és körültekintő feltáró tevékenységnek a jelentőségét és súlyát, akkor az is világossá válik, micsoda hatalmas és rendkívüli Teremtő rejlik Tsúszó Sándor személye mögött.

Az alábbi jegyzetek ugyan nem vállalkoznak Tsúszó életművének érdembeli műfaji elemzésére és belső értelmezésére, ám azzal, hogy a korabeli művészeti mozgások kontextusában kijelölik a tsúszói opus feltételezett helyét és haladási irányát, közvetve irodalomtörténeti mozzanatokra is rámutatnak.

*

A Tsúszó-kutatások 1987-ben, születésének 80. évfordulóján még igencsak kezdetleges szakaszukban voltak, s jórészt azokra az adatokra támaszkodtak, melyeket a szájhagyomány megőrzött. Az egyedüli biztos támpont az volt, hogy 1907-ben született. Születési helyét illetően már nem oly egyértelműek a vélemények: Tóth Károly szerint a szlovákiai Ederden, Hodossy Gyula nyomán pedig Losoncon született. A félreértés csupán látszat, mivel *A csehszlovákiai magyar helységnevek metamorfózisa* című, közvetlenül a második világháborút követően kiadott kézikönyv (Pozsony, 1946) útmutatása alapján nyilvánvaló, hogy Ederd és Losonc egyazon helységnek a korábbi, illetve későbbi elnevezése. Valójában Hodossy útmutatása is erről győz meg bennünket, aki *A nyugati magyar irodalom lexikonában* nézett utána, hogy Csúszó (sic!) Sándor író „1941-ben Firenzébe emigrál, majd Stockholmban telepszik le. (...) Versei novellái, esszéi nagy sikert aratnak a nyugati magyarok körében. (...) Irodalomszervezői munkásságát fontosnak, hasznosnak tartják Európa-szerte”. *A nyugati magyar irodalom lexikona* meglehetősen hiányos és mozaikszerűen esetleges információinak dacára is tisztázott tehát két fontos életrajzi adalék, mégpedig a születés helyéé és idejéé. A lexikon ugyanis így vezeti be a Tsúszó, illetve Csúszó címszót.: „Csúszó Sándor (1907. 12. 4. Losonc, ma Lučenec, Csehszlovákia), író, irodalomszervező.”

Még ennél is homályosabb, illetve nehezebben kibogozható elhalálzásának ideje, pontosabban ténye. Általános vélemény szerint – s itt ismét a szlovákiai nemzetiségi szájhagyományra kell hivatkoznom – 1941-ben, fiatalon halt meg. De már halála előtt négy esztendővel felhagyott mindennemű irodalmi-közlele-

* Slavko Matkovič vállalkozott rá, hogy kutatásának eredményeit külön írásban foglalja össze. Tinktisként levelét munkám kiegészítésének.

ti tevékenységgel. Erről írja Juhász R. József *Adalékok egy évfordulón* című cikkében: „Az 1937-es esztendő (elhallgatásának éve) szintén nagy változást hozott életében. Ez az esemény mindmáig homályban maradt. Életének utolsó négy évét azzal töltötte, hogy verseit, leveleit stb. összegyűjtse és elégesse. Halálának körülményei is tisztázatlanok még.”³ A nyugati magyar irodalomtörténet kozmopolita információs forrásaihoz közelebb eső Hodossy azonban – úgy tűnik – megoldja a nagy rejtélyt. Félve ugyan, de kimondja: „Az egyik Tsúszó, a másik Csúszó. Mindketten ugyanabban az évben, ugyanazon a helyen születtek. Az egyik akkor emigrál, amikor a másik tragikus halált hal. Mindketten írnak *Fel, majd alá* címen egy novellát, amellyel az egyik állítólagosan, a másik ténylegesen nagy sikert arat. Ugye kísérteties?” Hodossy még ennél is tovább megy, s jogosan teszi szövé, hogy a magyarországi *Világirodalmi kisciklopédia*, a *Magyar irodalmi lexikon* és *A magyar irodalom történetének* hat vaskos kötete közül egyik sem tesz említést sem Tsúszóról, sem Csúszóról, ami arra utal, hogy egyazon személyről van szó, két azonos vezetéknevű személyt ugyanis semmiképpen sem hagyhattak ki az adatközlők. Annak a ténye azonban, hogy *A nyugati magyar irodalom lexikona* számba veszi Csúszót, akaratlanul is azt a gondolatot ébreszti az emberben, hogy Tsúszó pályája 1941 után Nyugaton folytatódott; személye tehát csak közvetlen környezete számára vált halottá, életműve pedig lezártta.

Az *Irodalmi Szemle* kérdéses szöveggyűjteményét elemezve engem elsősorban egy szinte mindegyik írásban jelentkező ellentmondás ragadott meg és tett kétkedővé. Ez a paradoxon mindenekelőtt a művészetfelfogás, vagyis az ars poetica szintjén, másodsorban pedig a nyelvi stílus kérdésében azonosítható. Míg Tóth Károly arra mutat rá, hogy korai versei „a forrás állapotában vannak”, állandó szókeresés jellemzi őket, „bizonytalan a nyelvben, bizonytalan önmagában”, addig Hizsnyai Zoltán a következőket állapítja meg: „Tsúszó a nép költője. Hetykén, rusztikusan, életerősen, keményen viselkedik”, aki a családban látta népe hányatott sorsának legelemibb kifejeződését, „ezért az orvoslás lehetséges alanyát is ebben a legkisebb társadalmi egységben kereste”. A Csallóköz költője című jegyzetében Ravasz József a cigányság kivetettségét magára vállaló, József Attila alakját és költészetét eszményítő költőként ábrázolja Tsúszót. Az idézett reflexiókban tehát Tsúszó a nép fiaként, majdhogynem népi bárdként jelenik meg, aki tudatában van szociális felvilágosító elhivatottságának, felkarolja a társadalom peremére szorultakat, a szebb jövőt pedig – váteszi látnoksággal – a családi szervezettség megerősödésében látja. A vizsgálódásokat aláfestő hagyatéki versek – *Mire eszmélünk*, *Teszem azt*, *A Ségi család*, *Mint fekete és fehér*, *Légifelvételek* stb. – egytől egyig a fenti írások ötvözte jellemrajzot erősítik és domborítják ki.

³ Uo.

Tsúszónak a helyi közélet történéseiben való részvételéről nincsenek megbízható adatok. „A szórványosan publikáló Tsúszó Sándor munkásságáról nincs még átfogó képünk, de feltételezem, hogy levelezésben állt a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom minden jelentős alakjával, elsősorban a fiatal tollforgatókkal”, jegyzi meg Juhász R. József, rámutatva, hogy pályájának és művészetfelfogásának a szemszögéből jelentős dátumként könyvelhető el 1929, amikor is megismerkedik Füst Milánnal, aki később *IV. Henrik király* című, 1931-ben írott művében személyesíti meg alakját*.

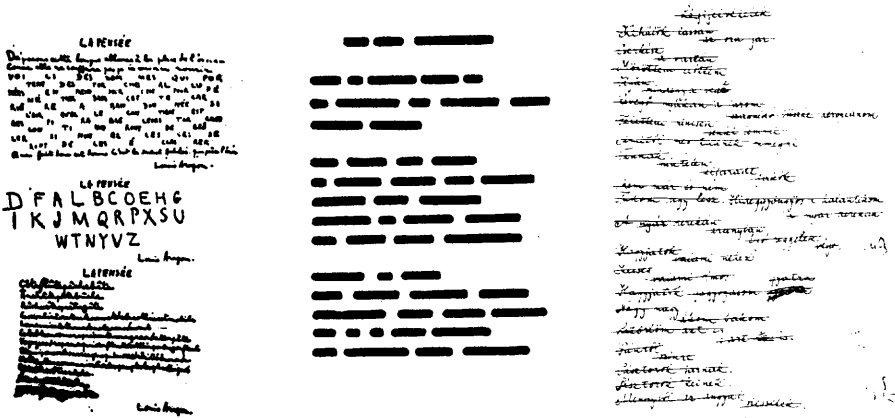
Tsúszó személyisége azonban más ágon is biztosítja a földi túlélés, vagyis a halhatatlanság lehetőségét. Tulajdonképpen ez a másik pólusa annak a paradoxonnak, amely munkásságából kiszüremlik. A legjobb esetben is a közép-kelet-európai esztétikai mércékhez igazodó klasszikus költőben él egy másik poéta, egy nagyravágyó művész, aki többet akar, mint amit a közvetlen környezet elismerő gesztusa a számára jelenthet. A tsúszói alteregóban a kitörés igenlésének kozmopolita szelleme, a nemzetközi hírnév vágyalma is ott működik. Nyíltan ugyan sehol sem vall erről az igényről, az elrugaszkodás folytonos készítéséről, amely belső örömeket, egyben pedig gyötrelmeket is hoz a számára. Két „én” viaskodik tehát benne, két különböző élet- és művészetkoncepció. Erre utalnak azon művészeti-nyelvi kísérletei, amelyek hagyomány, vagyis előd nélkül állnak mindmáig a csehszlovákiai magyar irodalomban. A lélek lázadása a költészeti forma forradalmát eredményezi nála, s meghökkentő, költeményeknek már nem nevezhető nyelvi variációkat terem, melyeket azonban féltve őriz a nyilvánosság tekintetétől. Munkásságának ezt a részét a helyi szakkörök így csak később ismerik meg, akkor is csak hírből; hiányoznak a konkrét művek, a kételyeket eloszlató bizonyítékok. Az ez irányú kutatás beindulását főképp az a téves elképzelés akadályozza, hogy a közhiedelem szerint életművére 1937-ben pont kerül. De nézzünk két idevágó idézetet: „Mindent kipróbál, különböző stílusokkal, versformákkal kísérletezik, beleveti magát az avantgárd formakultúrájába, talán elsőként fedezi fel a betűvers határtalan lehetőségeit, majd az avantgárd irányzatok szintéziseként megalkotja sajátos strófáját, a Tsúszó-strófát. Tudja, nincs határa a kísérletezésnek, a kifejezhetőségnek, illetve annak határait mi magunk alkotjuk meg megfenekléseinkkel, beszűküléseinkkel, elkötelezettségünkkel, bizonyosságainkkal”⁴, illetve: „Kísérleti versei közül fölöttébb érdekesek egybetűs versei, amelyek a tájainkon addig ismeretlen lírai irányzat első termékeiként egyedül az ő révén lehettek volna ismeretesek egész Közép-Európában...”⁵ Tóth emellett szól még Tsúszó sajátos, csak rá jellemző redukcionista verstechnikájáról, tudniillik a „húzo-

* Juhász értesülését kijavítandó: Tsúszó csupán levelezésben állt Füsttel – Párizsból írogatott neki –, személyesen sohasem találkoztak.

⁴ Tóth Károly: Tsúszó Sándor mint irodalomtörténeti tény. Uo.

⁵ Hizsnay Zoltán, i. m.

tásokéról”, minek végeredményeként „a versből nem marad más, mint egy fir-
kálmány, itt-ott egy-egy kikandikáló betű, szó”. A szerző elégedetlen a nyelv-
vel, a szemantikai egységek jelentésfedezetével, egyre több szót húz át, helyez
határon kívül, hogy ez a törléses módszer végül is teljesen megsemmisítse az
optikai-értelmezési szabályok minimális létalapját, illetve, ahogyan Tóth írja,
kinyilvánítsa „a szavak általi kifejezhetőség keveslését”. Tsúszó *Szemüinktől
idegenen* című, 1936-os önvallomásából idézve magyarázatot kíván adni a szer-
ző elhallgatásának okaira: „...egy gesztus (...) a pillanat töredékében többet
ki tud fejezni, mint amire tíz vagy akár száz vers is vállalkozhat”.

Louis Aragon: *Költemény*, 1920
Man Ray: *Hangköltemény*, 1924

Tsúszó Sándor: *Légifelvelelek* (húzogatásos költemény), 1924–25

Be kell vallanom, Tsúszó engem itt, ezen a ponton ragadott meg, kezdett fo-
kozottan érdekelni. Mert ha mindez igaz, tettem fel magamban, úgy Tsúszó
helye ott van Kassáké mellett – érdemben és dicsőségben egyaránt. A *Magyar
Nap*ból vett idézet ugyanis nem bizonyíthat mást, mint hogy Tsúszó a korabeli
avantgárd szellemiségének a színvonalán mozogva képessé tette magát arra a
nem mindennapi – duchamp-inak is nevezhető – teljesítményre, hogy a „folya-
matot” szemléltesse, és a költészetet (művészetet) annak tagadása révén élje –
szó szerint is – tovább. Ezért határoztam el, utána nézek a feltételezett hagyat-
éknak. Tudtam, természetesen, hogy nemzeti kisebbségi elszigeteltségben, tá-
vol a nagyvilágtól lehetetlen annak művészeti élvonalával adekvát alkotói pro-
dukciót létrehozni, s így Tsúszónak is lehettek külhoni kapcsolatai, esetleg

ő maga is utazgatott hébe-hóba. *Spekuláció a maffiáról – Székfoglaló egy szabdkörműves páholyban* című értekezésének szellemi kisugárzása előbbi gyanúmat még inkább alátámasztotta. Az irányadó nyomok Nyugat-Európába vezettek, mintegy alátámasztva azt a feltételezést, hogy Tsúszó 1941-ben emigrált, és – talán az új körülmények hatására – vezetéknevének kiírásán is változtatott. Nem halt meg vagy tűnt el titokzatos körülmények között, ahogy rebesgették. Radikális elhatározását talán éppen az 1937 és 1941 közötti tartósan makacs elhallgatása érlelte meg: a hallgatás egyszerűen tettbe fordult át. De az is lehet, hogy a háború vihara készítette vándorlásra.

Engem most nem is annyira Tsúszó háború utáni sorsa érdekel, hanem életének és művészetének század eleji, mindeddig ismeretlen eseménysorozata. A *nyugati magyar irodalom lexikonából* ugyanis tudjuk, hogyan alakult sorsa 1941 után; hogy jelenleg Stockholmban él, s írásait több nyelvre lefordították. Ezt a végzetes nyugati utat azonban megelőzte egy korábbi, még végzetesebb. S ez volt az, amely döntőnek bizonyult a tsúszói életmű végleges megformálódása és minőségi állandósulása tekintetében. Hogy miért nem került sor ennek tisztázására már jóval korábban? Egyszerűen azért, mert az első kutatók képtelenek voltak kimutatni Tsúszó és Csúszó személyazonossági egybeesését. Ehelyett olyan részletkérdésekbe gabalyodtak, hogy például földbirtokos apja – fia rejtett hajlamait kendőzve – miféle álneveket talált ki a számára (többek közt Díva, Föltér K. vagy Turnóczy J.).

*

Az esztétikai nyomvezetés főbb szempontjait meghatározva elsősorban Légi-felvételek című húzogatásos költeménye szolgált kiindulópontomul. Tudtam, éreztem, hogy általa olyan szilárd alapra teszek szert, amelytől csak egy-két merészebb elrugaskodás és képzettársítás, s máris lelepleződnek ennek a helyi közegben páratlan kísérletnek a nemzetközi szellemi távlatai. A kérdéses költemény eredetijét Krausz Tivadar kaparta ki az örököségi hagyatékból, és közölte az *Irodalmi Szemlében*. Bár a Légi-felvételek a húzogatásos verstechnika egyik kései darabja, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ennek az alkotói modus operandinak az elméleti lefektetése egészen a húszas évek elejére nyúlik vissza: „Kezdő tollforgatóként is látom, hamarosan új kor köszönt reánk visszatarthatatlanul, eljő a bátor költők ideje, akik a hiány érzékeltetésével, a nihil látszólagos demonstrációjával teremtik meg a múzsa szent kenyerét csipegetők igaz önkifejezését!”⁶, írja az éppen csak tizenhat évét betöltő Tsúszó, mintegy előrevetítve a megálmódott versideált, akkor még nem sejtve, hogy részben Louis Aragon 1920-as *La Pensée* című fonovizuális verse alapozza meg ennek az irányzatnak a jövőjét.

⁶ Tsúszó Sándor: Alfától ómegáig. Kézirat, 1924. Russzi Ágostonné tulajdona.

Távol a zajos eseményektől és ugyanakkor információszűkében is Tsúszó ösztönösen megérzi a korparancs sugallatát, a modern idők friss, bódító lehelét, ám a provinciális létmehatározottság esetében is megteszi a magáét: modernista műveit fiókja mélyére rejti, zárlat alá helyezi. Egy 1924-es esemény azonban ismét lelket ver belé, s újra él a remény, hogy a nép elhivatott költőjének szerepköréből a népek kozmopolita törekvéseit képviselő művésszé képezheti magát. Ebbéli hitét látszik megerősíteni annak a szellemi rokonságnak a felismerése, amely Man Ray és közte alakul ki. 1924 nyarán ugyanis – a prágai Szépirodalmi Múzeum levéltárában általam feltárt adatok szerint – a helyi malatagyár Európa nagyvárosaiba igencsak sűrűn utazgató igazgatójának a jóvoltából apja kezébe kerül az az év tavaszán Párizsban kiadott 391 című folyóirat aktuális száma. Erről a lapról tudni kell, hogy Francis Picabia alapította még 1917-ben. Bár első négy száma Barcelonában jelent meg – később New Yorkba is átkerült –, a 391 lényegében a francia dada irodalmi sajtószerveként tört be a művészeti köztudatba. A Tsúszóék otthonába a véletlen magasztos közrejátszása nyomán betolakodott 391 egyik lapján az ifjú költő döbbenet pillantja meg Man Ray híres, áthúzásos eljárással készült optofonetikai versét. Abban a pillanatban – mintha égi csoda történt volna – Tsúszó Sándorban végérvényesen tudatosul, hogy nincs egyedül, s még véletlenül sem tévelygő amatőr ő, hanem egy különleges érzékenységgel megáldott férfiú, akinek a nagyvilágban igenis megvannak a szellemi elődei és vonatkozó támpontjai. „Befejezve nincs más, csak a végzet!” – kiált fel örömittasan, s olyan új terveket sző, amelyekkel egyenesen Európát óhajtja meghódítani.

Ekkor, az alkotói mámor közepette születnek meg sorozatban húzogatósos versei. 1925-öt írnak, amikor Tsúszó „már haszontalannak tartja *mindent* egy versbe sűríteni, csak a részeket, a részleteket adja, amelyek így lehetnek egyszerűen a minden megtestesülései”⁷. A nyelvi redukcióval kifejezett szemantikai telítettség, a „kevés szóból is ért az ember” népi bölcsessége, vagyis – mai kifejezéssel élve – a totális költészet válik az ő művészeti ideáljává egyszerűen, s hamarosan arra is rájön, hogy felesleges a korábban szabályosan leírt verssorok áthúzogatósa révén történő „tisztogatás”, hiszen a nyelvi-szintaktikai részecskéék fogalmi szerkezetének szétforgácsolása nyomán bekövetkező letisztult formai és tartalmi monolit egyfajta, az óegyiptomi és kínai ideogrammatikus írásmódra emlékeztető jelszimbolikában is sikeresen állandósítható. Hangsúlyozni is felesleges, micsoda felfedezés ez a számára. „A Semmi benépesül”, idézhetném egyik versét, mintegy érzékeltetve a végső beteljesülés előtti tsúszói ocsúást.

Ez a tsúszói korszak mindenképpen a nagy felkészülés, a honi állapotokból való elrugaszkodás kezdeti munkálatainak, vagyis Európa meghódításának elő-

⁷ Tóth Károly, i. m.

estéje. Számára, aki mindig is közösségi lény volt – hiszen a cigányság sorsában is osztozni kívánt, mint emlékszünk –, s elítélte az elefántcsonttorony-költészet mellett lándzsát törő, általa piperkőcöknek titulált poéták elkülönülését, szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy költészeti eredményeit eltitkolja a világ, különösen a hozzáértő, rokon lelkek elől. Amióta a kezében ott volt a 391, attól a szent pillanattól fogva készült a nagy útra, egyenesen Párizsba, a művészet fővárosába, vágyva a kortárs avantgardisták baráti közelségére és értő szavaira. „Ami szabad volt Adynak, mért ne lenne nekem is?” – írja naplójában, s ez a röpke utalás már azt is jelzi, hogy József Attila-imádata lassacskán múlóban.

A közép-kelet-európai léthelyzet bizonytalansága és kiszámíthatatlansága azonban megteszi a magáét, jócskán megvárakoztatja Tsúszót. Csak 1928-ban tud útra kelni, s ekkor már Párizs sem az, ami négy évvel azelőtt volt. Hiszen a dadaizmus mint mozgalom már 1923-ban megszűnt a francia fővárosban. Bekövetkezett az, amire Breton már 1922-ben ráértett, amikor ezt írta: „Hagyjátok ott a Dadát. Hagyjátok ott jegyeseteket, hagyjátok ott szeretőtöket. Hagyjátok ott reményeiteket és fájdalmaitokat...” A dada tehát nem létezett – megszűnt a 391 című folyóirat is –, de egy másik formában tovább élt, ez pedig a szürrealizmus volt. A tagadását az igenlés művészete váltotta fel, amely a társadalom és a művészet, vagyis a külső és belső világ közti szakadékot igyekezett a maga teoretikus módján áthidalni.

A polgári művészet szürrealista megvetésének és szociális-forradalmi feladatvállalásának nyomatékosítása kellemesen éri Tsúszót, a tömegek mindenkori szimpatizánsát, aki – származása ellenére is – a nép gyermekének vallotta magát. Breton művészeti vízióinak vetületében Tsúszó is lelkes helyesléssel fogadja a mozgalom egyik Rimbaud-tól kölcsönzött jelszavát, tudniillik hogy „az irodalom agyalágyultság”, vagyis hogy egy olyan dicstelen korban, amikor az ember sorsa forog kockán, szinte ízléstelenségnek tűnik, ha valaki verseket ír vagy képeket fest. Ebben a túlfűtött és új szociális-forradalmi eszméssel átítatott légkörben bizony Tsúszó is megfelelkezik jövetelének tulajdonképpeni céljáról, vagyis irodalmi-művészeti ambícióiról. Ilyesfajta dolgokkal előhozakodni, úgy érzi, szinte nevetelenség lenne részéről. „Ha a dadaista Tzara veszi is a bátorságot, hogy szürrealista lapokban publikáljon (!), nekem vajmi kevés jogom van ugyanezt megtenni”, veti papírra indokolt-indokolatlan kételyeit. Mindemellett bekerül az avantgárd művészeti köreibe, ott van minden fontosabb eseményen, de csak megfigyelőként, társalgó bennfentesként. Hallatlan szerénységről tanúskodik, hogy senkinek sem hozakodik elő oly nagy ambíciókkal alkotott húzogatóos verseivel, s még csak nem is tesz róluk említést.

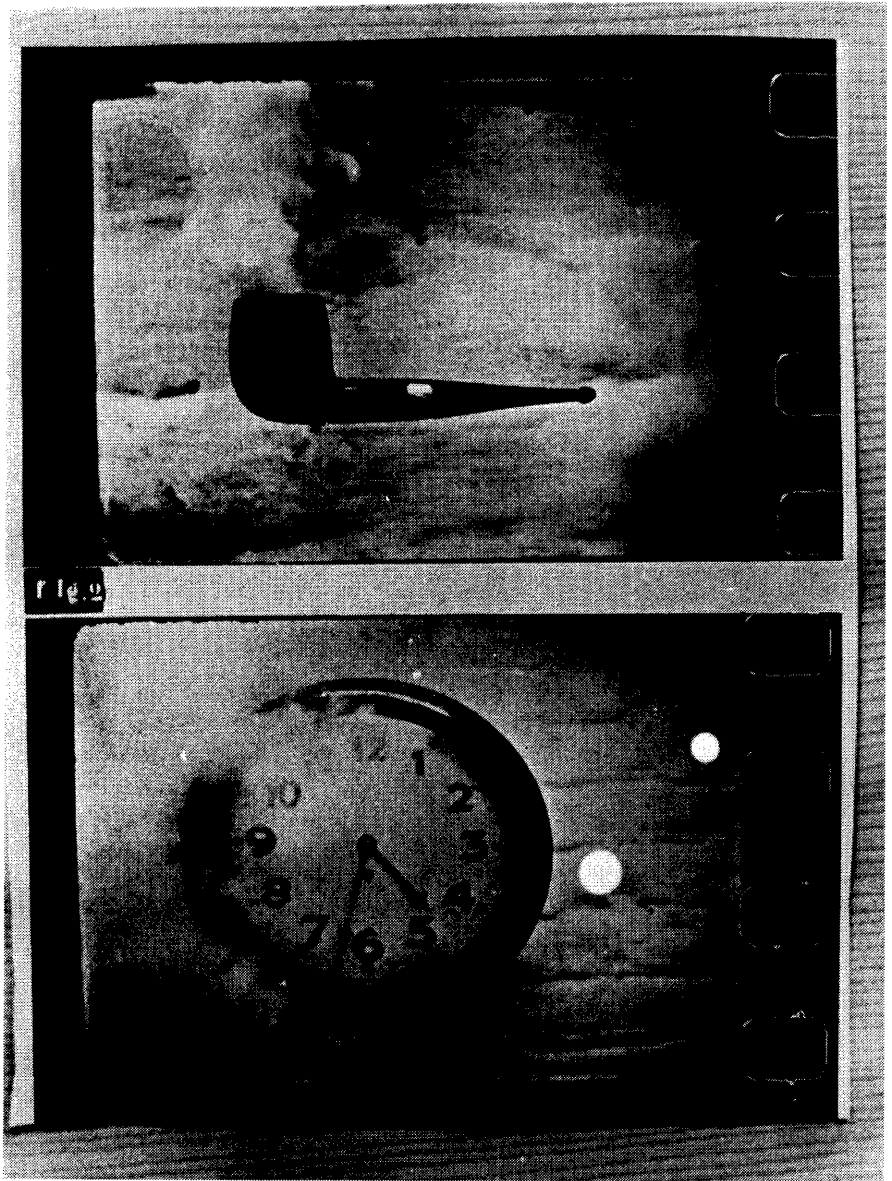
Nyilvánvaló tehát, hogy a művészet szürrealista önvizsgálata megbénítja benne a cselekvő hajlamot. Három évet tölt Párizsban anélkül, hogy naplójegyzetei mellett egyéb, művészeti természetű tevékenységet fejtene ki. Otttartózkodása szinte egyetlen értékesebb tárgyi bizonyítékának elsősorban az

Man Ray: *René Crevell, Tristan Tzara és Tsúszó Sándor, 1928 körül*

a fénykép nevezhető, amely Tristan Tzarával és az 1935-ben öngyilkosságot elkövető René Crevellle ábrázolja. A felvételt Man Ray alias Emmanuel Rudnitzky készítette 1928-ban, s egészen mostanáig nem tudták azonosítani a Tzara és Crevell melletti harmadik alakot. Az Association Française d'Action Artistique, valamint az Association Katia Pissarro munkatársainak segítségével azonban – más fotók alapján – azonosítani tudtuk az ismeretlen, méghozzá Tsúszó Sándor személyében. Az azonosítás csak vizuális úton volt lehetséges, mivel a Francia Irodalomtörténeti Múzeum levéltárából – az egyéb Tsúszó-dokumentumok, például naplótöredékek és levelek mellett – semmilyen, a kérdéses felvételt érintő vagy rá utaló adat nem került elő.

A párizsi Tsúszó-időszak másik jeles tárgyi emléke lehetett volna a Buñuel és Dalí készítette *Az aranykor* című film néhány képsora is. Ez a mélyen polgárellenes alkotás, amelyben „két vak felfalja egymást; egy apa megöli a fiát, csak úgy »heccből«; egy kamasz leköpi édesanyja arcképét (újabb *acte gratuit*); egy öreg hölgyet pofon ütnek; egy nő hevesen szolja Apolló márvány lába újját; Blangis gróf, Sade híres *Szodoma 120 napja* című regényének főhőse Jézus arcvonásaival jelenik meg a vásznon; végül feszületet látunk, amelyen női skal-

Tsúszó Sándor pipája és faliórája Louis Buñuel és Salvador Dali *Az aranykor* című filmjének elsődleges változatában, 1930

pok lógnak...”⁸, méltán lehetett volna a tsúszói szellem örök emléke, ha 1930 őszén, közvetlenül bemutatása előtt Buñuel nem rövidíti le az elsődleges változatot. Ennek következtében kimaradtak azok a ma is monumentális szürrealisztikus jelenetek, melyekben közelképben megjelenik Tsúszó néhány személyes tárgya, nevezetesen pipája és faliórája. A Francia Nemzeti Filmtár Múzeumának dokumentációs archívumában ma is őrzik a kivágott filmkockák tekerceit. Úgy hírlík, Tsúszó ezeket a tárgyakat akkor bocsátotta a párizsi szürrealista filmkollektíva rendelkezésére, amikor már eldöntötte, hogy sürgősen hazatér. A pipa és a falióra révén kívánta végérvényesen belopni magát a kortárs művészek szívébe és mindenkori emlékezetébe, hiszen a tsúszói értékrendszerben mindkettő az elmúlás, az elkerülhetetlen enyészet metaforája, de míg az óraketyegés „felettből diktatorikus”, addig „a pipa szálló füstje negéyesen melankolikus”.

Tény, hogy Tsúszó nem volt jelen az 1930 végén megtartott, hatalmas botrányt kavart bemutatón, s ezáltal akarátán kívül is megkímélte magát élete újabb nagy csalódásától. Így is végtelenül leverten és kedvszegetten tért meg a szülői házba, ahol a népes rokonság szorgalmasabb része épp a karácsonyfa díszítésével foglalatoskodott. Belépve a meleg szobába, amelyben minden oly ismerősnek tűnt, s a pillanat hangulata is szokatlanul idillikus volt, Tsúszó ajkát már csak a következő szavak hagyhatták el: „Ennyi a sors!”

*

Az elkövetkező hét esztendő bizonyos értelemben megnyugvást hoz Tsúszónak. Bár – mint Tóth Károly kimutatja – „irtózik minden irodalmat szűkítő próbálkozástól”, ő maga is a hagyományos verselés kánonjaiba esik vissza, s elveti Fábri európaiságprogramját. Való, hogy 1930-as hazatértét követően megszakad minden kapcsolata Párizssal, valamikori reményeinek táptalajával és életető közegével. Kizárólag helyben – mármint a szlovákiai magyar értelmiség orgánumaiban – publikál: 1933-ban a *Harangmadár* című versgyűjteményben szerepel; 1936–37-ben több ízben is a *Magyar Napban* cikkezik; 1938-ban a *Munka* jelenteti meg az európeér magatartásról szóló vitacikkeit. Állítólag 1937-ben felhagy mindenfajta alkotói gyakorlattal, ezért ezt követően megjelent írásai egytől egyig korábbi keltezésűek. Talán nehézkes anyagi körülményei készítetik rá, hogy fiókjá mélyéről elő-előhúzzon egy-egy már meglevő kéziratot. Minden bizonnyal így van. Ám való igaz, hogy előbb alig észrevehetően, majd a későbbiekben annál határozottabban vonul vissza a közéletből. Elege van már nemcsak Európából, hanem szülőföldje üres ígéreteiből, ugyancsak halmozódó gondjaiból, megoldatlan problémáiból. Ismét időszerűvé válnak

⁸ Bajomi Lázár Endre: *A szürrealizmus*. Gondolat, Budapest, 1979

azon sorskérdéseket boncolgató verssorai, melyeket a Ségi család című versciklusában találunk: „Kérdve-kérve /esztelen mélységbe/ esek, bár gyér a bér”. A napnál is világosabb, hogy itt, ezen a ponton szinte bűnbánóként tér meg valamikori kedvenc költőjéhez, József Attilához, akit annak idején Ady kedvéért hagyott cserben. Csalóka álom volt az csupán, mint később bebizonyosodott.

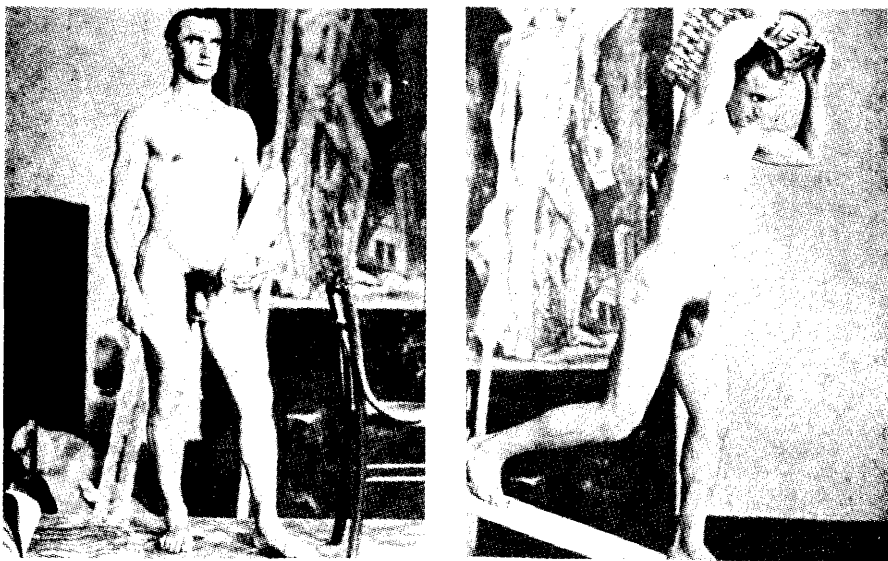
Az egzisztenciális és művészi lét peremére csúszott Tsúszó valóban eltűnik a „helyi pokol” feneketlen bugyraiban. Szinte remeteként tengeti életét, s még családi kapcsolatait is megszakítja. Kerüli idős szüleit, kerüli a rokonokat, a szomszédokat, a néhai rajongókat-irodalomkedvelőket, de kerüli a nőket is. Egyszóval mindenkit és mindent kerül, ami a külső világ eldologiasodására emlékezteti. Már-már az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja, hiszen – vélekedik – legalább ebben a kérdésben felnöhetne nagy költőideáljához, ha már poétaként erre semmi esélye. 1941-ben valóban eltűnik. Oly váratlanul, oly kitervelt fondorlatossággal, hogy az emberek azt pletykálják: meghalt, nem létezik többé. Haláláról az utókor legendákat sző.

*

De Tsúszó Sándor nem az az ember, aki csak úgy megfutamodna az élet gondjai elől, melyekről mindig utólag derül ki, hogy gyakran csak kváziproblémák. Új emberré kíván lenni, új életet óhajt élni. Látva a háború vészes közleledtét, ő is biztonságosabb helyen kíván meghúzódni, de – a balsorsot megtévesztendő – jobbnak látja, ha német földterülettől távol, délen próbálja meg a kitérést. Úgy tervezi, Rijekában felszegődik egy Amerikába tartó hajóra, és ezáltal megmenti – csupasz egzisztenciájával együtt – azt a cseppnyi alkotói opust is, melyet magáénak mondhat. Pestre utazik, majd a Balatonon felkeresi volt katonatársát, Kosznovszki Mártont. Ő azt tanácsolja neki, menjen előbb Szegedre, majd Szabadkára, s onnan – Zágráb érintésével – folytassa az utat Rijekába. Így is történik, de odaérkezvén, a sors keze ismét közbeavatkozik: az egyik kikötői kocsmában megismerkedik Bruno Loccival, egy negyvenedik életévét taposó, Tsúszónál öt esztendővel idősebb olasz fotóművésszel.

Loccinak azon nyomban megtetszik Tsúszó nemes alkata, kinek fizikumában rusztikus szikárság, tekintetében pedig sugárzó értelem lakozik, s rábeszéli, tartson vele Firenzébe, ahol modellként szeretné alkalmazni. Tsúszó rááll az alkura, mert úgy gondolja, Nápolyban is hajóra szállhat, nem veszít tehát semmit, legfeljebb néhány napot, esetleg hetet.

Firenzében derül ki, hogy Locci aktmodellt kíván belőle faragni, illetve dehogya faragni, meg van öneki ahhoz minden adottsága. Tsúszó most olyan dilemma elé kerül, mely felett néhány át nem aludt éjszaka múltával sem könnyű napirendre térnie, de végül is győz benne a kozmopolita szenzibilitás és a születésétől fogva rá jellemző nagyvonalúság. Szégyennek tartaná, ha éppen

A modell Tsúszó Sándor Bruno Locci firenzei műtermében, 1941

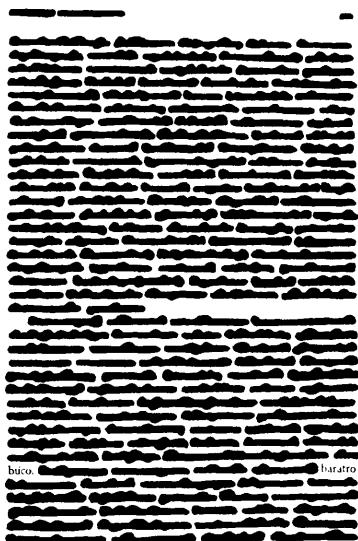
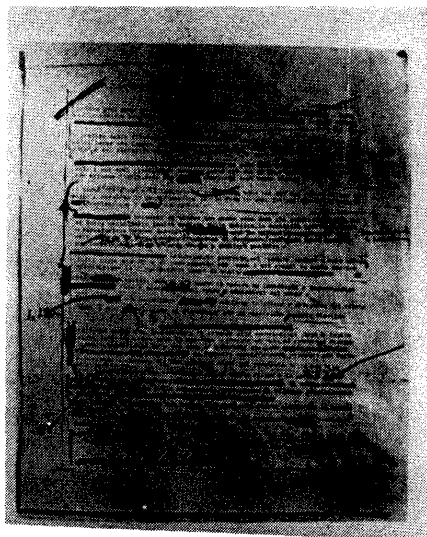
ő futamodna meg az efféle kihívások elől, aki odahaza annyit prédikált az egyetemes emberi gondolkodás korlátokat nem ismerő gyakorlati vonzatairól. „Ez is csak egy olyan megpróbáltatás, mint mikor az ember rímes verset kíván írni, de ami megszületik, nem több dadogásnál, melynek igenis van értelme!” – fut át agyán a gondolat. Végtere is nem bánja meg az új kalandot: aktképei révén ismét tehetős művészkörökbe verekszi fel magát. Locci éles szeme meglátja benne azt a feszültséget, amely rendhagyó alkatából következik, s rá is játszik erre a különleges emberi tulajdonságra: azokon a felvételeken, ahol elsősorban fizikai adottságait kívánja kiaknázni, kosárral a vállán vagy kalapáccsal a kezében ábrázolja, ahol pedig egyfajta intellektuális kisugárzásra van szükség, ott papírtekercseket helyez a kezébe, s megkéri, tekintetét a távol sejtelmes kódére szegezze.

A több mint egy tucat fényképből álló, a Tsúszó-fotók gerincét képező sorozatot a milánói Diagramma galéria 1974-es Locci-retrospektívája hiánytalanul vitte közönség elé. Ez azért is érdekes, mert Tsúszó – búcsút intve Firenzének – hamarosan Milánóba kerül, ahol nem kis erőfeszítéssel bár, de sikeresen elhinti a húzogatósas verstechnika elméleti-gyakorlati alapjait.

Aki tanult történelmet, tudhatja, mivel kellett Tsúszónak Olaszországban 1941-ben szembenéznie. Ami elől eredetileg menekülni próbált – hiszen ezért is kelt részben vándorútra –, s aminek a puszta gondolatától is egész lényében megborzongott, most mégis ott volt, illetve: ő volt benne. Am kész volt az

áldozathozatalra. Hiszen olyasmi történt vele, amiről mindig is ábrándozott. Úgy nézett ki, ez a régtől fogva dédelgetett és részben tudatosan visszafojtott álom végre megvalósul. Az olaszok felfedezték benne a költőt, pontosabban: megérezték, hogy a költészet, a Poesia korszaknyitó újítóját tisztelhetik személyében. Lám, erre – mármint a húzogatásra – még Marinetti sem gondolt, s az olasz ősvantgárd más nagyjainak a tehetsége sem ért fel odáig; most ott volt egy karnyújtásnyira, igazolva a régi igazságot, hogy a nagy dolgok roppant egyszerűek, de mit érnek, ha nincs, aki kitalálja őket.

A húzogatásos verstechnika a háború kitörésének időszakában nem tudott kellően kibontakozni, eléggé népszerűvé lenni, még akkor sem, ha az olasz kísérleti költészet egyik ága kifejezetten a grafikai-képi összevonások felé orientálódott. A tsúszói verstechnológia már csak az ötvenes években, az irodalmi akadémizmus felszámolásáért vívott értelmiségi harcban válik fontos fegyverré, egy olyan nyelvi evolúciós folyamat részeként, melyet a Stockholmba kitelepülő Tsúszó se nem tud, se nemigen akar befolyásolni. A Gruppe 63 nevű költészeti-irodalmi csoportosulás balszárnyának hívei az általános nyelvi forradalom illuzionista természetétől épp a valóságot alapjának tekintő Tsúszó-strófa révén kívánnak elrugaszkodni. A hatvanas-hetvenes években kifejlesztett s ősenek a tsúszói vívmányt megnevező költészeti gyakorlat – a Tsúszó Sándor iránti tiszteletből – a „poesia chiusa” nevet kapja. A név rendeltetése lényegé-

Tsúszó Sándor olasz követői:
Steliomaria Martini: *Kézirat*, 1963; Emilio Isgro: *Törlés*, 1972

ben kettős. S ebben van zsenialitása: míg kiéjtésileg határozottan a Tsúszó vezetéknevre asszociál, addig tartalmát tekintve tökéletesen fedi az általa jelölt költészet természetrajzát, vagyis tekinthető zártnak, de egy beszéd vagy írás záradékának is. A poesia chiusa a poesia visivának egyik meghatározó irányzatává válik, különös tekintettel arra a képességére, hogy a húzogatósos verstechnika mintegy megzabolázza, semlegesíti a szószátyár olasz költészet verbális-szentimentális ömlengéseit.

A tsúszói költészeti forradalom kiteljesedése immár szerzőjének ellenőrzése nélkül megy végbe. „Annyi baj legyen!” – nyilatkozta Tsúszó a Stockholmer Daagbladet munkatársának, aki arról faggatja, mit szól a kései áttöréshez. A szerénységéről messze földön híres magyar emberből azonban harapófogóval sem lehet többet kihúzni. Csak annyit tudunk róla, hogy vezetéknevét átírja Csúszóra, s hogy visszaevéz az anyanyelvi irodalom klasszikus zománcú vízeire. Hogy vajon mindez a hagyománytisztelő svéd közeg hatásának tudható-e be, csak találgatni lehet. Életében és munkásságában sok még a fehér folt, a tisztázatlan kérdés. Jó lenne, ha a nyugati magyar írók közül vállalkozna rá valaki, hogy felkeresi, vagy ha már nincs az élők sorában, gondozásába venné a páratlan hagyatéket, ami miatt egyszer – meglehet – a magyar irodalom történetének egyes fejezeteit is át kell majd írni.

(1989)

ADALÉKOK

I.

Kedves Bálint,

(...) György Mátyás,¹ a szabadkai költő után kutatva, pontosabban talányos és titokzatos eltűnésére keresve magyarázatot, az 1980. esztendő folyamán többször is néhai Vujić tanár úrnál kötöttem ki, aki rendelkezésemre bocsátotta magánarchívumának néhány iratát. Itt akadtam rá egy számomra ismeretlen alkotó leveleire, naplójára és néhány versére, aki az 1937–1941 közötti időszakban szórványosan levelezett György Mátyással. A napló – voltaképpen egy melankolikus írással sűrűn telerótt hatvanlapos, kockás iskolai füzet – egyfajta személyes művészi vallomás volt. Egy György Mátyásnak ajánlott, 1941. január 15-i keltezésű verssel kezdődött ez a költői breviárium, és Csúszó Sándor látta el kézjegyével. Íme a vers:

indeficiens györgy mátyásnak

*én világom
ó borotvám élén táncoló diabola
végzetem megkerülhetetlen
kezdete felé
csúszik
egyre csak csúszik tova*

*Szabadkán, 1941. január 15-én
Csúszó Sándor*

A Csúszó név az idő tájt még nem jelentett számomra semmit, és az Akadémiai Kiadó 1965-ös, háromkötetes *Magyar Irodalmi Lexikon*ában sem akadtam nyomára, így aztán

¹ „A tizes évek magyar irodalmi avantgarde-mozgalmainak élvonalában állt György Mátyás (1887–1944?), aki azonban nemcsak írásaival támogatta ezeket a mozgalmakat, hanem – minthogy földbirtokos volt Szabadkán – anyagilag is hozzájárult kiadványaik megjelentetéséhez. A Nyugat körében tünt fel verseivel, majd Kassák Lajos köréhez csatlakozott, és írásai A Tett és a Ma című folyóiratokban jelentek meg. A tizes évek második felében radikalizálódása már irodalmi és politikai is egyszerre, úgyhogy Révai Józseffel, Lengyel Józseffel és Komját Aladárral együtt szakít Kassák Lajossal és a társadalmi forradalmat hirdető írócsoporttal vesz részt a Tanácsköztársaság életében. Ennek bukása után Bécsbe emigrál, onnan Szabadkára tér vissza, a cselekvő írói magatartástól mind jobban távolodva. A Hídba Szerb György néven írt. A fasizmus áldozataként vesztett nyoma.

Költői felszabadulása a tizes évek második felében játszódott le, amikor megismerkedett a futurizmus és expresszionizmus költői lehetőségeivel. Szinte mámorosan adja át magát ezeknek a tanításoknak, és ő lesz a legprovokatívabb és legszélsőségebb futuristája a magyar költészetnek. Itt már nyelvi nehézkességei is erénnyé válnak, és a költő mintha egy beszédet megelőző nyelv dadogásából akarná kihámozni az új életérzés üzeneteit. Radikálisan szakít tehát a hagyományos szépségeszménnyel is, és azt az újat kutatja, amelyet ő „előttiségnek” nevez. Legjelentősebbek ebben a korszakában azok a versek, amelyekben zenei és képzőművészeti ihletést követve megszólaltatja Pcasso képét és Bartók Béla dallamát.” (Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975)

Vujić tanár úr kedvességének köszönhetően a tulajdonomba átkerülő iratokat félrerkaktam, azzal a céllal, hogy egy későbbi időpontban alaposan áttanulmányozzam őket. Egy dolog azonban nem hagyott nyugodni, nevezetesen az, hogy ez a bizonyos napló nagyon különleges volt. A különböző tények és adatok mellett – amelyek, az igazat megvallva, mellékesek voltak György Mátyás „eltűnése” körülményeinek meghatározásában – a naplóban vagy tucatnyi rendkívül érdekes vizuális költeményt találtam, amelyek arra engedtek következtetni, hogy szerzőjük talányos egyéniség lehetett, olyan, akinek kiléte után érdemes lenne komolyabban kutatni. A gondviselés azonban kiterjesztette szárnyait a napló fölé. A Csúsózó név, amelyet emlékezetem apadó vize egyre távolabb vitt tőlem, hirtelen egy elevenen élő ember alakjában bukkant elő, akin nagyfokú vitalitása ellenére is meglátszott az elmúlt évek sokasága, amikor 1983 júniusában Rijekában megismertem. Azokban a napokban Art Lover barátommal a rijekai XII. Ifjúsági Biennálé keretében *A világ városainak egyéni helyrajza* című projektumunkon dolgoztunk. Ez abból állt, hogy Rijeka utcáin bolyongva véletlenszerűen oda-odaléptem a járókelőkhöz, arra kérve őket, hogy egy darab papírra rajzolva magyarázzák el a Bonavia Hotelhoz vezető utat. Ha a járókelő rajzolni kezdett, én magyarul odakiáltottam Lovernak, hogy „mehet”, mire ő lefénnyképezett bennünket. Ezeket a fotókat aztán, a képen szereplők által készített egyéni helyrajzzal párosítva, kiállítottam a biennálén.

Már harmadik napja róttuk ily módon Rijeka utcáit, amikor a vasútállomás közelében lévő szűk sikátorok egyikében a leánderek és babérfák mély árnyékában egy öregurat láttam meg üldögélni. Elindultam feléje, és magyarul szóltam Lovernek, hogy az öreg ne értse: „Nézd, ez az ember bizonyára segíteni fog.” Ezután odaléptem az öreghez, és

szerbül szólítottam meg, arra kérve, hogy rajzolja le a hotelhoz vezető utat. Nagy elképedésemre az öreg tartózkodóan mosolygva régies akcentussal árnyalt, de jól érthető magyar nyelven szólalt meg. Ezt mondta: „Nyugodtan beszélhet magyarul, fiatalúr, úgy vélem, még jól beszélem én is.” Ebben a pillanatban készítette Lover a képet, melyet el is küldök neked.

Akcentusa miatt hirtelen arra gondoltam, hogy egy olasszal futottam össze, de amikor én is és Lover is bemutatkoztunk, és az öreg is kimondta a nevét, ismét megdöbbenem: az előttünk álló ősz öregúr Csúszó Sándor volt. Az ég, a környező fák, Rijeka, az egész Adria megbillentek velem az izgatottságtól, képzelheted, mennyi kérdéssel ostromoltam meg Csúszót. Taxival szöktünk meg a naptól izzó város katlanából, és az Opatija melletti parányi halászfaluban, Voloskóban költöttük el ebédünket. A beszélgetést a Dubrovnik Hotelban folytattuk, ahol Csúszónak lakosztálya volt, hogy az aszfödéloszok és egy-egy pohár jó öreg Chianti mellett elkészítsük azt a kilencvenperces hangfölvételt, melynek során Csúszó elmondja kissé furcsa vallomását. Ekkor természetesen elsősorban György Máttyás érdekelt, és Csúszó igazán érdekes dolgokat közölt vele kapcsolatban, de csak 1988 áprilisában, a Csúszónak szentelt irodalmi összeállítás² elolvasásakor vált számomra teljes értékűvé mindaz, amit aznap az agg költő elmesélt. Ekkor értettem meg, hogy nagy fölfedezés küszöbén állok, és hogy kiemelkedően értékes dokumentumok birtokába jutottam, melyek segítségével Csúszó életének és munkásságának egy – szerintem – fontos időszakát lehet majd értelmezni. Csúszó előfutára volt annak a költői forradalomnak, amely a ROT művészkor működésével és a braziliai *Noigandres* c. folyóirat köré tömörülő nemzetközi költői csoport megalakulásával teljessé vált ki.

Ma mégis csak egy kötetlen – felindult lelkiállapotban írt – levelet küldök el neked, melyet magyarázatként is fölfoghatsz arra a tényre, hogy a Csúszóról szóló tanulmányom még mindig adósod vagyok. Most csak Csúszó Szabadkán való tartózkodására fényt vető tényekkel foglalkoznék. Mindennek alapja a már említett napló, amely a felfedezett tények fényében több szempontból is érdekesnek bizonyul. Adatokat szolgáltat ugyanis Csúszó munkásságának vizuális költészeti részéről, amelyről jóformán semmit se tudunk, pedig szervesen épülnek rá Csúszó korábbi „áthúzott” verseire. Az 1941. január 15-étől szeptember 4-éig vezetett szabadkai napló mélyen Csúszó emlékezetébe vésődött. Feltűnő izgatottsággal (az Opatijában készített hangfölvételén világosan hallani, hogy többször torkán akadt a szó) részleteket is fölidézett a naplóból, verseket mondott el, leírta a beragasztott vizuális költeményeket, egyre azon igyekezve, hogy eltitkolja az őt hatalmába kerítő megrendülést. Azt magyarázta, hogy a napló abbéli próbálkozása volt, hogy lejegyezze a kísérleti költészethez való viszonyát, és hogy ennek a naplónak valamiféle jövődöbéli kiáltványának az alapját kellett volna képeznie, melyet azután írt volna meg, miután átlépi „... a fasizmussal megkerített Óvilág határait... minél távolabb kerülve a Dunától, és a nemzeti szenvedélyekkel beszennyezett Közép-Európától”.

Röviden, Csúszó Sándor azon a háborús tavaszon és nyáron a titokzatos költő, György Máttyás vendége volt Szabadkán. A régi avantgardista lelkesedett Csúszó „áthúzott” verseiért, és rábeszélte, hogy fogjon munkához, és lépjen tovább a vizuális

² *Irodalmi Szemle* c. folyóirat, 1987. 10.

költészet terén, építse tovább „áthúzott” verseit. Csúszó ekkor már érett alkotó volt. Elkábította a gazdag nagybirtokos figyelmessége, a gyönyörű palicsi villa könyvtára; és egyre halogatta, először csak napokkal, majd hetekkel Zágrábba való visszatérését, hogy végül az alkotói szelleme kerekedjen fölül. A palicsi azúr tavasz, a távoli háború ritka visszhangjai, a kiváló munkafeltételek megtették a magukét. Pannónia félreeső zugának nyugalma és a szinte teljes elszigeteltség mintha új erőt lehelt volna a radikális költői lélekbe, hisz ismét elkezdett alkotni, felfedezni és építkezni. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy nagy hatással volt rá Farkas Béla³, a különc, ópiumélvező festő, akivel Csúszó hosszú, kimerítő beszélgetéseket folytatott a Palicsi-tó partján sétálva. (Erről a kapcsolatról azonban más alkalommal többet írok majd.)

Így aztán, megszegve nihilista hallgatási fogadalmát, melyet „néma sikolynak” nevezett, munkához lát, és továbbfejleszti „áthúzott” verseit. Naplójába március 10-én ezt jegyzi be: „Az áthúzott versek lényegében a költészet tagadását jelentik, a klasszikus írott költészettel való teljes összhangtalanságot. Az áthúzás, a megsemmisítés végső gesztus, végső ítélet. Ezek a versek az írott költészet legyilkolásának visszatükröződései, nyomukban csak a poétikai gondolatok kódös ortográfiájú, vizuálisnak is alig mondható lenyomatai maradnak, a mindenkori írás és értelmi képességeink képviselőiként. Fölvetődik végső megsemmisítésük kérdése is, de az olyan lenne, mintha legyilkolt gyermekeink holttestét égetnénk el. Elképzelhető egy új megközelítése is ezeknek a haláltáncszerű költeménymaradványoknak, oly módon, hogy a túlhaladott költészeti elv maradványain új hozzáállással és minőséggel új meglátásokat teremtünk.”⁴

Ezek után nyilvánvaló György Mátyásnak, a régi Kassák-párti akotónak a hatása Csúszóra. Kassák elve, mely szerint rombolnod kell, hogy építhess, a fáradt, ötvenegy éves György Mátyást már nem ösztönzi, inkább áthatolhatatlan falat jelent számára, mely előtt kénytelen megtorpanni és költőként elhallgatni. Itt van azonban a fiatal Csúszó Sándor, akinek segítségével megkísérel megoldást találni erre a megoldhatatlannak tűnő feladatra, Csúszóra vetítve fáradt költői énjét. Így válik a fiatal költő az elnémuló György Mátyás alanyává: „Bennem látja meg nem valósított ifjú költőiségét”, jegyzi le Csúszó naplójában, és ez szemmel láthatólag fedi a valóságot. De nemcsak a fáradt avantgardista az egyetlen oka Csúszó hosszúra nyúlt szabadkai tartózkodásának. A másik körülmény, amely jelentős szerepet játszott a kilenc hónapig tartó vendégeskedésben, Szabadka lenyűgöző építésze, amelyről így ír naplójában: „Egyetlen másik városnak sincs ilyen építésze. Időnként úgy érzem, hogy egy gyönyörű, szecessziós ex librisbe léptem be, a heraldikus flóra és fauna varázslatos világába, amely e vizuális Babilon falain és homlokzatain ágazik dúsan szerteszét, tövében pedig a nyelvek, a jelenségek és a kultúrák nagy kavalkádja tenyészik. E város-erődítmény-állam Előljáráóságának épülete föllelkesített és elképesztett fönségével. Megállt bennem az ütő, amikor először megpillantottam ezt az építményt, és ahogy közeledtem hozzá a vasúttól a központ felé vezető úton, egyre inkább a hatalmába kerített valami meghatározatlan izgatottság,

³ Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*. Monográfia. A szerző kiadása, Szabadka, 1977.

⁴ Csúszó Sándor eredetileg magyarul írt naplójának részleteit a fordító kényszerűségből fordította vissza magyarra, mert az írás szerzőjének nem állt módjában a szerkesztőség rendelkezésére bocsátania az eredeti szöveget.

nagy vágyat éreztem, hogy minél előbb belépjek az épületbe. Amikor pedig benn voltam, elakadt a lélegzetem a látványtól. Sokáig álltam némán a főbejárat márványlépcsőjének korlátjába fogódzva. Lassanként tértem csak magamhoz, megértve, hogy a látás minden. Látni kell ahhoz, hogy gondolkozhass, mint ahogy élned kell, hogy meghalhass. Jelek, szimbólumok fogadtak, stilizált, misztikus és ismeretlen képírásba átalakuló flóra, az üvegfestmények fényével tarkázott csillogó kerámia, hajdanvolt mives kezével formázott fém és fa – mindent ez borított, a padlót, a falakat, a mennyezetet, a bútorokat elborította ez a gazdag jelentéssel bíró vizuális üledék. A jelentés gyönyörű zenéjébe burkolt, vizuálisan telített tér néma kakofóniája volt ez, amelyet inkább csak éreztem, racionálisan nem tudtam vona megmagyarázni. A vizuális nyelv »némaságát« – jöttem rá hirtelen – az én áthúzott verseim is képviselik, ez a némaság egyenesen a lelkiismeretünkhöz szól. Még ma éjjel megölkök egy tucatnyi szót, ollóval vagdalom őket össze, és megalkotom a VERS ÚJ KÉPÉT.” Valamivel később, március 17-i keltezéssel néhány beragasztott vizuális költemény után, melyek fénymásolatát itt küldöm, ez áll: „A »kastély« nélkül nem tudtam volna belépni a Képversek világába.”

Mit is mondhatnék erről a bensőséges írásról, a poétikai világ egy sajátos meglátásának kialakulásáról szóló bizonylatról, amelyet olvasva tanúként álltam egy lélek fonséges átalakulásánál és a költészet új értelmezésének megszületésénél. Megrázó és egyedülálló dokumentum ez, hidd el, olvasása közben a felfedezés örömetől a szemem is könnybe lábadt...

A napló egyes részei regényszerűen érdekesek, és mivel készülő tanulmányomban nem akarok foglalkozni vele, most idézek belőle egy részletet, amely világosan szól Csúszó lelkiállapotáról és a Szabadkán való tartózkodása alatt őt ért lelki viharokról:

„1941. március 22-én, a tavasz második napján Hajnal előtt bevetem négy mérés »villámot«⁵. A bimbózó orgonák illatától terhes felhőkből véres eső esik. Bélát a szobájában hagytam, váratlanul mély álomba zuhant (a villám tarolta le), pedig – valószínűleg fanatikus munkakedve hatására – egész éjjel rendkívül éber volt. Harminchétyszer kísérte meg lefesteni a Napot, »magát a fényt«, ahogy mondogatta, de ez sehogyan sem sikerült neki. Tegnap valahonnan nagy mennyiségű aranyfestéket kerített, majd fehér, okkersága és piros színnel keverte. Hajnalra a ruháját, a bútorokat, a kezét, az arcát, még a falakat is ez az aranyfesték borította, ő pedig végtelenül elégedetlen volt. Rajtam is bőven volt ebből az »aranyszínű világoasságból«, sehogyan se tudtam eltávolítani. A városháza előtti parkban álltam az esőn, arra várva, hogy lemossa rólam az éjszaka aranyló nyomait. A piszkos, esős reggel kísérletes fénylő vonta be a fákat, az épületeket, az egész várost, minden imbolygott, és szinte súlytalanul lebegett a szürke, áthatolhatatlan ködben...

Éreztem az eső hűvösét, bőrömet kellemesen simogatta a tavaszi víz, közben egész bensőmet megrengették, szinte szétvetették a bennem tomboló villámok. Robbanás előtti gránát volt a testem. Arra gondoltam, hogy ha testem szétrepül egy néma robbanásban, akkor nem marad belőlem semmi emberi; nem véres testrészekre és belső szervekre fogok széthullani, hanem atomokra és sok milliárd apró fénypontra, amelyek

⁵ A „villámról” Csúszó egy helyen azt írja, hogy zöld színű, kásaszerű hallucinogén anyag, amelyet a Papaver somniferum éretlen gubóinak megdarált pépjéből kapunk, egy kevés csipős paprika és akácmez hozzáadásával. Erős alföldi pálinka illik hozzá.

bolondosan kergetődzve szállnak majd szét e borongós, nedves reggelen. Rettegtem a robbanástól, de ugyanakkor kívántam is... Furcsa és fölfoghatatlan érzés.

Kitartóan esett tovább, a napot is eltakarta az eső, ez azt jelentette, hogy egész nap esni fog. A szürkés-kék, apró esőcseppekkel tarkított fényből egy jól öltözött fiatalember lépett elé. Bizalomkeltő alakján frissen vasalt, teljesen száraz öltöny feszült; pedig nem volt esernyője. Csöndesen és jólnevelten mutatkozott be:

– Jó reggelt, uram, szólt, Csáth Géza a nevem, író vagyok.

– Jó reggelt, viszonztam a kezem nyújtva, Csúsó Sándor vagyok. Múlt éjjel egy barátom az Ön írásaiból olvasott föl nekem, és mondhatom, nagyon tetszetek.

– Örülök neki, noha még sokat, nagyon sokat kellett vona dolgoznom rajtuk.

Kisfiús visszafogottsággal kért meg arra, hogy látogassam meg vele édesanyját. Arcán furcsa, csúnya mosoly ült, ilyenmel még embernél sohasem találkoztam. Az utcák lassan megteltek siető járókelőkkel, esernyők védőszárnya alól fenyegetően néztek ránk. Sötét, izamos udvarokon mentünk át, aztán hosszú, fehérre meszelt, kihalt folyosókon folytatódott utunk, csak a távolban villant meg egy-egy fehérköpenyes alak. Csáth arcán továbbra is az a furcsa-csúnya mosoly játszott, de már maszkszerűen hatott: arcvonásaihoz nem illő görbe vigyor ült az arcán. Följutottunk a padlásra, ahol az egyik sarokban szétszórt könyvsomagok, folyóiratok, rajzok, kották és kéziratok tömkelegében mozdulatlan, könnyű lepellet takart viselős nő feküdt. Közlebb lépve vettem észre, hogy a testet, a rajta lévő ruhát és a környező papírhalmokat rozsdás, vörösbarna foltok éktelenítik. Csáth odébbtolta a papírokat, majd megragadva a ruha szegélyét, a nő térde fölé vonta azt.

– Fiatalkoromban azt hittem, hogy a vonzó női lábnak zongoraláb formájúnak kell lennie, ma viszont belátom, hogy a fejtetőre állított pezsgősüveg vonala az ideális. Nézzen hát ide, és adjon igazat!

Megszédültem. A látványtól és a padlás fülledt levegőjétől hányni kezdtem... az esőn álltam a városháza előtt, hajnalodott, az éjszaka keserű mézét hánytam ki... Sietős léptekkel indultam el menedékem felé, az esőcseppek kopogásán át még eljutott hozzám új ismerősöm hangja:

– Holnap találkozunk, uram, ugyanebben az időben, ugyanitt!

Riadtan fordultam meg: egy fiatal, nevető gimnazistalány pihentette rajtam érdeklődő tekintetét, fűgén lépett el mellettem. Neki sem volt esernyője, de fején bolondosan félreapta a mézédés VIII-as számmal ellátott diáksapkát."

Kommentár nélkül hagyom mindezt, hisz teljesen fölösleges lenne magyaráznom, meg aztán be is kell már fejezmem ezt a hosszúra sikeredett levelet, sok még a dolgom. Itt hevernek íróasztalomon ezek az izgalmas dokumentumok, sokat írhatnék még róluk.

Amint elmúlik a tavaszi kiállításom körüli zűr, útra kelünk, Art Lover és én. Szlovákiába látogatunk el, Csúsó szülőföldjére. Hiszem, hogy Hurban Hollý, a pozsonyi antikvárius jóvoltából hozzájutok még néhány Csúsó Sándorral kapcsolatos irathoz, melyek segítségével meghatározhatok és bizonyíthatok néhány lényeges, Csúsó életével összefüggő tény, melyek egyelőre csak föltételezésem zavaros és bizonytalan világában tenyésznek. Meglátogatjuk majd Kassák szülővárosának, Érsekújvárnak a régi temetőjét is, illetve azt, ami a háború után megmaradt belőle.

Személyes okok készítetnek erre, egy közös barátunkhoz fűződik az a furcsa és megrázó történet, amelyet majd a szlovákiai sötét erdőrengetegből való visszatérésem után mesélek el neked.

Szeretettel üdvözöl igaz barátod:
SLAVKO Matković
RAJSLI Emese fordítása

II.

Kedves Bálint,

Tsúszó Sándor munkásságára, az utóbbi évek során tudományos felfedezését is megérni látszó nagyszerű művére magam is, természetsszerűleg, csak nemrég figyelhettem fel. Nem lévén tulajdonképpen igazából szakavatott ismerője a történelmi avantgárdnak, a magam részéről tehát, pusztán a fokozott személyes érdeklődés szintjén követhetem Tsúszó, a korszakalkotó század eleji európai irányzatokkal analóg s fölöttébb eredeti tevékenységének feltárását.

A mostoha utókor érdektelenségét sokszor a ténylegesen nagy egyéniségekkel szemben az ő esete is illusztrálja. Szívből örvendek ezért műve rekonstruálásának, miközben szerény hozzájárulásom jeléül továbbítom a tudományos művészettörténetnek azt a három, mindenképp autentikus Tsúszó-munkát, melyeket 1989 júniusában Nyugat-Berlinben sikerült elragadnom a valószínűleg biztos pusztulástól.

Az 1927-ből származó, nyilván dadaista szellemben készített kollázsok szlovák nyelvű (de nem névre szóló), a szerző saját kezű ajánlásával vannak ellátva, s Alexander Tsúszó aláírását viselik; tekintettel azonban ismeretlenségére e munkák nem kerültek, a hihetetlen értékük ellenére, a gyűjtők kezébe. A kollázsokat a berlini 17. Junistrassén, a vasárnaponként megrendezendő antikvitáspiacon leltem meg egészen véletlenül, hiheted, nem kis meglepetésemre, megsárgult, jelentéktelen, giccses vízfestmények és szánergrafikák egy halmazában.

Üdvözöl
KEREKES László

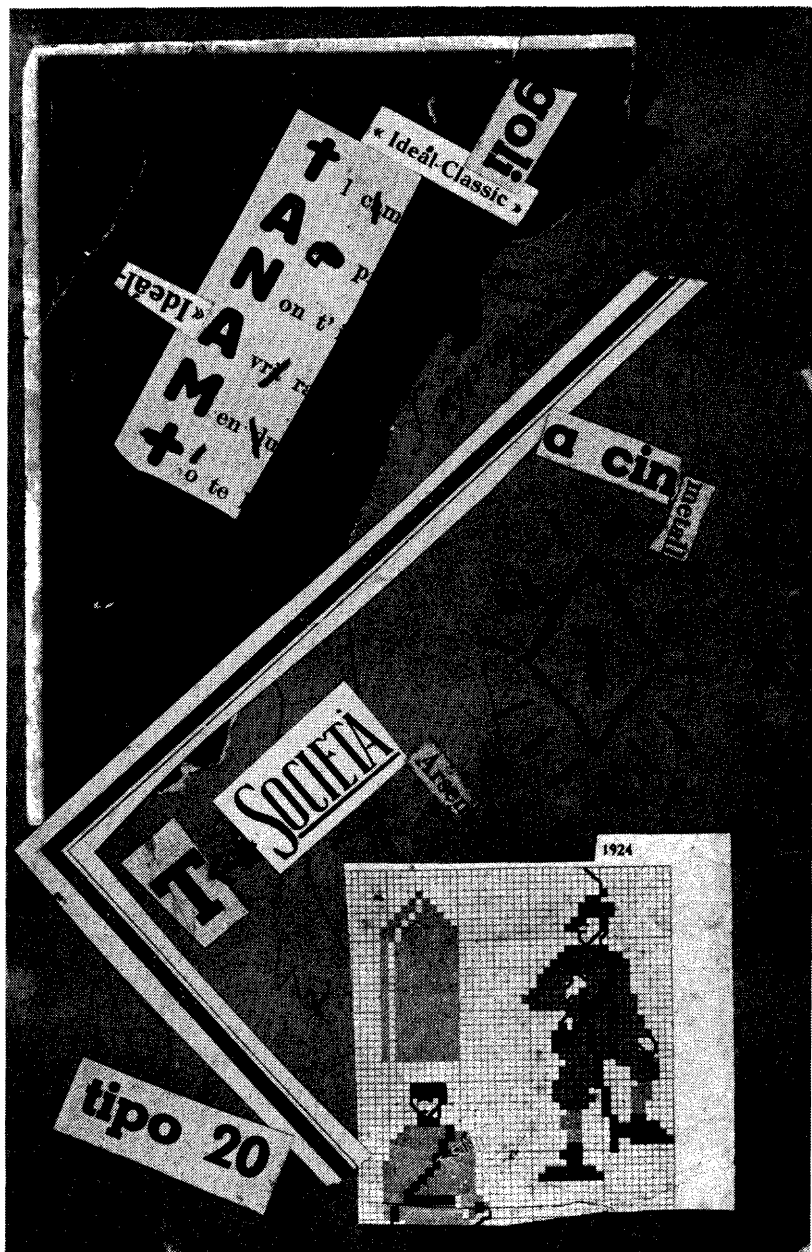
Berlinben, 1989. június 29-én

*Súprimnem úctou vás Alexander
1-III-1927. Tuzso*

III.

AZ ALKONYPÍR HULLÓ SZIRMAI

Szemelvények Rózsa Mihály, alias Tsúszó Sándor 1988-ban Párizsban kiadott Versek című kötetéből

HÓDÍTÓ ÚTON

Élek újra! Élek, élek!
 Édes Élet újra éllek,
 El vagy űzve tetszhalál!
 Percnyi nyugtot nem talál
 Most már a vágyam,
 S nem susogva, lágyan,
 Halkan száll majd énekem!
 Most már énekelem
 Úrból, Éteren,
 Törvényemre lét terem!
 Most egész más nóta járja,
 Dúlhat, zúzhat tenger árja,
 Zúgó fürgeteg,
 Csillaghalmazt görgetek!

ÁLMAIM

Gyönyörüket álmodom!
 S átsuhanva Álmomon,
 Ágyam elé áll s felkelt
 való, hozva a reggelt!

Vélük éppúgy vagyok én,
 Mint borús nap reggelén,
 Nem is húztak még Delet,
 Bealkonyult, este lett.

AZ ATEISTÁK SZÁMÁRA

Bár a Földnek még nagy részén
 A Sötétség mindig az Úr,
 Az elmék ez ősi Vészén
 Úrrá lesz majd a kék Azúr!

JEUDI 14 JUILLET 1983

Munkában telt életemnek
Szörnyen hosszú tartama!
Álmodva, az éjek hossza
Bár oly soká tartana!

ESZMÉK?!

Agyamban kínzó, álmatlan éjjel
Gerjedő eszmék foszlanak széjjel,
De azért mégis, mint gálya révben,
bérlhet egy-egy, egyszer egy évben.

TAPSOLUNK, TAPSIKÁLUNK

Versírásba ha kezdek,
S nem tetszik az eredmény,
Mert sokszor rossz a kezdet,
Hamar elszáll a Remény.

De ha jót is találok,
Mínthogy most már nem állok
Mint egy számár a Hegyen,
Hogy gátlásom ne legyen:

Mint a győztes bajnokok,
Önmagamnak tapsolok!

A VÁLOGATÓ JEGYZETE

Tsúszó Sándor aggkori versei kétségtelenül a visszapillantás és a pálya önértékelésének a szándékát hordozzák. A nyelv valamikori nagy újítója, mint már utaltam rá, több ízben érkezik el ahhoz a kritikus ponthoz, amikor szembesülnie kell az örökös dilemmával: abbahagyni vagy folytatni. Ezt a B. Szabó György által is vizsgált problémát az élet váratlan fordulatai Tsúszónál még inkább kiélezzik.

Bár az életének a második felét Svédországban realizáló Tsúszó nem mutat érdeklődést avantgárd költészeti „szabadalmainak” nemzetközi kifizása iránt, arra is gyengének bizonyul, hogy egyszer s mindenkorra elvágja az őt a művészethez kötő fatális köldökzsinórt.

A pályát összegző írott versek 1988-as kiadása határozottan bizonyítja, hogy a halálra készülő – ám tulajdon szellemének halhatatlanságával nagyon is tisztában levő – Tsúszó képtelen magába fojtani a mondanivalót, az életbölcselet legcsodálatosabb költői megnyilvánulásait. A szerénynek született és életét is szemérmesen leélő költő önmagával szemben támasztott igényei továbbra is csekélyek, ezért a harmincoldalas, mindössze tizenhat költeményt tartalmazó füzet szerzője a Róza Mihály álnév mögé rejtőzik.

Az itt közölt válogatás arra a szempontra épül, hogy minél hívebben mutassa be a cikázó elme rapszodikus állapotait. A számtalan kudarcot és csalódást megért szerző még érez magában annyi erőt, hogy kozmikus magasságokba emelkedjen és úrrá legyen az univerzum metafizikai szubsztanciáin (*Hódító úton*). Máskor az álom és az ébrenlét határán tölti el az ébredés tényének különös – csak idős emberek számára érthető – öröme, hogy egy zseniális költői metaforába csapva át az élet rövidségének konstatálásán szomorodjon el (*Almaim*).

Az *Ateisták számára* című költemény egyrészt az emberi elme ama képességét dicsőíti, hogy a malevicsei teozófiai tanok párhuzamán alkalmassá teszi magát az evilági materializmus rabláncként való levetésére. A modern szellemiségű Tsúszó azonban nem reked meg a századelő szuprematista tantételénél, hanem a második világháború utáni avantgárd egyik specifikus szentenciájában keresve fogódzót, egyenesen az Yves Klein-i azúrkék művészetbölcseleti magváig hatol el (mint ismeretes, Klein azúrkék színárnyalatot szabadalmaztatott *International Klein Blue* néven).

A tehetős tsúszói költői képesség ebben a négy sorban világnézeti vallomást is demonstrál, mérlegre helyezve a materializmust és az idealizmust, s egyértelműen az utóbbi mellett tör lándzsát. Az ideológiai folyamatokra is érzékeny Tsúszónak egy ennél is időszerűbb látomása keletkezik az *Eszmék?!* című művében, amelyben – s ez cseppet sem túlzás – a legfrissebb kelet-európai társadalmi-politikai eseményeket vetíti előre, megálmodva az uralkodó ideológia vereségét is.

A *Jéudi 14 juillet 1983* tipikus kései kesergő – az elmúlásnak állít emléket, míg a *Tapsolunk, tapsikalunk* nem más, mint a végérvényesen kiábrándult és közömbössé vált ember egoista önkielégítésének groteszk gesztusa.

SZOMBATHY Bálint

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

IRODALOMRÓL, MŰVEKRŐL – SAJÁTOS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Mák Ferenc: *A magam iskolája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

A „hontalanság esszéi” alcímet viseli a fiatal kritikus első könyve, melyben következetes kitartással, mondhatni makacsul, noha nem mindenáron, az irodalomban, elsősorban pedig a jugoszláviai magyar irodalomban a sorstudattól áthatott e világi jelenvalóság ismérveit keresi, különös tekintettel a kisebbségi élet vonatkozásaira. Kétségtelenül végiggondoltan szerkesztett kötet *A magam iskolája*, szerzőjéről elmondható, hogy megtalálta azt a látószöveget, melyből ő az irodalmat szemléli, magyarázza, élményként fogadja. S ha a boldog kirtikust a meglelt zsinórmérték teszi/tenné, akkor Mákról nyugodtan elmondhatnánk, boldog kritikus, aki könyvekről formált véleményét esszéikben, esszéyszerűen fogalmazza meg, vitathatatlanul már-már rutinos olvasmányossággal.

A három fejezetre tagolt könyv első részében a szerző olyan művekről ír, melyek kapcsán alapfogalmakat tisztázhat, megalapozhatja szemléletét. Mindenekelőtt a múlt, a hagyomány fontosságát hangsúlyozza, s teszi ezt Fried István *Kelet- és Közép-Európa között* című könyvét méltatva. A közös európai múltra, írja, azért kíváncsi, mert „törvényeit akarom megfejteni”. Ugyancsak a Fried-könyv kapcsán írja le a humanista elhivatottság szókapcsolatot, ami Mák szemléletének örökös támpontjaként szerepel több írásában is, mintegy bizonyításul, miért vált számára „Európának ebben a régiójában az irodalom a nemzettudat formálójává”. S ezzel már el is érkezett az irodalom – számára – központi funkciójához. Bojtár Endre felvilágosodást és romantikát áttekintő munkája láthatóan azért kapott helyet a sorban, hogy általa bizonyíttassék a nemzetté válás problémájának irodalomtörténeti háttere, múltja. Az utána következő Szeli István-könyv (*Az erózió ellen*) viszont azért érdekes Mák számára, mert ebben ő olyan szemléletmód kialakulását látja, mely „a lehető legteljesebb kilátást biztosítja egyfelől közösségi életünk jellegére, másfelől annak pillanatnyi állapotára és helyzetére. S ezzel már mintegy ki is jelöli Mák Ferenc azt a parcellát, ahol lábát megveti majd, amit szemlélete alapján vizsgálni fog. A Szeli-kötet tanulsága számára az, hogyan látható együtt a „kulturális hagyománytudat és a közösségi sorsvállalás”. Ennek felismerése, kijelölése után hátra van azonban, tudja jól a szerző, a szemlélő jellemzése, megnevezése. Ki az, aki képes erre a vizsgálatra. Ehhez talál segítséget Vitányi Ivánnál (*Az „Európa-paradigma”*), aki a társadalmi-gazdasági-kulturális jelenségek összefüggései alapján „az autonómiát nyert, azzal vívódó és az autonómia kiteljesedését kereső” embert látja, állítja a középpontba.

Eddig tart a kötet tartalmi-szemléleti alapozása, amit a második rész központi gondo-

latát kifejező „itt élned, halnod kell” imperatívuszának illusztrálása követ. Egyebek között a Babits Mihályról – a róla írt Nemes Nagy Ágnes-kötet kapcsán –, Karinthy Frigyesről, Osváth Ernőről, Cs. Szabó Lászlóról és Krúdy Gyuláról készült írások követik egymást, hogy a sort a Szenteleky Kornéllal és a Herceg Jánossal foglalkozó dolgozatok zárják, az előbbi a jugoszláviai magyar valósághoz, ennek közelmúltjához, az utóbbi pedig e valóság jelenéhez kalauzolja Mák könyvének olvasóit. Formás kis esszék ezek, a kötet legjobb írásai, amelyek egy egészen más koncepció szerint szerkesztett kiadványban is helyet kaphatnának, innen sem lógnak ki, de csupán illusztráló értékük és szerepük van. Az első részben végzett alapozás igazi próbatételét a könyvnek mintegy felét kitevő harmadik fejezet jelenti, amelyben Mák Ferenc jugoszláviai magyar művekben kutatja, akarja meglesni a számára legfontosabb irodalmi kritérium nyomait, a „közösségi szolgálat erkölcsi értékei”-t.

Ezt a fejezetet a B. Szabó György-életműsorozatban megjelent könyvekről készült dolgozat vezeti be. Minden efféle válogatásban van legalább egy írás, amely a szerző legteljesebb mértékű önvallomásának tekinthető, mintegy önportré. Mák esetében ez a B. Szabó-tanulmány. Már az első mondat árulkodóan önvallomás értékű: „Meggyőződés, hogy minden egyes műalkotás egyben erkölcsi hitvallás is.” Mert: „Hitem szerint – folytatja Mák – az esztétikai érték elsőrangú feladata, hogy olyan gondolati tartalmakat tegyen közkinccsé, melyek képesek erkölcsi ítéleteket a meggyőződés magaslataira emelni, azokra a magaslatokra, amelyeken – a társadalmi mélységek felett – a kultúra minőségtերemtő értékei létrejönnek.” S ezt talán alá is írhatnánk, ha a szerző nem fedkezne meg a legfontosabb tényezőről, az irodalom esztétikai értékét adó megformáltságról, a megírás irodalmi eszközeiről, kritériumairól, amelyek nélkül egyetlen gondolat, erkölcsi érték sem nevezhető irodalomnak, művészetnek. S ezt Mák Ferenc rendre nem veszi figyelembe. Megdicséri B. Szabót, mert szinte kamaszfejjel érezte az itteni kisebbségi lét dimenzióit, képes volt meglátni, hogy a műalkotásban a tájnak és a népek együtt kell megszólalnia, megnyilatkoznia, de teljes mértékben elmarasztalja azért, mert a háború után erről megfélekedzik, „egyszerre feladja vállalt közösségi elkötelezettségét, és a mindent egységesítő internacionalizmus gondolatától áthatottan bírálója lesz a tájnak és közösségnek egyaránt”. Sohasem voltam híve a gyökértelen internacionalizmusnak, de talán mégsem lehet olyan főbe járó bűn, ha valaki, még ha átállással is, ezt választja. Pontosabban a műalkotás esztétikai, művészi kritériumai sem a dicséret háború előtti, sem az elutasított háború utáni szemléletéből nem ismerhetők fel, mindkét esetben egyformán mellékesek. Igazságtalan tehát Mák, mert ő nem azt kéri számon B. Szabón, hogy mit tart a művészet, a műalkotás elsődleges szempontjainak, hanem elítéli, mert feladta azokat az elveit, melyek a recenzens számára elsődlegeseek, jöllehet ezek éppen úgy nem művésziek, nem a műalkotás igazi mibenlétére mutatnak rá, csak ezt, saját zsinórmértékét követve ő nem veszi észre. Beszél ugyan a táj, a nép és az értelmiségi szoros egybeforottságáról, s az értelmiségiek közé a művészt is besorolja, de azt nem fejt ki, mitől lesz a tájról és a népről író értelmiségi művész, mitől az ilyen mű művészet. Idézi ugyan Sinkó Ervint, aki joggal mondta, hogy B. Szabó Ady-portréja egészében elhibázott, „mert kizárólag társadalmi-politikai szemszögből elemzi Adyt, aki elsősorban esztétikai, s csak mint esztétikai egyben politikai személyiség is”, de nem gondol arra, hogy írásaiban ő is másféle s nem esztétikai ismérveket kér számon a szerzőkön, a

műveken. Hogy nem véletlenül jut eszembe ennek kapcsán a szálla–gerenda hasonlat, azt Mák könyvének több írása is tanúsíthatja. Kalapis Zoltánról írva dicséri, hogy felfedezi múltunkat, de nem veszi észre, hogy írásai bizony eléggé lomposak, bőbeszédűek, olykor feleslegesen aprólékoskodók, pepecselők. Németh Istvánról szólva eképpen állapítja meg a vizsgálódás sorrendjét: „erkölcsi-esztétikai”, s ez sohasem történik fordítva, Máknál az esztétikai sohasem kerül az erkölcsi szempont elé, pedig irodalmi művekről ír. Szinte becsületszóra kell elhinni, hogy Pap Józsefnek valóban „egyik legremekbber verse”, amit említ, hogy miért, nem tudni. Akárcsak azt sem, miért a szonett vagy a szonettkoszorú felett meg legteljesebben Ács Károly „őszinteségének és mélységének”, vagy hogy ugyanez a szerző, ha drámaíró, lenne miért éppen királydrámákban fejezte volna ki mondandóját, önmagát.

És sorolhatnám a példákat, az idézeteket, amelyek azt bizonyítanák, hogy Mák számára az irodalom olyan eszköz, melynek sajátos jegyeit említeni felesleges, mert szerepe azonos a szolgálóéval. Mindennél fontosabb számára a művekben rejlő, fellelhető kisebbségi vontakozású erkölcsi tartalom, egy-egy irodalmi műben az élményt mindig ez jelenti, nem csak elsődlegesen, hanem szinte kizárólag, ha viszont ilyesmi nem tobzódik egy-egy kötet, akkor egyetlen szón is kapva-kap, és sietve hozzácövekeli az egész könyvet, ahogy Fenyvesi Ottó *Kollapszusa* esetében teszi, amikor a szerző említette „Kelet-Közép-Európa” olvastán szinte felsóhajt, végre, miközben a „művészettől (...) mérhetetlenül idegen gazdasági, ipari, üzleti és kereskedelmi jelenségek és tárgyak egységbe” szerveződésére nincs más kifejezése, mint hogy ez „megkapó”. Ám ha ennyit sem kínál egy-egy kötet, akkor Mák, dicséretére legyen mondvá, nem erőlteti annak bizonyítását, ami nincs, hanem igyekszik megtalálni a művek más vonatkozású értékeit, jellegzetességeit, de ekkor sem az irodalmiság jegyeit említi. Egyetlen példa: Tolnai. Nála Mák felismeri, hogy „saját különbékéjét” igyekszik kialakítani, kiharcolni a valósággal, s ha jól értem a kritikát, ez Máknak nem tetszik, óvatosan el is marasztalja érte a szerzőt, bár erre inkább következtetni lehet, akkor válik nyilvánvalóbbá, ha Tolnai költészetét a Sziveriről készült írás felől vizsgáljuk. Ha Tolnai esetében Mák ügyesen csomagolja véleményét, dicsér, holott nyilván nem egészen ez a szándéka, akkor Dudás Károly ifjúsági regényéről írva, bántóan elszólja magát. Összeveti *A gyalogtörököt* magyar s világirodalmi művekkel, majd megállapítja: „Domokos Karcsi helyzete annyival összetettebb, hogy őt – e táj szülöttjeként – gyötrik a történelmi felismerések, s a felismerésekből eredő kérdések”. Biztos, hogy ezért „összetettebb” a helyzete, mint Alain Fournier, Cocteau, Molnár, Szerb Antal vagy Márai Sándor ifjúsági regényének a hőséé? Kétségtelenül fájó, ha valaki a „történelemben lesz hontalan és otthonatlan s száműzöttje a gyermekek szépnek álmódott világának”, s ez vele pont itt történik de a fenti szerzők regényeinek kis hősei számára sem éppen paradicsom a földi lét.

Kétségtelenül izgalmas és tanulságos Mák Ferenc első kötete, amely alapján megállapítható, hogy szemlélete egységes, határozott, s ezt méltányolni kell, kivált ebben a kritikát és kritikusokat nélkülöző időszakában irodalmunknak, akkor is tiszteletet ébreszt, ha vitatkozni kell vele – csak azzal lehet vitázni aki rendszerben lát, akinek elvei, szempontjai vannak –, ha irodalomszemlélete, olvasata elfogadhatatlannak is látszik, ha mi másként viszonyulunk egy-egy műhöz vagy az irodalomhoz általában. Ha nem a táj, a kisebbségi sors, a közösségi lét, az erkölcsi szolgálat kategóriáit tartjuk meghatározók-

nak, noha teljesen mellőzhetőnek sem tekinthetjük őket. Csak az irodalom a tartalmat közlő megformáltság is, nemcsak maga a tartalom, a hogyan is, nem csak a mi, s ezért recenzióban, kritikában esszében is elsősorban az elemző bizonyítás erejében kell bízni, s azokban a kritériumokban, amelyek alapján a vér elválík a víztől, az irodalom annak lenyomatától, utáztatától. Ezzel viszont Mák könyve, ami nagyon jó, hogy megjelent, adósunk marad.

GEROLD László

AZ ÖRDÖGKAPUN INNEN ÉS TÚL

Szűgyi Zoltán: *Ördögkapu*. Versválasz gyermektáncra. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

Szűgyi Zoltán kötetnyitó versét, az Ott ül apót, már a *Messziéből* ismerhetjük. Olyan élmény fogalmazódik meg ebben a versben, amely a múlté, amely születése pillanatában a pillanat rövidege miatt múlttá, emlékké alakult át: „»Ó, már elmúlt – tünődik, látom –, / és én mily régóta várom«”. Éppen ilyen pillanattélmények szülik a verseket is, és az időtlen idő, a pillanatnyi jelen és az örök múlt keveredik bennük. Ez a láthatatlan, de mindig jelenlevő és múló idő sokszor a felnőttek számára is érthetetlen, nem-hogy egy gyereknek, aki még csak tanulja a világot. Így keveregnek fejében a gondolatok: „Ma – tegnapután, / holnapelőtt –”, és amikor már minderre rájött, nem nehéz kitalálni: „igen, most már / egészen bizonyosan / tudom: /ma van / ma!”

A Hóba írt versben egy egészen más időélmény van jelen. A felnőtt és a gyerek öreme vegyül és ötvöződik szinte elválaszthatatlanul eggyé: két világ, két idő egysége. A gyereké, aki játszik, és „nem tudatosan” éli át az eseményeket, egyszerűen csak résztvevő: „Ha széttárva karjaim, / belevetem magam / hármoszor a hóba, / így – úgy és amúgy”, és a felnőtté, aki emlékezik és gyönyörködik „az ablakokra rajzolt / jégvirág jut eszembe, / a szánkók szavaló csengője, / a morzsákért bűgő gerle, / és a fák, / ő, a dermedt fák...” Az emlékezés, a múlttá alakult, pillanatnyi jelen pedig már a vers: „kitörölhetetlenül írva, / magamba... / s a hóba...”

Más jellegűek, de éppen ilyen játékosok, dallamosak a természettel, az állatokkal, növényekkel foglalkozó versek is. A Hó-nap című hóváró vers farsangi hangulatot kelt: hóból vannak itt az ételek, italok, de még a ruhák is. A sürgés-forgásban, az invitálás közepette a hóféleségek „tarkaságában” minden színessé válik és talán éppen emiatt a játékos izgatottság miatt nem lehangoló, hogy mindez nem valóság, hanem csak gyermekábránd. A Tavasz-válasz is ábrándos vers, de ebben már a kívánság is beteljesül. A tavaszt a szómágia erejével lehet elővarázsolni, hisz: „ha valamit mondani akarsz, / kiáltanod kell, / hogy valaki megértse. / S reggelre, lám, / a táj nyitva hagyott kapuján, / mint aki véletlen / éppen csak erre jár, / besétált kertünkbe a tavasz.” Mindez egyetlen kiáltásra történt, egyetlen óhaj miatt: „Panaszodra immár ez a válasz.” A játék itt még nem ér véget, nagyon ötletes és hatásos az Itt az ősz – add tovább! is. Ebben a versben már nemcsak a költő játszik, hanem az olvasó is. A „pödrött levélanyó”, az „ősz-sze-

lek”, a kopogtató „eső-fiú” jelzik az ősz kezdetét és mind azt suttoják „add tovább”, ezt kéri a költő is: „Itt hát az ősz, / én megírtam – / te add tovább!”

Az említett versekben, de általában a többiben is, a háttérben ott érezzük a költőt, a felnőttet, aki „a ráció magaslatairól” szemléli a „hatást”, aki – hacsak egy szóval vagy mondatszerkesztéssel is figyelmeztet arra, hogy ez csak vers, nem a valóság. Nagyon ritkán tudja legyőzni ezt a versenkívüliséget, a közte és a gyerek világa között húzódó distanciát, de ha ez sikerül a vers is oldottabbá válik. A Nyakamba ugrott a Holdban sikerül az azonosulás a gyerek világával: „Nyakamba ugrott a Hold! / Nem hiszed? / Nézd! / Még meg is foghatom! / És a Hold jól melegít, / mondhatom! / Itt van / megrajzolva / sálamon!”

Ugyanilyen oldott és harmonikus a Tanulóka és az Érik a pizske, melyekben nyelvünk gazdagsága és zeneisége maximálisan kifejezésre jut. A Tanulóka játékkal tanít: „És, nézd, az úton / ím, egy tavacska, e, / mi szép neve volt régen – cseperke –, / ej, tudod-e?”, az Érik a pizske inkább tréfásan: „Mert tudjad, / kis esendő: / egres, biszke, büszke, / köszméte, pöszméte, / csipkeszőlő, tükseszőlő / mind a pizske / csak ennyiképp nevezhető!” A vidám párbeszédből megtudhatjuk, hányféle neve van a pizskének, és az ilyen versek a nyelv és a vers szeretetére is megtanítanak. Kevésbé az olyanok, mint a Mottó című: „Bőr, csont, hús, / kenyér, / por, kő, szj, / kemény, / játék, szék, / zongora, / lámpa, / vélt s való vas – / lehet mind a vers / hatalmas. / Szeressétek a verseket!” – mely túlságosan darabos, eseménytelen, hiányzik belőle az az összetartó erő, ami a gyerek számára közelebbi kapcsolatba hozná a felsorolt fogalmakat.

A Nyakamba ugrott a Hold, a Tanulóka és a többi vers után erőtlennek és üresnek tartom a Falun a kocsmában, a Városon a kocsmában című verseket. „Mert vásár volt – / s hol keresném apám? – / betérek, / körülnézek. / Nincs hely, hát / egy asztalnál / szabad széket kérek. / – Olyan kis Coca-Colát, molim – / integetek a pincérnek.” Mivel a színhely nem nyújt természetes élethelyzetet, így a gyerek nem is tudja magát beleélni a versbe, nem tud kapcsolatot teremteni vele.

A kötet sok olyan verset is tartalmaz, melyekben a történet kerül előtérbe, ami teljesen elnyomja a vers létfontosságú elemeit, és csak a csupasz, „rövidített” mese áll előtűnk. Ilyen a Nyúlfejek nőnek... : „Az ember elvetette a nyúlmagot. / Jól megöntözte a földet. / A Nap mindennap perzselt. / Az ember mindennap locsolt. / Hamarosan kezdtek kibújni a nyúlfülek. / Amikor már az egész nyúlfej kilátszott, / jött az ember a kaszával, / és kezdte kaszálni a nyúlfejeket. / Mind lekaszált. / Az ember aztán villával szurkálta / fel a földet. / S azóta várja az alkalmas napot, / hogy elszórja az új nyúlmagot.” A ritmus és a rímek a háttérbe szorulnak, és nem is elég tiszták ahhoz, hogy a gyerek megérezhesse őket. Ehhez hasonló az Indiántörténet, a Sétáló csikós vagy A pocso lyakerülő gyalog, melyek nagyon érdekes történetek, de nem tudnak verssé nőni, és így magukban mesék sem lehetnek.

Szűgyi verseiben valóban mozog a világ, érdekesek a szójátékok, a hangutánzások, a rímek, de a kötetben találunk olyan verseket is melyekből hiányzik a mozgás, a játék, így a beleélési lehetőség is. A mi nagy telünk címűben egyetlen ige található: a van. „A tél / fehér fenyő. / Hó jég – / ha van –, / szánkó, csúszda, / korcsolya. / Hideg szél. / Csizma, bunda, / „rajzolás” ablakával / a meleg konyha. / A legzordabb tél nekünk / mégis / édesanyánk haragja.” Ezen a téli képen minden mozdulatlan, minden megfa-

gyott, ám a képfestés, a táj mozdulatlansága sem indokolja az életteleniséget, azt, hogy a gyerek ne legyen valamiképpen része a tájnak. Emiatt erőtlen az Énekóra című vers is, melyben a költő csak felszólít az éneklésre, a részvételre, de nem szerepeltet, a felhívásra nem érkezik válasz.

Mégis a kötet legtöbb darabja magában hordozza a gyermekversek varázsát, olyan csodálatos világot tükröznek a versek, és úgy, hogy olvasás közben a felnőttekhez is szólni tudnak, mert ahogy Nemes Nagy Ágnes írta, a jó gyermekversben, mint a vadgesztenyében a belegyömöszölt fatörzs, ott található a bárkinek szóló vers néhány kikerülhetetlenül fontos sajátossága.

SZABÓ Katalin

RENDAHAGYÓ PARTIZÁNTÖRTÉNETEK

Edvard Kocbek: *Félelem és bátorság*. Fordította Gállos Orsolya. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989

Aki tudja, Edvard Kocbeket a *Félelem és bátorság* szlovén nyelvű megjelenése után 1951-ben kirekesztették az irodalmi életből és eltávolították a politikai szinterről, könyvét pedig „az 1941 és 1945 közötti népfelzabardító harc és forradalom elleni ideológiai és művészeti diverziónak minősítették”, a novellák olvasása közben akaratlanul is mindenekelőtt arra keresi a választ, mik lehettek ennek kiváltó okai. A történelmi események gyökeres átértékelését azonban hiába is kutatjuk ebben a kötetben. Nincsenek benne olyan utalások sem, amelyek arra engednének következtetni, hogy az író kedvezőtlen fényben kívánta volna feltüntetni a népfelzabardító háború résztvevőit. Éppen ellenkezőleg: a szövegek háttérében – hallgatólagosan – az fogalmazódik meg, hogy a partizánok nemes célokért, a jó oldalán harcolnak, az olasz és német megszállók pedig a rossz letéteményesei – bár hangsúlyoznunk kell: ezt explicite sehol sem mondja ki az író. Ma már egyértelműen úgy látjuk, az ötvenes évek politikai klímájával magyarázható a vétsége, bűne az lehetett, hogy író volt, aki nem követte az alkotói eljárásokra vonatkozó utasításokat. Partizánfigurái nem töretlen hitű látnokok, hanem emberek. Könyve éppen ezért nem fekete-fehér technikában készült plakátfotó, hanem irodalom.

Partizánokról, áruólokról, megszállókról szólnak ezek a történetek, a kötetben megtalálható négy novellát azonban feltételesen lehet partizánnovellának nevezni. Csak annyiban azok, hogy idejük a háború éveibe köti őket, a szereplői pedig az ellenállási mozgalom résztvevői. Bizonyos értelemben ugyan a történelmi folyamatok mélyebb dimenzióira, emberi vonatkozásainak bonyolult összefüggésrendszerére is rálátásunk nyílik, Kocbeket azonban nem a történelmi igazságtétel érdekli, hanem valami más: hit és kétely, hűség és árulás, túlélés és elbukás, végső soron pedig az emberélet legnagyobb kérdései: az élet és a halál. Ezért úgy tűnik, a történelmi szituáció csak másodlagos, mintegy kerete, ürügye annak, hogy a szereplők intenzíven éljenek át sorsfordító eseményeket, hogy spontán módon jussanak olyan drámai helyzetekbe, amelyekre a felfokozott lelki reakciók jellemzőek, s hogy ily módon éles fénybe kerüljenek gondolatok

és indulatok, melyek nyomán a jelenségek színe és fonákja egyaránt áttekinthetővé válik. Valahogy úgy, ahogy a kötetnyitó novella egész szöveget átható visszaemlékező nagymonológjának tanulságként leszűrt végkicsengésében olvashatjuk, értelmezve egyúttal a könyv címét is: „Most már azt is tudom, hogy a bátor embernek ugyanaz a kiindulópontja, mint a gyáváé, mindkettejük számára a veszély az egyetlen valóság. Az első fél tőle, a másik keresi. Félelem és bátorság egyazon túlzás tengelye, hisz a félelem eltúlozza a veszélyt, a bátorság pedig a biztonságot.”

Ez a dichotómia, az ellentétes pólusok egyidejű érvényessége a kötet minden rétegét áthatja. A szereplők egyszerre élik át létezésük végleteit. Nem egyszerűen vívódó emberek állnak előttünk, akik kételyeikről adnak számot, hanem győtrődő, kétségbeesett, önmagukkal viaskodó hősök, akik nemcsak választanak a lehetséges alternatívák között, hanem megélik, végigjárják, végigcselekszik a végleteket, mert a megmaradásukért küzdenek. Nem offenzívák harci zajaitól, tankok és ágyúk dübörgésétől hangosak ezek a novellák, nem a frontok eseményeiről tudósítanak, a történések másutt zajlanak: az emberi bensőben, az emberek között kialakuló viszony kerül előtérbe, különösen ha szemben álló felekről van szó. A lélek harcának kiáltásai töltik be az elbeszélések terét. Az igazi tét pedig gyakran nem is a test, hanem a lélek halála. Akit megölnek, testi valójában pusztul el, aki öl, annak lelke hal meg, viaskodva tettének helyessége és igazolhatatlansága között, az üldözőből üldözötté válik mindörökre. Nincsenek tehát győztesek és vesztesek, csak az eszmék imperatívuszai és egyéni erkölcsi normáik, a közös és a személyes ügy között felörlődő áldozatok – ez Kocbek kötetének végkicsengése, realizálódjék akár úgy, mint a Fekete orchidea című elbeszélésben: a partizánfiúnak egy gyönyörűszép, menyasszonyi ruhába öltözött áruló lányt kell kivégeznie, aki iránt vonzalmat érez, s tetteivel a szerelmet öli meg önmagában, akár úgy, mint a Tűz címűben: az áruló káplán öngyilkosságot követ el, a partizánokkal tartó plébános orgonajátékában pedig a téboly zendül fel, a háború örült orkesztrációja.

Kocbek novellái hagyományos elbeszélések, drámai helyzetekkel és hatalmas feszültségigadozásokkal. A szerző egyrészt intellektuálisan közelíti meg témáját, művelődéstörténeti-mitológiai képek sorát jeleníti meg előttünk, ám azok mindig szervesen illeszkednek a cselekmény menetébe (ilyen például az Áldott vétek kígyó-jelenete, amely szervesen illeszkedik a történetbe, végső soron mégis az örök bűn hatalmas jelképévé terebélyesedik), másrészt expresszionista eszközökkel: a lelki folyamatok kivetülnek a külvilágra, a természeti események követik, fölerősítik vagy árnyalják őket, éjszaka és nappal, fény és árnyék, tűző nap és viharok kísérik a szereplőket a tettüktől való irtózástól a könnyörületességen és megbocsátáson, majd a bűnelvezeten, a gyilkolás ősi primitív ösztönén át a meghasonlott tettekövetésig. Az elbeszélő árnyalt és pontos leírásával teljesíti ki a drámát, példaként akár a Fekete orchidea tragikus jelenetét idézhetnénk: „Gregor elment tőle harminclépésnyit, lassan és nyugodtan, mint aki a telkét méri ki. Aztán megállt és a lánya felé fordult. (...) Bár szellő se rezdült, a Katarina feletti alacsony ág alig észrevehetően megrezzent. Gregor, mintha egy eltaposott ág gyöngye roppanását érezte volna a lába alatt. Magasan az égen átrepült egy madár, és friss ívben az erdő fölé szállott.” Az előreutalások és a késleltetés eszköze gyakran a természetleírás.

A szövegek a költői beszéd elemeinek sincsenek híján. A számos metaforából emeljük ki csak egyet, talán a legjellemzőbbet, amely mintegy vezérmotívumként végigkí-

séri a kötet novelláit, s amely magában hordozza a már említett kettősséget: felzengő csend; és kövessük nyomon megjelenését csupán egyetlen novellán belül: „Gregor úgy érezte, akkora csend támadt, mint még soha. A csend most teltebben zengett. A lányra nézett, majd félrehajtott fejfel fülelt. Másképp zengett a csend, mint fél órával ezelőtt, amikor ott feküdt egyedül a gerincen, közelebből zengett és határozottabban...” „Mindketten érezték, hogy a zavar lassan Gregorba költözik át. Csend lett, üres és mozdulatlan...” „Katarina körül sebesen lüktetni kezdett a csend.” „A csend hangjai erősebbek voltak a vihar dübörgésénél.” „Amikor Törpe elment, olyan csend lett, amilyent egész reggel nem tapasztalt. Zengése nőttön-nőtt, és összeolvadt az élet utolsó órájának neszeivel.” (Fekete orchidea) A szövegeken nagy teret kapnak a mikrorészletek, az apró mozzanatok költői kivetítései is.

A természeti jelenségek mellett az égitestek mozgása követi a belső történéseket: „A csillagok az égen megremegetek. Beljünk nézett és ezt gondolta: mindegyik fénylő pont egy-egy hatalmas égitest, egy-egy nap, és mindegyik nap körül bolygók és holdak keringenek, és minden égitest továbbiakat tart egyensúlyban, és mind vágatnak, rettentés gyorsasággal az űrben, melynek se vége, se hossza, és mind felett ismeretlen törvények uralkodnak, és ezekbe az eseményekbe vagyunk kapcsolva mi is, és mindebben helye és jelentősége van Katarina halálának és az én megismételhetetlen sorsomnak. Most is keletkeznek és tűnnek el világok, keringenek lobogó csillagképek, zuhannak le meteorok körkörös pályájukról, süvitenek üstökösök ezeréves útjukon, és újra megállnak valahol. Mind foglyai vagyunk a mérhetetlennek és a végtelennek, az idő csak elképzelés, a tér már csak jelkép, nyugtalanságom tükörképe a békének és Katarina halála a kozmikus születés lüktetése. Mert nem tűnhet le, nem rejtőzhet el semmi.” (Fekete orchidea)

Edvard Kocbek ezzel sajátos dimenziókba állította az embert. Az őt körülvevő természet és a világmindenség viszonylatába, amely egyszerre mutatja fel parányiságát és nagyságát. Írói módszerét koordinátarendszerben lehetne ábrázolni legtalálósabban: egyrészt az egyéni problémák felmutatásával jut el általános tapasztalatokig, másrészt a földi jelenségektől jut el planetáris szférákba, a kettő metszéspontján pedig a világ átérésének kozmikus tapasztalata csúcsosodik ki. Ez teszi írásművészetét időtlenné, pillanatnyi érdekek felett állóvá.

TOLDI Éva

SÉMA ÉS ELLENSÉMA

Václav Havel: *Largo desolato*. Öt színmű. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989

Amikor Martin Esslin *The Theatre of the Absurd* című könyvét a második kiadásra átdolgozta és kibővítette, három kelet-európai szerzőt vett fel a kötetbe: Mrozeket, Rożewiczet és Havelt. Az 1936-ban született Havel ebben az 1968-as kiadásban a kötetben tárgyalt legfiatalabb drámaíró volt. Esslin az író két művét említi (egy-két oldalas elemzés formájában), a *Kerti ünnepélyt* és *A leiratot*. Hogy a fiatal cseh író miképpen került

bele a Beckett, Ionesco, Genet által fémjelzett abszurd dráma előkelő névsorába, nehéz volna kinyomozni. Az mindenestre tény, hogy a két Esslin által ismert mű a 63-as és a 65-ös prágai ősbemutatót követően rövidesen angolul is megjelent, s a Divadlo na Záb-
radli amerikai vendéjátéka során elnyerte az Off-Broadway Obie-díját. Akkor még a magyar színház és kiadói politika is gyorsan reagált, hiszen a *Kerti ünnepélyt* a Katona József Színház 1965-ben, *A leiratot* a Nemzeti, valamint a miskolci színház felolvasó-
színpada a következő két évben műsorára tűzte. Az utóbbi darab 1967-ben egy antológiában, Havel harmadik ifjúkori drámája, *A figyelemösszpontosítás csökkent lehetősége* 1969-ben a Nagy Világban megjelent. Aztán húsz év szünet következett, nemcsak a magyarországi publicitás terén, hanem Havel hazai sorsában is – 89 őszéig tiltott szerző volt Csehszlovákiában.

Havel tizenkét színművéből a *Largo desolato* című válogatás ötöt közöl, az író három alkotói korszakának mindegyikéből hozva példát. A két – előbb már említett – korai darab mellett szerepel a gyűjteményben Havelnek a hetvenes évek közepén írott három vanékes egyfelvonásosából kettő: az *Audiencia* és a *Vernisszázs*, továbbá a nyolcvanas évek terméséből az évtized derekán született címadó színmű, a *Largo desolato*. A három korszak Havel pályáján inkább tematikus szempontból különíthető el, az írói módszerben és ábrázolásmódban nemigen válnak el egymástól a különböző évtizedekben született darabok. Ezek a művek – s most e kötet öt színművéről szólok – a szocialistának nevezett kelet-európai társadalmak hétköznapijairól szólnak. Az ezeket a hétköznapiakat átítató politika patológiájáról, a közvetlen emberi kapcsolatokat behálózó hatalmi és erkölcsi anomáliákról. Ez a társadalomrajz (legyen szó akár egyetlen szereplőről vagy szereppárról) az alakoknak többnyire ezt a politikai és morális aspektusát veszi figyelembe, erre az összetevőre redukálódik a haveli drámaivág.

Ha a *Kerti ünnepélytől* a *leiraton* át a *Largo desolato*ig terjedő darabokat elemezzük, arra az eredményre jutunk, hogy ezek a szövegek nem sokkal tartalmaznak többet, mint ami bennük közvetlenül, elsődleges jelentésként megmutatkozik. Amit Havel mond, az igaz, de ennek az igazságnak nincsen mélysége. Ha már az előbbieken az abszurdot emlegettem, hadd jelezzem a Havel-írásoknak ettől a drámacsoporttól meglevő távolságát. Az abszurd klasszikusai akár ontológiai kérdésekről szólnak, akár ismeretelméleti-
ekről, a világ „egydimenziós” voltának ábrázolása során nem válnak maguk is egydimenziósakká, hanem megőrzik a többértelműség, a gazdagon értelmezhetőség attribútumait. Havel ezzel szemben a szocreal sematikus apológiájával szemben egy olyan elensematizmust művel, amely szemléletében és világmépében közelíthetne az abszurd drámák csoportjához, ám íróilag, a megformálás szempontjából nem nagyon tud a közvetlen közlésnél mélyebbre hatolni, s így esztétikájában nem több egy etikailag méltányolható ellensematizmusnál.

Írásainak ezzel a vonásával Václav Havel is tisztában van. *Távkihallgatás* című interjúkötetében írja, hogy „ezek a darabok jelentős mértékben jelszerűek, jelképszerűek, sematikusak”. Majd drámáíróként a következőképpen jellemzi önmagát: „a magam szűkreszabott poétikájának keretein belül talán eredeti módon tudok írni, de ha olyan feladattal kerülnék szembe, ami akárcsak egy kicsit is eltér ettől a poétikától, valószínűleg csúfos kudarcot vallanék.” Ez a szűkösség és korlátozottság azt jelenti, hogy Havel színművei voltaképpen *világnélküliek*, amin azt értem, hogy élettelen, sémákra redukált

szövegek ezek, melyeknek hitelük és morális jelentőségük elvitathatatlan, ám esztétikai jelentőségük nem számottevő. A politikai szerepvállalással összefüggő művészi megítélés ma sem sokban különbözik az előző korszakétól. Csak az előjel változott. Az ellenzéki tevékenységet az állampárt az írói munkásság területén is büntette, ma pedig a hatalomra jutott ellenzékit íróként is általános elismerés övezi. Politikát és művészetet azonban szét kell választani (ami csak itt Kelet-Európában jelent külön feladatot), s az utóbbit is *szakkérdésnek* kell tekinteni.

Az *Audiencia* és a *Vermisszázs* önéletrajzi ihletésű egyfelvonásosaiban látható a legvilágosabban, hogy Havel a direkt közlésben otthonos. A mindkét darabban szerepeltetett írói alteregó csupán arra szolgál, hogy katalizátora legyen a másik, a társadalmi átlagot, a hatalomba való betagozódást képviselő félnek. Egyetlen mikrohelyzet a bemutatása a cél a sörmester ajánlattételében (hogy Vaněk írja meg önmagáról a jelentéseket), a baráti házaspár lakásavatójában, s a trilógia itt nem szereplő harmadik darabjában is, ahol egy petíció megfogalmazása illetve aláírása a tét. Az életrajzi elemek jelenléte azonban – a *Largo desolato*hoz hasonlóan – nem hoz létre új minőséget. Az egyedi tények nem válnak általánosítható tartalmak kiindulópontjává. A korai művekben még a *fikció* uralkodik, ám a darabok szerkezetét akkor (is) csak mechanikus eszközök teszik egybetartozóvá. A *Kerti ünnepe*ly inkoherenciáját *A leírásban* a redundancia egységesítő módszere váltja fel. A történések ezekben az egész estés darabokban nem nyerne belső motivációt, vagy csak (ellen)sematikus. Ebből a szempontból az egyfelvonásosok mikrohelyzetei nagyobb drámai erővel bírnak, a végletekig redukált téma és helyzet nem kíván szerteágazó kompozíciót, az epizód értékű jelenet keretei könnyebben kijelölhetők.

Séma és ellenséma csak látszólag különböznek egymástól, lényegüket tekintve azonosak. Mondhatjuk persze, hogy maga a társadalom volt ilyen egysíkú és korlátozott, mint amilyenek Havel darabjai. Ám ugyanerről a rendszerről és ugyanerről a régióról, ennek a társadalomnak a mechanizmusairól más drámaírók is szóltak, akik túlléptek a valóság korlátain, és esztétikumukkal úgy fejezték ki azt, hogy ők maguk nem váltak korlátozottakká. Mrozek, Őrkény, Sorescu drámái jelentik a mércét és példát arra, hogy milyen gazdagsággal jeleníthetők meg a csökevényes kelet-európai társadalmak. E művek árnyékában Václav Havel színművei esztétikai és dramaturgiai fogyatékoságaikkal tűnnek elő.

P. MÜLLER Péter

S Z Í N H Á Z

FAUST

„A *Faust*-ról beszélni annyi, mint a világ teremtéséről. Megteremteni színpadi formáját szintén egy kis világteremtés.”
(Kosztolányi Dezső)

Lenyűgöző és egyszersmind letaglózó színház a mariboriak *Faust*ja a fiatal Tomaz Pandur (1963) rendezésében. Lenyűgöző, nemcsak mert egy kis színház, amely évekig súlyos belső gondokkal, egek között igazgatóválsággal küzdött, ötórás, csodálato-

san megszervezett, hibátlanul működő színpadi látvány színháza a monumentális Goethe-mű mindkét részéből építkező bátor vállalkozás, amelyet semmiképpen sem a bátorság dicsér elsősorban, hanem mert a koncepciózusság, az alkotók világképét, szemléletét kifejező, minden színpadi megoldást, beállítást, a legapróbbaktól a képnyi terjedelműekig, nagyfokú alkotói tudatosság hat át, jellemez, fog szerves egészbe. De letaglózó is az előadás, mert végkicsengése a legmesszemenőbben pesszimista: Faustjuk az elementáris mozgásigénytől, mozgáskényszertől a teljes, az elkerülhetetlen mozdulatlan-ságig jut el; s ha tudjuk, az ember létszükségei közé tartozik, hogy ne egy helyben élje le életét, hanem örökös mozgásban legyen, lehessen, mert a mozgás a tudásszerzés, a tapasztalás egyik lehetősége is, ahogy a szabadság birtoklásának, élvezésének a bizonyítéka is – s Goethe Faustja, akárcsak Madách Ádámja, éppen az örök nyugtalan-ság, a teret és időt legyőzni akaró ember jelképe, a vágyé, amely a lehetetlent is megkíséرتi –, akkor előadás végi szoborrá merevülése a teljes kudarcot, a legcsúfosabb vereséget, minden igyekezet, minden vágy hiábavalóságát példázza.

„Olvasatom” szerint erről szól a maribori színház *Faustja*, ahogy három, számomra az előadás gerincét képező jelenet alapján látom, vált élménnyé bennem.

A drámában Faust azért van kétségbeesve, azért elégedetlen, mert hona átbúvárlotta a filozófiát, a jogot, az orvostudományt s a teológiát is, mégis tudatlan, látja, „semmit sem tudhatunk mi”, emberek, és már adná a fejét mágiára, a csodát kívánja megismerni, de mivel ebben sem bízik, öngyilkosságra gondol, mígnem a húsvéti zsongás, a nyüzsgő valóság felébreszti életvágját. Ezt a belső konfliktusállapotot az előadás szavak helyett egyetlen metaforikus képpel fejezi ki: Faust (Janez Škof), noha „a térbe úzi gerjedelme”, mivel lábszárközépig a földbe van ásva, helyhez van kötve, csupán arra képes, hogy testével hajladozzon, mint nádszál a szélben, mint Goethénél az élet értelmét, saját emberi identitását a különféle tudományok között, továbbá a tudományok, a mágia és a valóság között kereső ember(iség) szimbólum teszi. Amit a költő mondatok sorával fejez ki, azt az előadás képpé formálja, s közben néhány kiegészítő, magyarázó mozzanattal bővíti is. Az előadásbeli Faust nemcsak a vágyak és a lehetőségek között feszülő ellentmondást példázza, hanem sziklához kovácsoltságával Prométheusz is eszünkbe idézi, annál is inkább, mert mint a mitológiai hősről a máját kivájósas, Faust meztelen testéről élősködő famulusa, Wagner (Peter Ternovšek) csippenti le a vérrrel teli sebhólyagokat, hogy azután – ahogy a tengerparti éttermekben a kagylót fogyasztják – élvezettel szívja ki ingyenc tartalmukat. Sebes testével ugyanígy az elszenvedett kínt magán hordozó, jelképező Jóbra is emlékeztet, annál is előbb, mert Faust sorsát is, tudjuk, az Úr szeszélye határozta meg, mint a Bibliából ismert ártatlanul szenvedőt. De azzal, hogy Fausztját a rendező egy parányi földdarabon, egy szigeten kikötve állítja elénk – az író elképzelte „magas boltozatú, szűk, gótikus” szoba nincs is a színen –, s a talpalatnyi föld köré a színpadra vizet terít, melyben Faust nádszál módjára a szélben hajladozik – de mondhatnánk, mint az ütések elől kitérő ökölvívó vagy mint a saját tengelye körül köröző játékbáb, amit valaki mozgat olyan, mintha saját arcképét keresné, nézné, mint az ókori görög mitológiából ismert önimádó, önmagába szerelmes Nárcisz. Bár a víz utalhat arra is, hogy az élet (=ember—>Faust) vízben született (magzatvíz!), ugyanis a születés, a keletkezés kaotikus állapotára a színpadnyílást záró függönyre vetített, gomolygó, úszó felhők

is utalnak, ám ezek szüntelen suhanása – az előadás előtt s a felvonásközökben látható – a fausti mozgásigényt is jelképezheti.

Többféle értelmezése lehetséges tehát Tomaž Pandur *Faust*jában minden színpadi jelnek, és a kezdő kép után kivétel nélkül mindegyik vissza-visszatér, mind folytatódik az előadásban. A zuhanó vízből például Mefisztó (Brane Šturbej) lép a történetbe, Faust a vízben szeretkezik Mártával, de mivel ez a kapcsolat nem az igazi a percnyi boldogságot áhító Faust számára, a víz piszkos, zavaros. De a vízben talál rá Faust Margitra (Ksenija Mišić) is, kivel – lábukon görkorcsolyával boldogan, önfeledten hasítják a gőrizésre semmiképpen sem alkalmas közeget. Hasonlóképpen sorolhatnánk a tűzzel, a levegővel és a földdel kapcsolatos színpadi megoldásokat, ötleteket, amelyeket mindig a goethei mű sugall, hív életre és hitelesít. Pandur nem Goethe ellenében rendezte a *Faustot*, még ha a két alkotói szándék nem is mindenben azonos, fedi egymást, hanem a műből bontja ki saját *Faust*-értelmezését. És ezt szuverénül teszi, csodálatot ébresztő színpadi formában, kimunkált, tökéletes formanyelven, elképesztő merészen és bőven él a vizuális eszközökkel, a színpadi látványteremtés lehetőségével – egyes hírek szerint félmillió nyugatnémet márkába került –, de a vizualitás Pandur számára nem cél, hanem csak eszköz, amely sajátos módon kap helyet az előadás koncepciójában. Azért sajátos módon, mert a *Faust* első részében, amelyben Goethe a mindennapi élet epizódjait sorakoztatja fel, az előadás tobzódik a látványban, fényeffektusok, köd, eső, több szintes színpadkép, széduletes forogtag kapcsolódik össze szervesen vizuális élménnyé, míg a tragédia második része, amely inkább magán viseli Goethe romantikus képalkotásának jegyeit, Pandurnál egészen szegényes képet nyújt, amiben éppen úgy szándékosságot kell látni, mint az első rész ötletekben gazdag színpadra fogalmazásában. A történet, s az előadás, ugyanis fokozatosan közeledik ahhoz a pesszimista világgéphez, amivel a rendező minden emberi igyekezet értelmetlenségére kíván figyelmeztetni.

A lényegesen hosszabb első részt követő szünet után teljesen más színpadkép fogadja a nézőket. Hatalmas kőoszlopok zárják, szűkítik le az addig végtelenül tágasnak tűnő teret, az előtérben egy óriási kötömb látható, melyen munkások dolgoznak vésővel, kalapáccsal. Nyoma sincs a Goethe elképzelt színhelyeknek és tágasságnak, de szükség sincs erre, mert Faust lelkét nem az angyalok éneke röpíti az ég felé, az üdvözültek közé, hanem testét lapátoló munkások tüntetik el a sírként megnyílt kőoszlopba, amelyen már, mint a civilizált világban szokás, ott olvasható a felirat: Faust. Ahogy a kezdés tudósi kételye, ugyanúgy a zárójelenet antik oszlopsora is emberi civilizációnk ismérveként kap szerepet: Faust, az ember, nem menekülhet el sehová, üzeni az előadás, még a múltjába sem, csak elpusztulhat. Ha ez igaz, borzasztó.

Ez a zárókép a maribori *Faust* koncepciót tartó másik pillérje, az első a kezdőkép volt. A harmadik kulcsjelenet pedig, amely kezdő- és záróképet ívként fogja egybe: Homunculus születése. Az új ember nem lombikban születik meg Pandurnál, hanem öntvények gyártására használatos modelltől, „módliból”, mondaná a szakzsargon. A színpad előtérben levő hatalmas kötömb válik ketté, s lép ki a formából az új ember: robotot és katonát egyformán idéző, lélek nélküli csinálmány. Ime, hangzik el Pandur vádja, ezt tudjuk mi emberek produkálni, nem csoda, ha képviselőnk, Faust kőoszlopsírba kerül. Mást nem is érdemel, mást nem is érdemelünk.

A nézőnek, hogy szomorúságát némileg oldja, nem marad más hátra, minthogy emlé-

kezzen a romantikusan színes forgatagra, arra a csodás látványra, amely szertelensége, kiismerhetetlensége ellenére is vonzóbb a jövőnél, amit az előadás modern Homonculusa ígérhet, zozhat.

A *Faustot* köztudottan az a fáma sújtja, hogy olvashatatlansága mellett csak előadhatatlansága bizonyosabb. Hogy olvashatatlan, azt döntse el mindenki maga, de hogy nem előadhatatlan, azt Tomaz Pandur koncepciózus, svájci óráként pontosan működő, csodálatos rendezése kétségtelenné teszi.

GEROLD László

F I L M

SZÜLETETT JÚLIUS NEGYEDIKÉN

Meglehetősen egyenetlen alkotás Oliver Stone legújabb filmje. Először a rendezés erőseit vesszük sorra, azért is, mert Oscar-díjjal jutalmazták, másrészt sokat elárul a mai amerikai film műltszemléletéről. Az első jelenetekben az ötvenes évek jellegzetes képei peregnék. Megható és egyáltalán nem giccses a boldog naivitás ábrázolása. Mai nézőpontból szemlélteti a hajdani hazafiságot. Amerika nemzeti ünnepén második világháborús veteránok vonulnak a zászlókkal, virágokkal felékesített utcán, köztük rokkantak, félkarúak, kissé groteszk, torz figurák, ugyanolyan ösztönösen rándulnak össze egy-egy léggömb pukkanására, mint majd tizenöt évvel később a vietnami háborús veterán főhős. És sorolhatnánk még sokáig a párhuzamokat a két felvonulás között. A lényeg mindenesetre az, hogy a rendező kidomborítja: az ünnepségek ez a módja tömeges szerepjátszás, az igazi érzelmeket sohasem zászlókkal fejezik ki; a felvonulás állami és közéleti színház csupán, az aktuális hatalom reprezentatív demonstrációja a szavazópolgárok előtt. A zászlócskákkal integetők pedig elhiszik a hangszórós szónokok demagóg beszédét; sajnos, mindig elhiszik, hogy akár a genocídium is jogos lehet. Ennyiben általánosítható és örök érvényű is a film mondani-
valója.

Van ezekben a bevezető képsorokban valami infantilisán őszinte és valami barokkosan monumentális, némi nosztalgia azok után az idők után, amikor az emberek fenntartások nélkül hittek a hazaszeretben, az ábrázolás a közép-kelet-európai szocrealizmussal mutat rokonságot. Az országért harcolás naiv hite kissé karikírozva jelenik meg a vásznon, és közben a boldog fogyasztói társadalom idealizált képe végleg a „befejezett múlt” igeidejébe kényszerül. Az ötvenes évek az „amerikai álom” ideje volt, amikor minden „birodalmian” szilárdnak tűnt. A jelenetek sora az egzisztenciális biztonság illúzióját kelti, és persze a boldog gyermekkorét. A család áhítattal figyeli az elnököt a kis kerek képernyőn, amint beszédet mond. Nem véletlenül lett a tévékészülék az amerikai félmúlt kultikus tárgya. Felfigyelhetünk rá, milyen fontos szerepük van a dialógusokban is az igeidőknek, valahogy hangsúlyosabbak, mint máskor.

Igazából csak jövője nincs a filmnek. A vietnami téma így nem folytatható. A cselekmény túlságosan hamar kifulladás, nem bírja el az önmaga által diktált tempót. Túl sokat

próbál felmarkolni, és alig marad végül több belőle egy alcímszlogennél: Az elveszített ártatlanság és a megtalált bátorság igaz története.

Robert Richardson kitűnően fényképezte az első fél órát, főleg a kamera vertikális mozgása nyújt egészen újszerű térélményt, ugyanezt tapasztalhatjuk még rövid időre a záró képsoroknál, melyek mintegy keretbe foglalják az alkotást. Nemcsak jelszószerű mondanivalójával tűnik plakátízűnek a film, hanem az operatőri munka is ezt támasztja alá. Az antimilitarista filmplakát egyik déja vu jelenetében lövést kap az egyik katona, barna sziluetdje kimerevedik a vászonra, később ez a kép visszatérő motívum lesz, erősítve a főhős lelkiismeret-furdalását. Máskor pedig a közéleti szimbolikát hivatott erősíteni a kamera zászlók röptetésével, visszatérő helikopterekkel.

Kétségtelenül nehéz a témára új mondanivalót, új történetet szerelni. Mindenesetre jobb vádirat lenne a film, ha a főhős erőteljesebb egyéniség lenne. A háborús tézis igazoltabb lenne, ha kevesebb szer utalnánk rá. A plakátszerű leképzés bántóan közhelyes. A film készítői szájbarágósan újra meg újra „bevágják” ugyanazokat a jeleneteket, nehogy a néző szem elől tévesse a kézenfekvő asszociációkat. A kis vietnami falu vesszőből font házacskáiban lezajlott mészárlás attól még nem lesz megdöbbentőbb, hogy a halott anyát a gyermekével újra meg újra visszajátsszák. Képileg alighanem ez a legolcsóbb szakmai fogás. Ha Oliver Stone és Ron Kovic (regényíró) ugyanazt akarta elmondani a vietnami háborúról, amit az *Apokalipszis, most*-ban és a *A szarvasvadász*-ban már láhattunk, akkor képileg is másként kellett volna fogalmaznia, mert így csak egy háborúellenes szlogen marad belőle. A vietnami háborúról persze születtek mostanában egészen fals filmek is, említsük csak a *Jó reggelt, Vietnam!*-ot, amelynek a legnagyobb hibája, hogy rossz viccet gyártott erre a sablonra. Háborús témára egyébként is nehéz komédiát készíteni.

Oliver Stone-ról tudjuk persze, hogy már néhány évvel ezelőtt komolyra fordította a szót *Halálszakasz* című filmjével. Ezúttal még komolyabb és monumetnálisabb filmet próbált rendezni. Utalás is történik erre: olyan érzése támad a nézőnek, mintha Willem Dafoe-nak csupán az volna a szerepe tolokocsijában, hogy a *Halálszakaszra* emlékeztesen, mivel ott ő személyesítette meg a főhőst.

A mostani főszereplő viszont, bármilyen nagy reménysége is az amerikai filmnek, ezzel a szereppel nem tudott megbirkózni. A példa nyilván a *Top Gun* című filmje volt, ahol Tom Cruise repülőt alakított. Itt meglehetősen sematikus figura, semmi sincs, ami egyedivé tenné. A kismember erkölcsi tartását kellene megjelenítenie, hiszen a hatvanas éveknek az a lázadó hulláma avatta hőssé, amely a fiatalok országát hirdette meg. A háború áldozatának végül meg kellene dicsőülnie, de csak plakát lesz belőle, amit elnagyolt vonalakkal vetettek a vászonra. Életének kiemelt epizódjai is egy tétel igazolásának apropói csupán. Vegyünk sorra néhányat! Gyermekkorában háborúsdit játszik, s az antimilitarista film sztereotip megoldása, hogy a jelenet valóra válik. Tinédzser szerelem, amely a film elején magas hőfokon izzik, később meg arra lesz jó, hogy a lány tüntetést szervezzen a *Hair*-nemzedékkel, így igazolást nyer megint a háborúellenesség, ami összeköti őket, a rokkant főhős ugyanis családalapításra képtelen, és a szerelem megint csak plakátszerűen nemesül barátsággá. Ezen a ponton válik végleg sablonossá a film. A Nixon elnökválasztási kampányára begördülő tolokocsisor meglehetősen kommersz káoszt okoz, reklámklippbe illő jelenetek váltakoznak. Elérkeztünk az utolsó

életrajzi párhuzamhoz: a film elején, amikor a család Kennedyt hallgatja, az anya megjegyzi, hogy régi álma a fiát látni az emelvényen; ugyanerre a krisztusi elhivatottságra utal a cím is, hiszen éppen július negyedikén született, amikor az USA. A film végén teljesül az „amerikai álom”, hiszen az egykori nagyra hivatott kislemezű tolókosijával a vakító reflektorok elé gördül, hogy elmondja kortesbeszédét.

KONTRA Ferenc

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

MÁRIÁS BÉLA HŐSE: A CSIPKEHÚSÚ

Mi is a csipke? Mire is szolgál, minek is az alátéte, körítése? – kérдем zavartan, és feleslegesnek tűnő kérdéseimre hol is keresnek választ mint a Tolnai Világlexikon 6., CI-MER-CSIPKE kötetében. Fogacskákról olvasok, bogozásról, recéről és hímzésről, arról, hogy a franciák és a spanyolok fekete csipkét is varrnak-vernek. És a halászhálóig nyomozok vissza, meg a pók finom fonadékáig. Igen, az ember is úgy állította fel finom hálóját, mint ahogyan a pók feszítette őket véres vadászataihoz. Majd az embernél ezek a fonadékok mindinkább feleslegessé lettek, a gyilkolás külön tudománnyá fejlődött, az ember tán legnagyobb tudományává. A csipke pedig a semmis semmi radarává korsosult.

A csipke metafizikájáról Rilke tud legtöbbet; *Malte* című regényében, míg a kastély régi csipkeit kutatják, lényeges dolgokat tudunk meg a csipke nézésének alkímiájáról.

„*Oh, most jégvirág fog képződni a szemünkön*”, sóhajtanak.

És ezzel az alkímiával – a nézés alkímiájával – máris a festészet területéhez érkeztünk.

Ha Máriás Béla festészetének második korszakáról akarunk beszélni, a csipke az egyik motívum, amelyet nem kerülhetünk meg, amelyet mindenféleképpen érintenünk kell. A másik – szorosban az elsőhöz kötődő – motívum a papírrepülő és a papírhajó, a gyerekek játéka a papirossal, a hajtogatás: a papírpohár, a legyező, a papírbuszka, a papírdurrantó és nem utolsósorban a papírcsákó hajtogatása – a kétágú létrán fejükön papírcsákóval sétáló, a gyerekek szemében szinte Michelangelóvá magasodó piktorok. De öketlenül meg kell említenünk a papiros szabását, csipkézését, lyuggatását, a papírfigurák nyirbálását: egyik oldalon a papirosból készült profán fehérneműket, másik oldalon a művirágokkal, papírcsipkével zsúfolt ereklyetartókat, aranypapírból applikált rezes Jézusokat, papír szemfedőket et cetera.

Igen, ezekből az anyagokból merül fel, ezekre az eljárásokra utalva jön létre a Máriás-féle kép – születik meg, lép színre Máriás papírfigurája, a máriási hős: a Csipkehúsú.

És mi sem természetesebb, mint hogy a csipkén, a papiros vakító fehérségét ellensúlyozandó, eluralkodik a fekete. A nyers, pasztás, kátrányszerű massa. Művészete valójában e mind bonyolultabb viszony egyensúlyba hozásának kísérlete. Ahogy az alap, a talált deszkatabla, a kátrány nehezül, durvul, sűrűsödik, úgy finomodik, úgy lesz egyre vakítóbbá a csipke. A hol applikált, hol megfestett papírcsipke, csipkézett papír mögött

egy új dimenzió tűnik fel, valami aranyfonal – talán éppen az argonauták gyapjújából!? – kezd el működni, kötődni-szövődni. Ez a kép harmadik dimenziója, amelyet feltételelesen rajzosnak nevezhetnénk, de a már említett rezes Jézusokhoz is köthetnénk.

Van azonban ezeknek a képeknek, furcsa tárgyakkal még egy negyedik dimenziójuk is. A papírhajó és a papírrepülő kis kék felületen jelenik meg, a kék közeg jelzését követeli a végtelen sötétségben. Kis kék ekránról vagy akváriumról van szó. Rokona ez az akvárium Badadada akváriumának, amelyben égő gyufaszálak hullanak, röpdösnek aranyhalacsák helyett, Matisse nevezetes aranyhalacskaí helyett, jóllehet valamiféleképpen mégis aranyhalacskákként. Különben is meg kellett volna említenünk Badadadát – ugyanis afféle ikerművészek ők. Badadada kátrányképein a pingvinek hasonló szüzi lények, ellenpontok, mint Máriaánál a csipkeemberke, a papírhajó. Festészetük a jugoszláviai magyar képzőművészet külön fejezetét jelenti.

De Máriaás kék gesztusa kapcsán utalhatunk Bacon – a legnagyobb modern figurális festő (aki egyként hatott Pilinszkyre és Veličkoviéra) – utolsó korszakának két számomra csodálatos képeire is: a *Jet of Water* (Vízugár) és a *Water from a Running Tap* (A csapból folyó víz) című munkáira gondolok, amelyeken e brutális festő különös megtisztulásának lehetünk tanúi. Vízugár csap be a képbe, a mészárszékszerű vesztőhely eltűnik, és a kép valójában már magáról a vízről, a vízről mint metaforáról, gesztusról – a megtisztulásról szól. Egyfajta tiszta forrásról, kétségtelen.

És itt vissza is térhetünk Máriaához. Annál is inkább, mivel a szarvas, a szarvassá változott fiú, szarvassá változott muzsikus szintén gyakran felbukkanó alakja népes képvilágának. Ha valaki, Máriaás, a gyakorló népzene kutató (a bácskai és a balkáni zenék ismerője) utalhat Bartókra.

Egyik legfontosabb munkáján csipkeemberkéje akváriumban áll és papírhajókkal játszik. Játéka szomorú, szinte tragikusan megrázó, ugyanis ártatlan játéka, rituális megtisztulása közben elázik, csipkehúsa semmis péppé lesz, megsemmisül.

Külön kell szólnunk Máriaás e kreációjáról, esendő, a képről olykor leváló, lepattanó hősről: a Csipkehúsúról.

Az első korszak pálcikaemberkéiből is levezethető. Önálló életet élő figuráról van szó, tehát a második, fekete-fehér korszak mint egy képregény is olvasható. Nézzük csak például, hogyan sakkozik magával, önnön testéből kivágott figuráival, hogyan mattol be magának, hogyan kerékpározik az arany-kék pókháló kusza sínén. Külön tanulmányt érdemelne az a mozzanat, ahogyan farkasszemet néz egy valós zsillettel – mert a lélek kész, de a hús még gyenge: *csipke!*

Eredeti chaplini-kafkai hős a Csipkehúsú. (Tudjuk, Kafka rajzolt is: rajzai közül számomra már rég kivált egy kis chaplini figura...)

De utalhatunk Máriaás e korszaka kapcsán két szlovén festőre is: Ciuhára (aki nehéz spanyol csipkegallérokba, bársonyba és aranyba öltöztetett rózsaszín pófájú majmokat) és Stupicára (aki falfehér képein valós tüllel, csipkével, gyöngyházgombbal a testén kis elárvult menyasszonyt fest).

Befejezésül még Németh István egyik adriai jegyzeténél szeretnénk elidőzni. Hasonló alkímiai folyamat játszódik le abban a kis írásban is, mint Rilkenél, hasonló ellentét mutatkozik, mint Máriaás képei a kátrány és a papiros, az óceánjáró és a papírhajó, az

akvárium és a tenger között. Két kisgyereket néz, amint lábukkal az őszi fővenyt dagasztják, és gyerekkora bácskai játékára emlékeznek.

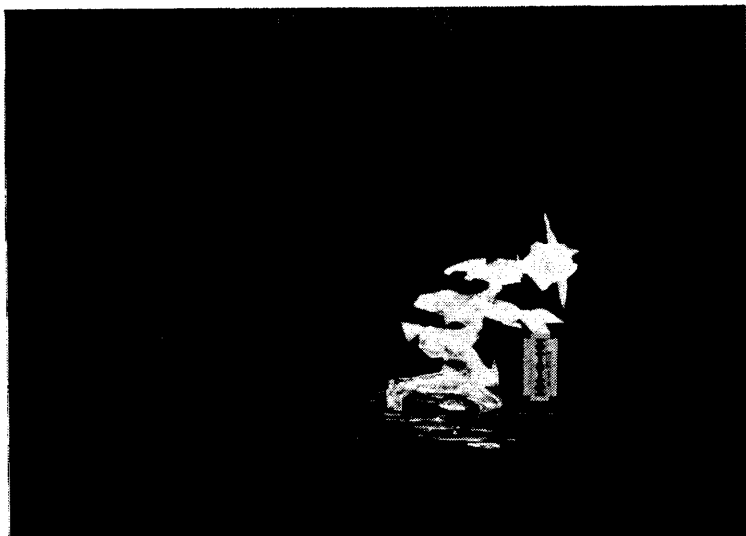
„Csakhogy mi meztláb dagasztottuk a sarat. Körbe forogva úgy, hogy két lábfejünk közt a dagasztásról kereken és magasán dudorodott föl a sár. Mint egy hatalmas női emlő.

Ötven éve nem láttam így fiúgyerekeket sarat dagasztani. Ötven éve nem láttam a kisfiúknak ezt az öntudatlan erotikus játékát...”

És mindennek az ellentéte Németh jegyzetének egy másik mondata, amely írásom mottója is lehetett volna:

„Messze, bent mélyen egy fehér hajó úszik, nesztelenül, mintha papírhajó volna.”

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

CRNJANSKI-MEGEMLÉKEZÉS CSONGRÁDON – 1990. április 19-én Csongrádon a város és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Csongárd Megyei Tagozata emléktáblát állított Miloš Crnjanski szülőházán. Az avatóbeszédet dr. Bori Imre mondta:

Miloš Crnjanski szülőháza előtt

Megtisztelő, hölgyeim és uraim, hogy itt, Miloš Crnjanski szülőháza előtt én segíthetek megidézni az egyik legnagyobb szerb költő emlékét most, hogy emléktábla került a szülőház falára. Ma már tudjuk, egy örök bolyongó, egy Odüsszeusz született ebben a házban, s így lett Csongrád olyan Ithakája a költőnek, ahova soha nem tért vissza, mert mindig csak *szülőhelyének*, de nem *szülőföldjének* tudta e várost, amely menedéket kínált a sorsa üldözte Crnjanski családnak, amikor őrnöki állást adott a Pancsováról távozni kényeszerült inkább táncos és nótás kedvű, mint harcias Tomo Crnjanskinak, akiről, ha nem papok ivadéka lenne, azt mondhatnánk, hogy benne a szerb dzsentri virult önpusztító szenvedéllyel. Amikor feleségül vette Marina Vujićot, annyi pénze sem volt, hogy abból egy bölcső árara futotta volna. Ezért amikor Miloš fiuk megszületett, így mondja a verseit magyarázó költő, anyja a teknőben ágyazott neki, amelyben a kenyértésztát dagasztotta. Költőnk majd azt állítja, hogy akkor Csongrád az állami hivatalnokok Szibériája volt, s szülei száműzötteknek érezték magukat, s alig várták, hogy elköltözhessenek Temesvárra, Pancsovára. Bizonyos azonban, hogy Tomo Crnjanski tudta, hova érkezik, hiszen Hódmezővásárhelyen járt iskolába, s ismerte a tájat és az embereket, ahova és akik

közé sorsuk vetette őket. Hároméves volt a fiuk, amikor Csongrádról elköltöztek Crnjanskiék, s a világvándor-költő életre szóló utazása tulajdonképpen ezzel kezdetét is vette. Mert úgy tetszik, tudatosan játszotta az Odüsszeusz szerepét: 1919 januárjában azzal dicsekszik Ivo Andrićnak, hogy Homérosz Odüsszeiáját fordítja magánhasználatra, s ugyancsak 1919-ben *Ithaka lírája* címmel jelenteti meg első verseskötönyvét. Nyomon követni a költőt világi útjain nagyon nehéz lenne: a bánati síkság után felde-rengnek majd az Urál hófedte csúcsai, mögöt-tük a messi Szumátra, majd a szelíd Toscana és a még szelídebb Fruška gora a Stražilovóval, amely a szerb költészet Parnasszusa már a múlt század óta. Harsányi Zsolt a polgárháborús Hispániában találkozik Crnjanskiival, aki diploma lesz Berlinben és Rómában, és száműzött évtizedeken át Londonban.

Csongrád városa természetesen nem a Crnjanskiék kisiát idézi most, hanem a nagy író, halhatatlan versek költőjét és egy regény-remekmű, a *Vándorlások* íróját, remekműét, amelynek magyarra fordítója, Csuka Zoltán öt-ven esztendővel ezelőtt az „örökös” jelzőt is ajándékozta s ismerjük mi *Örökös vándorlás* címen ezt a nagy sorsregényét a szerb irodalomnak. Az autentikus költőnek és a vérbő, de líra-ian érzékeny elbeszélőnek az emlékét idézzük most, és természetesen Ady Endre elkötelezett-jét is, akinek éppen legnagyobb költeményéből halljuk ki az Ady-vers szívdobbanásait.

A gondolattal, hogy Csongrádon született, s nem a nagyon szeretett Ittában, Ilancsán. Temesvárott vagy Pancsován, az életút felén túljutott nagy író barátkozott meg, s ha gyönyörködött is a családi krónika eme korai lapjainak történeteiben, az írói büszkeség akkor társult a

gondolathoz, amikor leírta, hogy Csongrádon született, ahol a kiadója, Kohn Géza-Geca Kon, a szerb kultúra egyik legnagyobb szerepű könyvkiadója is.

Itt állunk most az emléktábla alatt, s hívjuk a születési hely jogán Miloš Crnjanskít, eme It-hakájába – és tér az meg, ha nem tette életében, tér meg műveiben mindenképpen, amelyek java magyar nyelven is olvasható!

BORI Imre

Az avatóünnepségen megjelent Jugoszlávia budapesti és Magyarország belgrádi nagykövete, a Szerb Írók Egyesületének, valamint a Crnjanski Alapítványának a képviselői is.

MŰVELŐDÉSI ESEMÉNYEK A SZERB NÉP VÁNDORLÁSÁNAK 300. ÉVFORDULÓJÁN – Az Arsenije Čarnojević vezette szerb népvándorlás 300. évfordulóján számos rendezvényre kerül sor. Vajdaságban a Matica srpskában februárban szerveztek tanácskozást erre a témára, valamint a Rakovac kolostorban rendeztek kiállítást. A tervek szerint a művelődési rendezvény augusztusig tartanak, a záróünnepséget a felújított Krušedol kolostorban tartják meg. Addig a Matica és a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia nemzetközi tudományos tanácskozást szervez, valamint mintegy tíz korabeli kiadvány reprintje lát napvilágot, amely a szerbek vándorlásának körülményeit világítja meg. Jovan Soldatović újdéki szobrászművész elkészítette Arsenije Čarnojević szobrát, amely hamarosan végleges helyet kap. Felújítják a Čarnojevićek temetkezési helyét is a Kikinda melletti Kisoroszon, valamint az évforduló jegyében számos kolostort és emlékművet restaurálnak.

Április folyamán Belgrádban a Közművelődési Közösség szervezésében ünnepségen emlékeztek meg a történelmi évfordulóról, amelynek keretében nemcsak a népvándorlás történelmi jelentőségére tértek ki, hanem arra is, hogy ez az esemény számos irodalmi alkotás ihletője volt. A rendezvényen jeles írók és irodalmárok, valamint színészek a népvándorlásról szóló irodalmi alkotásokat mutattak be. A belgrádi *Književnost* című folyóirat egész számot szentelt ennek a kérdésnek.

A MAGYAR TANSZÉK AZ OKTATÁSI TÖRVÉNYRŐL – Szerbiában életbe lépett az új köztársasági oktatási törvény. Az újdéki Magyar Tanszék, amely kezdettől fogva részt vett a törvényről tartott közvitában, a

Magyar Szó április 25-i számában zárószót tett közzé. A szöveget kivonatatosan közöljük:

„(...) Sajnálatos, hogy az általános iskolai törvényben – mégis – helyet kapott a kötelező nyilatkozattétel, még ha csak egyszer, az első osztályba történő beiratkozás előtt kényszeríti is ilyesmire a szülőket, akkor, ha nemzetiségi vagy a szerbet kivéve más nemzeti nyelven kívánják taníttatni gyermekeiket. (Ha nem nyilatkoznak, akkor a város, falu etnikai összetételétől függetlenül szerbül tanulnak!) Ez az európai nemzetiségpolitikai mércével össze nem egyeztethető, megkülönböztetésre utaló rendelkezés, amely alkalmassint alkotmányellenes is (154., 165., 171. szakaszok), s mint ilyen ellen a tartományi és a köztársasági alkotmánybíró-sághoz kell (fogunk) fordulni. Az így rendelkező (15.) törvényszakaszt az sem teheti indokoltá, hogy szervezési okokból szükséges, hiszen az sem tudható, hány szerbül tanuló kisdiák kezd meg iskolai tanulmányait, szüleiknek mégsem kell nyilatkozniuk arról, ami mindenkinek alkotmányos joga és egyben jelentős kötelessége.

A középiskolai törvény – amelynek jelentős hozadéka a gimnáziumok visszaállítása –, nemzetiségi szempontból talán legvitathatóbb rendelkezése, mert nem biztosítja az egységes nemzetiségi iskolahálózat kialakítását és értelmét, a félévételi vizsga laza, csupán megengedhető módja. Ahelyett hogy a törvényes szó erejével biztosítaná oktatási alapokmányunk a nemzetiségi nyelven tovább tanulóknak számára a középiskolai felvételt, attól függetlenül, hogy ezen a fokon szerbül vagy nemzetiségi (anya)nyelven tanul-e a diák, a középiskolai törvény (40. szakasza) ezt csak lehetőségként (»može«) tartalmazza. (...)

Némileg részletesebben – foglalkoznunk kell az egyetemi oktatási törvényvel, amelyben sajnálatunkra és csodálkozásunkra egyetlen olyan építő jellegű javaslat(unk) sem kapott helyet, amely nemzetiségi szempontból fontos.

A törvény nem tartalmazza a nemzetiségiek anyanyelvén folyó tanár- és tudósképzés már régóta létező intézményes formáját. Ennek okára kérdezve azt a választ kaptuk, hogy ezen szerb, intézetek létezése magától értetődik. De meddig lesz magától értetődő, s kinek a jóindulatától vagy rossz szándékától függ további létezésük, illetve megszüntetésük, ha a törvény nem szavatolja létezésüket? S mi a törvény feladata, ha nem az, hogy minden szükséges (s már létező!) oktatási formát törvényessé tegyen?!

Az egyetemi törvény, a középiskolaihoz hasonlóan, nem szabotálja a nemzetiségi nyelven történő felvételizést, következésképpen nem biztosít egyenlő startolási feltételeket minden középiskolát végzett diák számára, s ezzel közvetve értelmetlenné, elhibázottá teszi a nemzetiségi középiskolai oktatást, mert megnehezíti a felvételt azok számára, akik eddig nem szerbül végeztek tanulmányaikat. (...)

Az egyetemi törvény kétségtelen mulasztása-it némileg korrigálhatja az a rendelkezés, amely az egyetem hatáskörébe utalja a törvényből hiányzó oktatási formákat, de mi a garancia, hogy ha az alapokmány erre nem kötelezi, az egyetem fontosnak tartja, s vállalja is az ilyen jellegű javaslatok valóra váltását? Ismét a megértéstől, a jó szándéktól függ(ünk) alkotmányos jogaink érvényesítésé(ken)?

Ezekkel az észrevételekkel még nem merítettük ki a három oktatási törvény hiányosságainak felsorolását, de ezeket tekinthetjük a legfontosabbaknak. (...)"

KONRÁD GYÖRGY ÚJVIDÉKEN ÉS BELGRÁDBAN – Április folyamán Újvidéken járt Konrád György író, abból az alkalomból, hogy a Bratstvo-jedinstvo Könyvkiadó gondozásában Vickó Árpád fordításában szerbhorvát nyelven megjelent *A látogató* című regénye. Konrád György fellépett az Újvidéki Rádió M-stúdiójában megtartott nyilvános hangfelvételen, ahol Végel László beszélgetett vele, regényeiből pedig Ráckevei Anna, Venczel Vera, Hégedűs D. Géza és Sinkovits Imre budapesti színművészek adtak elő szemelvényeket, valamint részt vett a Matica srpska és a Vajdasági Íróegyesület szervezésében megrendezett író-olvasó találkozón, amelyen munkásságát Végel László, Jovan Vjtlak, Srba Ignjatović és Milivoje Srebroy méltatta. Az író ellátogatott a Forum Könyvkiadóba és találkozott belgrádi olvasóival is.

SZABÓ ISTVÁN ELŐADÁSAI ÚJVIDÉKEN – Az Újvidéki Művészeti Akadémia meghívására Szabó István neves magyarországi rendező Újvidékre látogatott, és előadásokat tartott a rendező és színművészet szakos hallgatóknak. Wajda, Truffaut és Godard filmjeit a rendezés és a színészi játék szempontjából elemezte számos más elméleti kérdés megvitatása mellett. Itt-tartózkodása alatt bemutatásra került *Hanuszen* című filmje, s a vetítést követően elbeszélgetett az érdeklődőkkel.

HERCEG JÁNOS KAPTA A HÍD-DÍJÁT – „A Híd-díj bírálóbizottsága – Gerold László

(elnök), Gion Nándor, Juhász Erzsébet, Jung Károly és Vajda Gábor –, áttekintette és megvitatotta a jugoszláviai magyar írók 1989-ben megjelent műveit, és 1990. május 3-án megtartott harmadik ülésén szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy az 1989. évi Híd Irodalmi Díjat HERCEG JÁNOS MÓDOSULÁSOK című regényének ítéli oda.

A Módosulások a jugoszláviai magyar próza-irodalom és a szerző kiemelkedő, érett alkotása, melyben a jugoszláviai magyar valóság sorsdöntően fontos időszakairól szól magas irodalmi igényvel, erőteljes nyelvi kifejezőképességgel, valamint erkölcsi bátorsággal és hitelességgel – indokolta meg döntését a bizottság.

ROMÁN KÖLTŐÉ AZ EURÓPAI DÍJ – A Verségi Irodalmi Közösség Európai Díját a Miodrag Pavlović, Tomaž Salamun, Raša Livada és Petru Krdu összetételű zsűri Ștefan Augustin Doinas román költőnek ítélte oda. „Doinas 1922-ben született egy Arad melletti faluban. Kolozsváron fejezte be a bölcsészettudományi kart, majd egy világirodalmi folyóirat szerkesztője lett Bukarestben. A háború utáni román irodalom egyik legjelentősebb képviselője és külföldön is elismert egyénisége” – áll a bírálóbizottság jelentésében.

AGY-ÉRTEKEZLET – Az Alkotók Gyűlésének áprilisban megtartott plenáris ülésén az AGY szervezeti kérdései kerültek napirendre. Az alkotók két szabályzattervezetet vitattak meg. Az egyik szerint továbbra is a Forum Könyvkiadó kereteiben fejti ki tevékenységüket, a másik szerint pedig egy átfogóbb országos asszociációba tömörülnek. A jelenlévők úgy határoztak, hogy az Alkotók Gyűlése továbbra is a Forum Könyvkiadó tanácsadó szerve lesz, azzal, hogy nagyobb hangsúlyt kap érdekvédelmi jellege, s az AGY létezése nem zárja ki a Jugoszláviai Magyar Írástudók Fórumának megalakulását sem, melynek kezdeményezője Bosnyák István.

A plenáris ülésen az alkotók megismerkedhettek az érdeklőzőség helyett megalakult Tartományi Művelődési Alap statútumával, és tiltakoztak annak általános rendelkezései ellen, követelve, hogy az intézmények sorában nevezék meg a tartományi jellegű kiadókat is, és azok pénzelésére és fenntartására vállaljon nagyobb kötelezettséget. A jelenlévők tájékozódhattak a kiadó jelenlegi bizonytalan pénzeléséről is.

Az értekezleten a Forum Könyvkiadó regénypályázatának bírálóbizottsága is jelentést tett. A szöveget teljes egészében közreadjuk:

„A Forum Könyvkiadó 1989. évi regénypályázatára három pályamű érkezett: 1. Hornyik György Morotva, 2. Szathmári István Álmodások és életek, 3. Végel László Eckhard gyűrűje, avagy a permanens polgárháború című regénye.

A bizottság a három beérkezett pályamű közül Szathmári István Álmodások és életek című regényében láthatott meg biztató írói lehetőséget, ezért – szabályzati kötelezettsége alapján – ezt a kéziratot díjazza, de egyúttal jelzi, hogy a regény további alapos írói megmunkálást igényel.

A bizottság – Bányai János, Mák Ferenc és Vajda Gábor – véleményét a pályaművekről a *Híd* júniusi számában közli.”

A HORVÁTORSZÁGI ÍRÓEGYESÜLET 90 ÉVE – A Horvátországi Íróegyesület kilencvenedik évfordulóján számos művelődési rendezvényre került sor Zágrábban. A jubileumot, valamint az íróegyesület munkájának jelentőségét ünnepség keretében méltatták, majd a Horvát Nemzeti Színházban megrendezett műsorban Branka Beretovac-Vondraček, Blaženka Milić és Josip Lesaja áriákat adtak elő horvát operákból, Vanja Drach pedig Tin Ujević és Ivan Gundulić verseiből mondott részleteket. Az íróegyesület, melynek jelenleg 423 tagja van, fiókszervezetei pedig Vinkovciban, Eszéken, Rijekán és Splitben működnek, megtartotta évi közgyűlését is.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ESEMÉNYEK SZABADKÁN – A szabadkai Képzőművészeti Találkozó nagyszabású kiállítását rendezett Bela Duranci nemrégiben megjelent *Umetničke kolonije* (Művésztelepek) című könyvének nyomán. Az európai művésztelepek több mint százéves hagyománnyal rendelkeznek. Az első jogszólv alkotótelepet Nadežda Petrović alakította meg Siciévön 1905-ben, amelyre minden bizonnyal nagy hatással volt a nagybányai, a szolnoki, a gödöllői és a kecskeméti művésztelep. Nagybecskerekben 1899-ben is már felmerült az alkotók ilyen jellegű tömörítésének a kérdése, Pechán József 1914-ben Szabadkán, illetve Palicson tett kísérletet megalakítására, Bacsótpolyán 1923-ban Becskereken pedig 1931-ben merül fel újra ez az ötlet. A háború utáni első jogszólv művésztelepet Ács József hozta létre Zentán 1952-ben.

A szabadkai kiállítás custosai, Kata Tonković és Olga Šram ezt az alakulástörténetet mutatták be képzőművészeti alkotások segítségével. Hollósy Simon, Ivan Gohar, Nadežda Petrović, Pechán József, Paško Vučetić, Ivan Meštrović, Oláh Sándor, Streitmann Antal, Tornyai

János festményei mellett Ács József, Milan Konjović, Sáfány Imre alkotásait láthatta a közönség, valamint olyan képzőművészek munkáit, akik részt vesznek ma is a művésztelepek munkájában országszerte.

Szilágyi László újvidéki képzőművész szobrait és rajzait állította ki Szabadkán. A tárlat anyagát Zombor és Belgrád közönsége is láthatta. Habár Szilágyi elsősorban szobrász, aki szerencsésen egyesíti magában a kézműves és a szárnyaló művész tulajdonságait, rajzai különösen érdekesek számunkra. B. Szabó György alkotásait idézik emlékezetünkbe, aki a rajzot autentikus kifejezésformájának tartotta. Szilágyi, akárcsak B. Szabó, a képzőművészet és irodalom metszéspontjait kutatja.

A Szabadkai Ravel Galériában megrendezték Miroslav Antić (1932–1986) költő képzőművészeti alkotásainak kiállítását. A festményeket szemlélve újfent megfigyelhettük mérhetetlen ragaszkodását a tájhoz, és állandóan Vajdaság című poémája járt az eszünkben napraforgóit és a vajdasági tájat és színeit, fényeit figyelve alkotásain. Képzőművészet és irodalom találkozásának élményét erősítette, hogy fellapozhattuk versgyűjteményeit, köteteit is.

A Képzőművészeti Találkozó termeiben Edin Numankandić alkotásait ismerhettük meg. Numankandić a középgeneráció képviselője, Szarajevóban él, első tárlatára 1971-ben került sor. Minden jelentősebb kiállítóközpont bemutatta munkáit, gyűjteményes kiállítások keretében pedig külföldön is járt. A kritikusok az új absztrakció vonulatához sorolják munkáit, és kiemelik, hogy a formát alkotásain az idő múlásának érzékeltetése jelenti, az időé, amely a térrel és anyaggal együtt fejezi ki a festő lelkiületét. *Nyomok* című ciklusáról az jut eszünkbe, hogy a festő 1968-ban volt húszéves, s azoknak az időknak a tapasztalata is lecsapódik rajtuk, s lehet, hogy csak véletlen, de szellemes, művészi szabadságra törekvő festményei a berlini fal ledöntését is tudatunkba idézik. Ecsétevel az idő sűríti, amely túléli esendő valóságunkat.

BORI IMRE AZ MTA KÜLTAGJA – Folyóiratunk főszerkesztőjét, dr. Bori Imre rendes egyetemi tanárt, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tagját a Magyar Tudományos Akadémia kultágtagjává választották. Az MTA az idén első ízben vett fel a soraiba külföldön élő magyar tudósokat.

GLAVNOM
I ODGOVORNOM UREDNIKU HID-a

NOVI SAD

Druže uredniče,

Povodom objavljenog napisa N. Giona, u kome sam apostrofirani, molim da se objavi moj odgovor na osnovu Zakona o štampi.

Javljam se sada jer sam tek ovih dana saznao za taj napis.

S drugarskim pozdravom,
Sombor, 6. 03. 1990. dr Stojan Berber

KRIVOTVORENJE

(Odgovor Nandoru Gionu)

Ovih dana saznao sam, posredno, da je u januarskom broju HID-a objavljen dnevnički zapis Nandora Giona u kome se pominje moje istupanje na jednom susretu sa urednicima vođanskih glasila. N. Gion ironiše moje bavljenje književnošću i lekarskim poslom i veli da sam, kao član pokrajinskog partijskog rukovodstva, upozorio u drugoj polovini prošle godine glavne urednike „da se ponašamo odgovorno i da u štampi, na radiju i televiziji ne pišemo i ne lupetamo gluposti o teškoj situaciji u Rumuniji, o kršenju ljudskih prava, o gušenju narodnih manjina i ostalim neistinama, on dolazi sa lica mesta, gde je razgovarao sa odgovornim drugovima, koji su mu rekli da je sve u redu, ili je barem skoro sve u redu, a posetio je i srpska sela u Rumuniji, gde su ljudi zadovoljni svojom sudbinom.“

Tako napisa Nandor Gion i ostade živ.

Na osnovu mog dnevničkog zapisa istina je drugačija.

Na sastanku sa urednicima, na kome su bili još i Emilija Bruner Bala, prof. Dragoje Žarković i dr Jovan Babović, rekao sam da sam sa delegacijom PK SKV bio u Rumuniji, u poseti Županijskom komitetu u Temišvaru povodom rumunskog nacionalnog praznika i da tada nisam video da se u toj županiji vrši prisilna asimilacija srpskog življa niti da se smišljeno ruše srpska naselja. Rekao sam da je isto zapažanje i odgovornih jugoslovenskih drugova u Rumuniji (predstavnik našeg konzulata u Temišvaru), a slično se da zaključiti i iz poseta srpskim selima u županiji Timiš. Dodao sam da o stanju u drugim krajevima Rumunije, kao što je Erdelj, gde delegacija nije bila, ne mogu da sudim.

Sada, kada su se desile krupne promene u Rumuniji, kada je taj prijateljski narod prošao Golgotu do početka demokratije, ostajem pri svojem ranijem mišljenju: u Rumuniji je tada postojao represivni diktatorski režim koji je gušio ljudska prava svih građana. Taj režim je, kao što se zna, zbog toga i pao.

O Gionovim političkim stavovima zasada radije ne bih.

O njegovom neprimerenom jeziku („da ne lupetamo gluposti“) takode ne želim da govorim. Dovoljno kazuje sam za sebe.

N. Gion krivotvori istinu. On zapisuje ne kako je bilo već kako bi on želeo da bude. Ali, ni to nije slučajno. Što bi rekla narodna poslovice: Što je babi milo, to joj se i snilo.

dr Stojan Berber

GION NÁNDOR MEGJEGYZÉSE

Eredetiben ugyan szebben hangzik, de nem fordításban is tetszik a Naplórészletemből kiemelt szemelvény. Köszönet a fordítónak, derék munkát végzett.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Esszék versekről (*Bori Imre, Fehér Katalin, Bosnyák István, Fekete J. József, Gerold László, Utasi Csaba és Vajda Gábor jegyzete*) 558
- Szobathy Bálint: Homályból világba (*A Tsúszó-kutatások újabb momentumai Tsúszó Sándor nemzetközi kifutása tekintetében*) 565
- Adalékok: I. Slavko Matković levele 580
- II. Kerekes László levele 588
- III. Az alkonypir hulló szirmai (*Szemelvények Tsúszó verseiből Szobathy Bálint jegyzetével*) 592

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László*: Irodalomról, művekről – sajátos megközelítésben
(Mák Ferenc: *A magam iskolája*) 595
- Szabó Katalin*: Az ördögkapun innen és túl (Szűgyi Zoltán:
Ördögkapu) 598
- Toldi Éva*: Rendhagyó partizántörténetek (Edvard Kocbek: *Félelem és bátorság*) 600
- P. Müller Péter* (Pécs): Séma és ellenséma (Václav Havel: *Largo desolato*) 602

S z í n h á z

- Gerold László*: Faust 604

F i l m

- Kontra Ferenc*: Született július negyedikén 607

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó*: Máriás Béla hőse: a Csipkehúsú 609

KRÓNIKA

Crnjanski-megemlékezés Csongrádon; Művelődési események a szerb nép vándorlásának 300. évfordulóján; A Magyar Tanszék az oktatási törvényről; Konrád György Újvidéken és Belgrádban; Szabó István előadásai Újvidéken; Herceg János kapta a Híd-díjat; Román költő az Európai Díj; AGY-értekezlet; A Horvátországi Íróegyesület 90 éve; Képzőművészeti események Szabadkán; Bori Imre az MTA Kültagja; Stojan Berber levele a Hídhöz; Gion Nándor megjegyzése 612

Számunkat Máriás Béla munkáival illusztráltuk

Az 503. oldalon Csernik Attila, az 533. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

---

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1990. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50,00 dinár, fél évre 25,00 dinár. Egyes szám ára 5,00, kettős szám ára 10,00 dinár; külföldre egy évre 100,00 dinár, fél évre 50,00 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.